

ANKARA
HACI BAYRAM VELİ ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

**BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI ÖNCESİ YEMEN
(1908-1914)**

Ayşen ACAR

Tez Danışmanı

Doç. Dr. Nasrullah UZMAN

**YÜKSEK LİSANS TEZİ
TARİH ANABİLİM DALI
YAKINÇAĞ TARİHİ BİLİM DALI**

TEMMUZ - 2022

**BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI ÖNCESİ YEMEN
(1908-1914)**

Ayşen ACAR

**YÜKSEK LİSANS TEZİ
TARİH ANABİLİM DALI
YAKINÇAĞ TARİHİ BİLİM DALI**

**ANKARA HACI BAYRAM VELİ ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ**

TEMMUZ 2022

ETİK BEYAN

Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Tez Yazım Kurallarına uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmada; tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi, tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu, tez çalışmada yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi, kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı, bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğu, bildirir, aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim.

Ayşen ACAR

01/07/2022

BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI ÖNCESİ YEMEN (1908-1914)
(Yüksek Lisans Tezi)

Ayşen ACAR

ANKARA HACI BAYRAM VELİ ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

Temmuz 2022

ÖZET

Bu çalışma, Yemen'in Birinci Dünya Savaşı öncesinde idarî, askerî, siyasî, ekonomik ve kültürel sürecini ortaya koymayı amaçlamaktadır. Bu doğrultuda idarî yapıda yaşanan gelişmeler ve idarî görevliler açıklanmıştır. Ayrıca idarî taksimattaki değişikliklerle birlikte mimarî, ulaşım ve haberleşme alanlarında yaşanan gelişmeler ortaya konulmuştur. Yemen'de askerî ve siyasî gelişmeler bu dönemde çok yoğun yaşanmıştır. Bu dönemde Şii mezhebinin bir kolu olan Zeydîliğin lideri İmam Yahya ve Asîr'de bir tarikat lideri olan Seyyid İdrisi isyanları ile mücadele edilmiştir. Bu nedenle Yemen'e yoğun olarak askerî kuvvet sevkıyatı yaşanmıştır. 1911 yılında Zeydî lider İmam Yahya ve Osmanlı Devleti adına Kuva-yı Umumiye Komutanı Ahmet İzzet Paşa arasında yapılan Dean Antlaşması ile Yemen'de sükûnet sağlanabilmiştir. Bu antlaşmadan sonra Yemen'de Seyyid İdrisi ve İngilizlerin varlığı siyasî bir sorun olarak devam etmiştir. Nitekim Birinci Dünya Savaşı'nda Yemen, bir cephe olarak İngilizlere karşı açılmıştır. Yemen'de ekonomik yapı tarımcılık ve hayvancılığa dayalı olmasının yanı sıra bölgeye özgü ürünler ihracatta ön plana çıkmıştır. Yemen'deki eğitim kurumları Osmanlı Devleti'nin idaresi altında kurulmuş ve devam ettirilmiştir. Anadolu'da gerçekleştirilen eğitim yenilikleri bu bölgede de tesis edilmiştir. Yemen'de sağlık hizmetlerinin askerî düzeyde önem taşıdığı görülmektedir. Ayrıca salgın hastalıklar sık sık yaşanmış ve çeşitli önlemler alınmıştır. Bu çalışmada uzun süre Osmanlı Devleti'nin bir vilayeti olan Yemen'in idarî, siyasî, askerî, ekonomik ve sosyal yapısıyla nasıl yönetildiği üzerinde durulmuştur.

Bilim Kodu : 116114
Anahtar Kelimeler : Osmanlı Devleti, Yemen, Zeydîler, İmam Yahya, Seyyid İdrisi, Dean Antlaşması, Birinci Dünya Savaşı.
Sayfa Sayısı : 174
Tez Danışmanı : Doç. Dr. Nasrullah UZMAN

YEMEN BEFORE WORLD WAR I (1908-1914)

(Master's Thesis)

Aysen ACAR

ANKARA HACI BAYRAM VELİ UNIVERSITY

GRADUATE EDUCATION INSTITUTE

July 2022

ABSTRACT

This study aims to reveal the administrative, military, political, economic and cultural processes of Yemen before the First World War. In this direction, the developments in the administrative structure and administrative officials are explained. In addition, with the changes in the administrative division, the developments in the fields of architecture, transportation and communication are revealed. Military and political developments in Yemen were experienced very intensely during this period. In this period, the rebellions of Imam Yahya, the leader of Zaydiyyism, a branch of the Shi'ite sect, and Sayyid Idrisi, a sect leader in Asir, were struggled. For this reason, there has been an intense dispatch of military forces to Yemen. In 1911, with the Dean Agreement signed between the Zaydi leader Imam Yahya and the Commander of the General Forces Ahmet İzzet Pasha on behalf of the Ottoman Empire, calm was achieved in Yemen. After this treaty, the presence of Sayyid Idrisi and the British in Yemen continued as a political problem. As a matter of fact, Yemen was opened against the British as a front in the First World War. In addition to the fact that the economic structure in Yemen is based on agriculture and animal husbandry, products specific to the region have come to the fore in exports. Educational institutions in Yemen were established and continued under the administration of the Ottoman State. Educational innovations carried out in Anatolia were also established in this region. It is seen that health services in Yemen are of military importance. In addition, epidemics were frequently experienced and various precautions were taken. In this study, it was emphasized how Yemen, which was a province of the Ottoman Empire for a long time, was governed with its administrative, political-military, economic and social structure.

Science Code : 116114
Keywords : Ottoman Empire, Yemen, Zaydis, Imam Yahya, Sayyid Idrisi, Dean Treaty, First World War.
Number of pages : 174
Supervisor : Assoc. Dr. Nasrullah UZMAN

TEŞEKKÜR

Çalışmalarım boyunca yardım ve katkılarıyla beni yönlendiren, tecrübelerinden faydalandığım değerli danışmanım Doç. Dr. Nasrullah UZMAN hocama, kıymetli fikir, görüş ve yardımlarından dolayı Prof. Dr. Mustafa TURAN hocama, ilgilerinden dolayı TTK Kütüphanesi ve Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri çalışanlarına teşekkür ederim. Ayrıca beni maddi ve manevi olarak destekleyen canım aileme teşekkürü bir borç bilirim.

İÇİNDEKİLER

	Sayfa
ÖZET	iv
ABSTRACT	v
TEŞEKKÜR	vi
İÇİNDEKİLER.....	vii
HARİTALARIN LİSTESİ	x
KISALTMALAR.....	xi
1. GİRİŞ	1
2. İDARÎ YAPI.....	11
2.1. Vilayet Yönetimi	11
2.1.1. Valilik Müessesesi ve Yemen	17
2.1.1.1. Vilayet valileri (1908-1914).....	19
2.1.2. Mutasarrıflık	32
2.1.3. Kaymakamlık	34
2.1.4. Vilayet İdare Meclisi	35
2.2. İdarî Taksimat	36
2.2.1. San'a Sancağı.....	38
2.2.2. Hudeyde Sancağı.....	40
2.2.3. Asîr Sancağı	42
2.2.4. Taiz Sancağı.....	44
2.3. Yemen'de Mimarî	45
2.3.1. Tarihi Yapılar	45
2.4. Ulaşım ve Haberleşme	49
2.4.1. Demiryolu	49
2.4.2. Posta Teşkilatı	55

	Sayfa
2.4.3. Telgraf Hattı.....	57
3. ASKERÎ VE SİYASÎ YAPI	61
3.1. Yedinci Ordu	61
3.2. Zaptiye Kuvvetleri.....	64
3.3. Jandarma Kuvvetleri.....	66
3.4. 20. Yüzyılın Başlarında Yemen'in Siyasî Durumu	69
3.5. 1910-1911 İsyamları Sırasında Askerî Gelişmeler.....	75
3.6. Birinci Dünya Savaşı'na Giden Süreçte Siyasî ve Askerî Durum	83
4. EKONOMİK YAPI.....	95
4.1. Tarım ve Hayvancılık	95
4.1.1. Tarımsal Faaliyetler.....	95
4.1.2. Hayvancılık Faaliyetleri.....	97
4.2. Ticari Faaliyetler	98
4.2.1. Kahve Ticareti.....	98
4.2.2. Tömbeki Ticareti	101
4.2.3. Kat Bitkisi Ticareti	103
4.2.4. Köle Ticareti	104
4.2.5. Dericilik ve Dokumacılık	107
4.3. Madencilik	108
4.4. İthalat ve İhracat	110
4.5. Vergilendirme.....	111
5. SOSYAL YAPI	115
5.1. Demografik Yapı.....	115
5.1.1. Araplar	117
5.1.2. Zeydîler.....	118
5.1.3. Yahudiler	121

	Sayfa
5.2. Eğitim ve Kültür Faaliyetleri	123
5.2.1. Medreseler	126
5.2.2. Sıbyan Mektepleri ve İbtidâîler.....	128
5.2.3. Rüşdiyeler	130
5.2.4. İdâdîler	132
5.2.5. Aşiret Mektepleri.....	133
5.3. Sağlık Hizmetleri.....	136
5.3.1. Hastaneler	136
5.3.2. Salgın Hastalıklar	137
5.3.3. Hilâl-i Ahmer Cemiyeti	141
6. SONUÇ	143
KAYNAKÇA	149
EKLER.....	166
EK-1. Türk askerinin 1911’de isyanı bastırıp San’a’ya girmesine dair gazete haberleri.	166
EK-2. 1909 yılında Yemen ve Asîr’in siyasî ve idarî durumu hakkında bilgi veren belge.	167
EK-3. 1911 yılında Yemen’de yapılacak Hudeyde-San’a demiryolu hattını gösteren etüd.	168
EK-4. Birinci Dünya Savaşı sırasında Tihame cephesini gösteren harita.	169
EK-5. Yemen’de yapılması planlanan demiryolu haritası.....	170
EK-6. Yemen Vilayeti Haritası.	171
EK-7. Yemen, Sana, Hudeyde, Taiz ve civarlarında vuku bulan firengi hastalığının önlenmesi için alınan tedbirlere dair belge.	172
EK-8. Yemen’in Hudeyde sancağında bulunan İngiliz ve Fransız mektepleri hakkında bilgi verilmesi için Yemen Vilayeti’ne çekilen telgraf.	173
ÖZGEÇMİŞ.....	174

HARİTALARIN LİSTESİ

Harita

Sayfa

Harita 3.1. 1914 yılında Yemen'in Asîr bölgesindeki jandarma kuvvetlerinin konumunu gösteren harita	68
---	----

KISALTMALAR

Kısaltmalar	Açıklamalar
a.g.e	Adı geçen eser
a.g.m	Adı geçen makale
A.} MKT.MHM	Sadâret Mektubî Kalemi Mühimme Odası
BEO	Bâb-ı Âli Evrak Odası
Bkz	Bakınız
BOA	Başkanlık Osmanlı Arşivi
C	Cilt
DH.EUM.5.Şb.	Dâhiliye Nezâreti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti Beşinci Şube
DH.EUM.MH.	Dâhiliye Nezâreti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti Muhasebe Kalemi
DH.EUM.THR.	Dâhiliye Nezâreti Emniyet-i Umumiye Tahrirât Kalemi
DH.İ.UM	Dâhiliye Nezâreti İdare-i Umumiye
DH.İD	Dâhiliye İdarî Kısım
DH.MKT	Dâhiliye Mektubî Kalemi
DH.MUI	Dâhiliye Muharebât-ı Umumiye
DH.SAİD.d	Dâhiliye Nezâreti Sicill-i Ahvâl Defterleri
DH.SYS	Dâhiliye Nezâreti Siyasî Kısım Evrakı
DH.ŞFR.	Dâhiliye Nezâreti Şifre Kalemi
DH.TMIK.S	Dâhiliye Tesrî-i Muamelat ve Islahat Komisyonu
DİA	Diyanet İslâm Ansiklopedisi
FO	Foreing Office
H.	Hicri tarih
HR.İD	Hariciye Nezâreti İdare
HR.İM	Hariciye Nezâreti İstanbul Murahhaslığı
HR.SFR.3	Hariciye Nezâreti Londra Sefareti
HR.SYS.	Hariciye Nezâreti Siyasî Kalemi
HR.TH	Hariciye Nezâreti Tahrirât-ı Hariciye Odası
HR.TO.	Hariciye Nezâreti Tercüme Odası
İ.DH	İrade-i Dâhiliye

Kısaltmalar

İ.HB

İ.MMS

MF. İBT

MF.MKT

M.Ö

MV.

s

S

ŞD

TDV

Y..PRK.UM.

Y.MTV.

Y.PRK.ASK

Y.PRK.BŞK

ZB.

Açıklamalar

İrâde Harbiye Nezâreti

İrâde Meclis-i Mahsûs

Maarif Nezareti Tedrisat-ı İbtidâiye Kalemi

Maârif Mektubî Kalemi

Milattan Önce

Meclis-i Vükelâ

Sayfa

Sayı

Şûra-yı Devlet

Türk Diyanet Vakfı Ansiklopedisi

Yıldız Perakende Umum Vilayetler

Yıldız Mütenevvi Maruzât Evrakı

Yıldız Perakende Askerî Maruzâtı

Yıldız Perakende Başkitâbet Dairesi Evrakı

Zabtiye Nezâreti

1. GİRİŞ

Yemen, Arap Yarımadası'nın güneybatısında yer almaktadır. Güneyinde Aden Körfezi, batısında Kızıldeniz, kuzeyinde Arabistan, doğusunda ise Umman Denizi vardır. Yemen'in güneybatısındaki Bâbulmendep Boğazı, Kızıldeniz'i Aden Körfezi'ne bağlarken Arabistan kıtası ile Afrika kıtasını birbirinden ayırmaktadır. Bâbulmendep'in önündeki Perim Adası ve Kızıldeniz'deki Kameran Adası ise Yemen sınırlarına dâhildir¹. Perim Adası, Şeyh Said ve Cibuti bölgeleri Bâbulmendep'ten geçecek gemiler için önemli bir uğrak noktası olmuştur². Yemen'in kuzeyinde Asîr ve doğusunda Hadramavt yer almaktadır. Asîr ve Hadramavt'ı Yemen'e dâhil edenler olduğu gibi ayrı bir kıta olarak kabul edenler de vardır³. Yemen'in stratejik bir öneme sahip olması önemli bir ticaret yolu olan Kızıldeniz ve Hint Okyanusu'na kıyısı olması ile bağlantılıdır. Aden Körfezi'nin bu bölgedeki varlığı ise bu önemi arttırmaktadır. Nitekim Aden Körfezi Hindistan, Hebaşistan, Umman ve Arap Yarımadası'nın önemli bir kavşağı haline gelerek, hem kara hem deniz yönünden önemini korumuştur⁴.

Yemen'in jeolojik yapısı iç kesimlerden kıyılara doğru yükselen bölgelerden oluşmaktadır. Bu bölgeler Tihame ve Aden kıyı ovaları, gerisindeki platolar, adalar, kuzeydoğudaki çöl sahası ve merkezi dağlık sahalar⁵. Yemen'in kuzeyinden doğusuna doğru uzanan ve yüksekliği üç bin metreyi bulan Asir Dağları sıralanmıştır. Bu dağlık bölgelerde Haziran ve Eylül ayı arasında yağmur yağışları görülmektedir. Umman Denizi ve Kızıl Deniz bu yağışların yoğunluğunu arttırmaktadır. Senenin diğer zamanlarında ise yağış çok nadir yaşanmaktadır⁶. Yemen'in çevresindeki dağlar ve kıyılar yer yer değişiklik gösterecek şekilde iklime

¹ Gül, A.R. (2009), *Osmanlı'nın Yemen Macerası: Yemen-Asir-Hicaz*, Basım Yeri Yok., Ankara. s.18-19.

² Sırma, İ.S. (1982). "Yemen'in Jeo-politik Durumu ve Osmanlı Devleti'ne Katılması", *Tarih Enstitüsü Dergisi*, S.12, İstanbul., s.431-432.

³ Biren, T.(2006). *II. Abdülhamid, Meşrutiyet ve Mütareke Hatıraları*, İstanbul., s.314; Yavuz, H. (2003). *Yemen'de Osmanlı İdâresi ve Rumûzî Târîhi*, C.I, TTK Basımevi, Ankara, s.VIII-IX.

⁴ Sırma. *a.g.m.*, 1982., s.430-432.

⁵ Kurt, H. (2013). "Yemen - Fiziki ve Beşeri Yapı", *DİA*. C.43, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul., s.400. Hasan Kadri Bey coğrafi tasvirde bulunurken Yemen'i anlamak için denizden uzaklaşıp içeriye girmeli diyerek Yemen'in iç kısımlarına dikkat çekmektedir. Ayrıca bütün yolların gayr-i muntazam, dar patikalar olduğunu bazı yerlerde hayvanın bile yürüyemeyeceğini belirtmiştir. Ulaşım ise deve ve merkeplerle sağlanmaktadır. Bkz. Hasan Kadri, (1328) *Yemen ve Hayatı*, Kader Matbaası, İstanbul., s.6,9.

⁶ Yavuz. *a.g.e.*, 2003., s.LX.

de etki etmiştir. Yemen, Tropikal kuşakta bulunması nedeniyle sıcak bir iklime sahiptir. Bu sıcak iklimin etkisiyle bölgede birçok meyve sebze yetiştirilebilmektedir. Bunlardan bazıları limon, turunç, muz, zeytin ve şeftalidir. Ayrıca kahve, arpa, buğday, mısır, duhan (tütün), darı, susam, şeker kamışı, pamuk ve çivit de yetiştirilmektedir⁷. Bazı bölgelerde ise iklimin elverişliliği sayesinde yılda iki-üç kez mahsul almak mümkün olabilmektedir. Arabistan Yarımadası'nda, Yemen'de dâhil olmak üzere mevcut olan farklı iklim yapısı ve doğa yapısı bölgede yaşayan Araplara farklı bir özellik kazandırmıştır. Bu durumun bir sonucu olarak burada yaşayan Araplar çok eskiye dayanan kabile ve geniş aileler şeklinde topluluklara ayrılmışlardır⁸.

Yemen toplumu çoğunlukla Müslüman Araplardan oluşmaktadır. Çok az bir kısmını ise azınlık gruplar oluşturmuştur. Bölgede İslâmiyet, Hristiyanlık, Yahudilik dinleri ve Hanefî, Şafiî, Zeydî⁹, Vehhâbî, İsmailî mezhepleri mevcuttur¹⁰. Yemen'deki farklılıklar mezhepsel olarak ortaya çıkmıştır. Sünnî kısım Şafiî veya Hanefî mezhebine bağlıdır. Büyük bir kısım ise Şiîliğin daha çok Zeydî kolundan oluşmaktadır. Yemen'in güney kesimlerinde Şafiîler, San'a'nın dağlık kesimlerini kapsayan bölgede ise daha çok Zeydîler yaşamıştır¹¹.

Yemen'in ilk sakinlerinin Hz. Nuh'un oğlu Sâ'm ve onun nesli olduğu bilinmektedir. İslâmiyet'ten önce Güney Arabistan'da Ma'îniye, Sebe'ye ve Himyeriye adında üç büyük devlet ve yanı sıra emîrlükler bulunmuştur¹². Bu devletlerin kuruluş itibarıyla en eski olanı kesin olarak bilinmemektedir. Main Devleti, Kuran-ı Kerim'de adı geçen Âd kavmidir ve Yemen'de en eski topluluk olarak kabul görmüştür¹³. Yemen'de hüküm sürmüş en eski devletlerden olan Main Devleti'nin, M.Ö. 3000 yılının ortalarına veya daha eskiye dayanan bir tarihi olduğu

⁷ Rüşdî, *Yemen Hâtırası*, Dersaadet: Matbaa-yı Osmaniye, H-1325 (1907/1908). s.200.

⁸ Yavuz. **a.g.e.**, 2003., s.LXI.

⁹ Zeydîlik, Şiîliğin bir kolu olup Yemen'de en kalabalık nüfusu oluşturuyordu. Zeydîler diğer Şiîlerden farklı olarak ilk üç halifeyi reddetmiyorlardı. Zeydîliğe göre imam olmanın şartı Peygamber soyundan gelmiş olmak, Zeydî olmak ve bağımsız olmaktan geçiyordu. Bu nedenle bölgede Osmanlı Devleti egemenliğini kabul etmemişlerdir. Bkz. Gökalp, Y. (2013). "Zeydiyye", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C.44. İstanbul., s.328-329.

¹⁰ Hasan Kadri, **a.g.e.**, 1328., s.11.

¹¹ Gül. **a.g.e.**, 2009., s.19.

¹² Yavuz. **a.g.e.**, 2003., s.VII.

¹³ Ehiloğlu, Z.(2001), *Yemen'de Türkler*, İstanbul: Kitabevi Yayınları, s.56.

bilinir¹⁴. Bu nedenle İslâmiyet'in doğuşuna kadar olan Yemen tarihinin, üç bin yıllık bir geçmişe sahip olduğu belirtilmiştir. Sebe Devleti'nin ise Yemen'e M.Ö. 1200 yılında geldiği düşünülmektedir. Sebe Devleti'nin iktidarının zayıflamasıyla yine Sebeliler ile akraba olan Himyeri kabilesi, Sebe'yi zabdetmiştir. Himyeriler Arapların Kahtânî koluna mensuptur ve kısa zamanda tüm Yemen'e hâkim olmuşlardır¹⁵. Himyerilerin büyük ve medeni bir devlet olduğu anlaşılmaktadır. Bu kapsamda Yemen'e yüksek binalar, su bentleri, bahçe ve saraylar inşa etmişlerdir¹⁶.

Yemen, İslâmiyet'in doğduğu 610 yılında Sâsânî Devleti hâkimiyeti altındadır. Fakat bu hâkimiyet sırasında Yemen'de Kahtânîler adında büyük bir kabile vardır. İslâmiyet'in doğuşu sırasında Kahtânîler'in en meşhur kabileleri Himyer, Sebe, Evs, Hazrec, Kuhlân, Gassân, Huzâ'a, Hemdan, Kelb ve Murad olarak bilinir. Bu süreçte Yemen'de İslâmiyet öncesinden gelen kültür yapısı devam ettirilmiştir. İslâm Tarihçisi İbn Haldun, bu tarihlerde Yemen'de okuma yazma bileninin olmadığını iddia etse de tam tersi görüşler ortaya konulmuştur¹⁷.

Hz. Peygamber Medine'ye hicret edip burada İslâm Devleti'ni kurduktan sonra diğer devletlere İslâm'a davet mektupları göndermiştir. Mektup gönderilen bölgelerden birisi de Yemen'dir. Önce Muaz b. Cebel daha sonra Hicret'in 10. yılında Hz. Ali davet mektuplarını Yemen'e götürmüşlerdir. Hz. Peygamber'in vefat ettiği dönemde Yemen'in San'a bölgesine kadar İslâmiyet'in ulaştırılmış durumda olduğu anlaşılmaktadır¹⁸.

Dört Halife döneminde, Emevîler ve Abbasiler döneminde de Yemen ile bir takım ilişkiler meydana gelmiştir. Hz. Ebûbekir döneminde Yemen San'a, Cened, Hadramut'un bir kısmı olmak üzere üç bölgeye ayrılarak halife tarafından görevlendirilen valilerce yönetilmiştir. Fakat bazı bölgeler hâlâ Hemdan ve Himyer gibi kabilelerin yönetimi altındadır. Hz. Ömer döneminde Yemen'deki Necran Hristiyanlarının Kûfe'ye sürüldüğü bilinmekle birlikte, Hz. Osman döneminde Yemen'e dair henüz bilgi bulunmamaktadır. Hz. Ali'nin halifelik döneminde

¹⁴ Tomar, C. (2013). "Yemen-Tarih", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C.43., İstanbul., s.402.

¹⁵ Tomar. **a.g.m.**, s.402.

¹⁶ Ehiloğlu. **a.g.e.**, 2001., s.56.

¹⁷ Yavuz. **a.g.e.**, 2003., s.XX.

¹⁸ Sırma, İ.S. (2015). *Osmanlı Devleti'nin Yıkılışında Yemen İsyanları*, Beyan Yayınları, İstanbul, s.36-37.

Yemen’de kendisine biat eden kabileler olduğu gibi Muaviye taraftarı olanların buradaki Hz. Ali valilerine karşı isyan ettikleri görülmektedir¹⁹.

Dört Halife döneminden sonra Yemen, Emevîler (661-750) tarafından idare edilmiştir. Emevîler döneminde bütün Arabistan kontrol altına alınmıştır. Bazı bölgelere halife tarafından valiler atanmış ve bu şekilde merkezi yönetim korunmaya çalışılmıştır. Abbasiler döneminde de (750-1258) aynı şekilde valilerce yönetilen Yemen, ayrıca vergiye bağlanmış durumdadır. Abbasi hâkimiyeti sona erdiğinde Yemen’in sınırları daralmış ve zaman zaman bağımsız hale gelmiştir²⁰. Abbasiler döneminde iletişim anlamında önemli bir yenilik olarak Mekke-Medine-Yemen arasında bir posta teşkilâtı kurulmuştur. Bu dönemde önemli bir diğer mesele İmam Hâdî-ilelhak Yahyâ B. Hüseyin’in Yemen’in Sa’de bölgesine gelip Zeydî imametini kurmuş olmasıdır. Sonraki süreçte Yemen’de Eyyûbî hâkimiyeti görülecektir. Selahaddin Eyyûbî’nin Mısır, Suriye ve Hicaz’a hâkim olmasının ardından kardeşi Şemsüddeve (Turanşah), 1174’de Yemen’i de bu hâkimiyete dâhil etmiştir²¹. Eyyûbîlerin hâkimiyeti sonrası Yemen’e bir süre Gassaniler hâkim olmuştur. 1217-1441 yılları arasında ise Resûlî hanedanlığı Yemen’i idare etmiştir. İslâmiyet ile birlikte bölgeye hüküm süren bu devletler Yemen’de izlerini bırakmış ve toplum yapısına etki etmişlerdir. Örneğin Resûlîler döneminde Melik Müeyyed Dâvud hem büyük bir kütüphane, hem de Taiz’de bir medrese yaptırmıştır²². Âmiriye (Beni Tahir) Devleti döneminde özellikle Sultan Amir’in Zebid, Laheç ve Adeni aldığı 1504’de ise San’a’yı alarak burada idaresini kurduğu görülmektedir²³.

Yemen’in Osmanlı Devleti’ne bağlanması 1517’de Yavuz Sultan Selim’in Mısır seferi sonrasında olmuştur. Bölgeye verilen önemi Portekizlerin 16. yüzyıl başlarında Kızıldeniz ve Hint Okyanusu’nda bir tehlike olarak ortaya çıkması etkilemiştir²⁴. Yavuz Sultan Selim’in Mısır’ı alması sonrası Yemen’de bulunan Memlûk emiri İskender, halkı Cami-i Kebir’de toplayarak Osmanlı Devleti’ne bağlılığını açıklamış ve Yavuz Sultan Selim adına hutbe okutmuştur²⁵. Fakat bölge Osmanlı Devleti’nin hâkimiyeti tam kurulmadığı için İmam Şerefüddin ve Çerkezler

¹⁹ Tomar. **a.g.m.**, s.403.

²⁰ Yavuz. **a.g.e.**, 2003., s.XXI.

²¹ Tomar. **a.g.m.**, s.404.

²² Yavuz. **a.g.e.**, 2003., s.XX-XXII.

²³ Sırma. **a.g.e.**, 2015., s.40.

²⁴ Bostan, İ. (2013). “Yemen – Osmanlı Dönemi”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C.43, İstanbul., s.406.

²⁵ **Yemen Salnamesi**, H.1308. (1890/1891), s.58; Sırma. **a.g.e.**, 2015., s.49.

halkı da etkileyerek bağıllık bildirmemişlerdir. Bu nedenle Kanuni Sultan Süleyman Dönemi'nde Mısır Valisi Hadım Süleyman Paşa Yemen'e gönderilmiş ve hâkimiyet sağlanmıştır²⁶. Yemen'de Osmanlı Devleti idaresi iki dönemde incelenebilir. Bunlardan ilki imamlarla mücadelelerin de yaşandığı ve tam idarenin kurulamadığı 1538-1635 yılları arasındaki dönemdir. 1635 yılına dek süren ayaklanmalar neticesinde Yemen Zeydî Şeyhlere bırakılmıştır²⁷.

1635 yılından 1848 yılına kadar Yemen'de yerel yöneticilerin idaresi söz konusudur. 1833 yılında Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa, Yemen ile ilgilenmiştir. Bu süreçte Mehmet Ağa adında “*Türkçe Bilmez*” lakaplı birisi Cidde'den topladığı kuvvetle Yemen'e saldırmış ancak Mehmet Ali Paşa'nın müdahalesiyle burada daha fazla kalamamıştır²⁸. Mehmet Ali Paşa'nın buradaki faaliyetleri 1840 yılında Osmanlı Devleti ile yaşanan siyasî sorunlar nedeniyle yarım kalmış ve yönetimi yerel bir aileye bırakarak buradan ayrılmıştır. Bu gelişmelerin yanı sıra 1839 yılından itibaren bölgede İngilizlerin etkisi hissedilmeye başlanmıştır. İngilizler Yemen'de bir kömür deposu kurma girişimi içerisindeydiler. Bu girişimler doğrultusunda Yemen'in önemli bir şehri olan Aden, İngilizlerin eline geçecektir. Aden, Hindistan deniz yolu üzerinde olması ve yol güvenliği olması nedeniyle İngiltere için önemli bir konumdadır²⁹. Sonraki süreçte Yemen'de imamlar arasında yeniden bir karışıklık meydana gelmiştir. Bu durumun değerlendirilmesi gerektiğini düşünen Mekke Şerifi muavini Kıbrıslı Tevfik Paşa, Mısır ve Hicaz'dan toplanan Osmanlı Devleti ordularıyla 1849'da Yemen'de tekrar hâkimiyeti sağlamıştır³⁰. Böylece ikinci dönem diyebileceğimiz Osmanlı Devleti idaresinin sağlandığı süreç başlamıştır. 1851 yılında Yemen'de vali olan Mustafa Sabri Paşa vefat etmiş onun yerine Muhammed Sırrı Paşa tayin edilmiştir. 1852'de Yemen valiliğine Bonapart Paşa atanmış³¹; fakat öldürülünce yerine Ahmet Muhtar Paşa (1871-1873) görevlendirilmiştir³². Ahmet

²⁶ Uzunçarşılı, İ.H. (1983). *Osmanlı Tarihi*, 4. Baskı, C.2. TTK Yayınları, Ankara, s.393.

²⁷ Sırma. *a.g.e.*, 2015., s.50.

²⁸ Sırma. *a.g.m.*, 1982., s.441.

²⁹ Aden'de Araplar ve Hintlilerden oluşan bir halk vardır. Tavahi'de liman yanında vali konağı, hükümet daireleri, askerî kışlalar, büyük ticarethaneler vardır. Aden ve Tavahi arası 10 km olup yolcular otomobille taşınmaktadır. Limanın karşı cephesinde ise büyük kömür depoları bulunmaktadır. Akdeniz ve Kızıldeniz yolu üzerinden Hindistan, Çin, Malezya, Japonya, Avustralya gibi yerlere ve Doğu'ya gidip gelen vapurların çoğu mecburiyetle Aden'e uğramak durumundadır. Bkz. Ehiloğlu. *a.g.e.*, 2001., s.206.

³⁰ *Yemen Salnamesi*, H.1307. (1889/1890), s.44-84.

³¹ Sırma. *a.g.e.*, 2015., s.55.

³² *Yemen Salnamesi*, H.1313. (1895/1896), s.321-328.

Muhtar Paşa, bir yandan Yemen için yeni bir idarî düzen kurarken diğer yandan da San'a'yı yeniden Osmanlı Devleti hâkimiyetine almıştır³³. İlerleyen dönemde Yemen'in sahip olduğu jeostratejik önemin daha da arttığı görülmektedir. Bunun sebebi 1869'da Kızıldeniz ve Akdeniz arasındaki Süveyş Kanalı projesi olmuştur. Hindistan'a bir ulaşım yolu olan Süveyş Kanalı İngiltere için çok önemliydi. Ayrıca İngiltere 1890'lara kadar mukaddes topraklarda nüfuzunu yeterince gösterememiş Osmanlı Devleti'nin Hindistan'a giden deniz üzerinden ulaşım yollarında koruyucu görevi üstlenmeyi kendi çıkarlarına daha uygun bulmuştur. Fakat daha sonra İngiltere'nin Orta Doğu politikası değişerek bölgedeki bölünmeyi destekleyen bir anlayış sürdürülmüştür³⁴.

1870 yılında Yemen'de, Asîr Emiri olan Muhammed İbn Ayz isyan etmiştir. Bu isyanı bastırması için bölgeye Mehmet Redif Paşa ve yardımcılığında Ahmet Muhtar Paşa gönderilmiştir. Ahmet Muhtar Paşa burada yardımcılık görevi sırasında gösterdiği başarılarından dolayı Yemen valiliğine getirilmiştir. Ahmet Muhtar Paşa 1871 yılında başlayan valiliği sırasında idarî teşkilatlanmayı yeniden tesis etmiştir. Bu idarî teşkilatlanma ile birlikte Yemen San'a, Hudeyde, Asîr ve Taiz olmak üzere dört sancağa ve yirmi dört kazaya ayrılmıştır. Bu dönemde idarî teşkilatlanmanın yanı sıra askerî teşkilatlanma da yaşanmıştır³⁵. Bu yeni idarî düzen ile Yemen'de Osmanlı Devleti'nin hâkimiyeti sağlamlaştırmıştır.

19. yüzyılın sonunda Osmanlı Devleti'ne karşı isyanların başladığı görülmektedir. 1889 ve 1895 yılı isyanları bu şekilde başlamış ve zorlukla bastırılmıştır. 20. yüzyılın başlarında (1902-1905/1909-1911) ise isyanların şiddeti ve önemi artmıştır. İsyânların başta sadece Zeydî imamlarca çıkarıldığı görülmektedir. Daha sonra Asîr bölgesinde nüfuz toplayacak olan Seyyid İdrisi'nin de isyana dâhil olduğu görülmektedir. Bu durumda Osmanlı Devleti Zeydîler, Seyyid İdrisi ve bölgede faaliyet yürüten yabancı güçler ile mücadele etmek durumunda kalmıştır.

³³ Sırma. **a.g.e.**, 2015., s.55.

³⁴ Turan, M. (1997). "20. Yüzyılın Başlarında Osmanlı Dış Politikasında Orta Doğu'nun Önemi ve Hicaz Demiryolu'na Dair Bir Belge", *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C.1., S.3., s.135.

³⁵ Ahmed Râşid Paşa, (2015). **Yemen ve San'a Tarihi**, C.1-2, Yay. Haz., Güllü Yıldız-Filiz Dıgıroğlu, İstanbul Fetih Cemiyeti, İstanbul , s.313-317.

Yemen’de 1909-1911 yılları arasında yaşanan Zeydî İmam Yahya isyanı 1911’de Ahmet İzzet Paşa ve İmam Yahya arasında yapılan Dean Antlaşması neticesinde sona ermiştir. Fakat Asîr bölgesinde Seyyid İdrisi ve güneyde İngilizler faaliyet göstermeye devam etmiştir. Bu süreçte Trablusgarp Savaşı çıktığı için Seyyid İdrisi problemi çözülememiştir. Balkan Harbi ise durumu askerî ve siyasî açıdan daha karışık bir hale getirmiştir. Dolayısıyla İdrisi ve bölgedeki İngiliz kuvveti sorunu tam çözülemeden Birinci Dünya Savaşı eşiğine gelinmiştir. Osmanlı Devleti harp sırasında Yemen’i başta seferberlik dışında tutsa da sonradan bir cephe haline gelmiş ve şiddetli çatışmalar yaşanmıştır. Mondros Mütarekesi’ne kadar bölgede Osmanlı Devleti askerî ve siyasî olarak mücadelesini sürdürmüştür.

Tez çalışmasının ortaya çıkarılmasında Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi belgelerinden yararlanılmıştır. Kullandığımız belgeler daha çok Dahiliye Nezâreti kapsamındaki belgelerdir. Dahiliye Nezâreti Mektubî Kalemi (DH.MKT.) ve Dahiliye Nezâreti Muhaberat-ı Umumiye İdaresi (DH.MUİ.) fonları bunlardan bazılarıdır. Bu fonlardan özellikle daireler, vilayetler ve nezaretler arası yazışmaları görüp, değerlendirebilmek adına yararlanılmıştır. Ayrıca idarî ve siyasî konularda bu belgelerden faydalanılmıştır. Bunlara ilaveten II. Abdülhamid Dönemi’ne ait Yıldız Sarayı Arşivi Belgelerinden yararlanılmıştır. Yıldız Mütenevvi Maruzât Evrakı (Y.MTV), Yıldız Perakende Başkitâbet Dairesi Evrakı (Y.PRK.BŞK), Yıldız Perakende Umum Vilayetler (Y..PRK.UM..) fonları bunlardandır. Ayrıca Yemen’de Eğitim ve Kültür Faaliyetleri isimli bölüm için Maarif Nezareti Belgelerinden yararlanılmıştır. Bunların dışında, çeşitli fonlardaki arşiv belgelerinden de araştırmamız kapsamında istifade edilmiştir.

Tezimizde faydalandığımız bir diğer arşiv Genelkurmay Başkanlığı ATASE arşividir. Özellikle çalışmamız kapsamında İtalyan-Türk Harbi Kataloğu ve Birinci Dünya Harbi Kataloğundan yararlanılmıştır. Ayrıca çalışmamızda döneme ait İngiliz yıllık raporlarından ve Amerikan Konsolosluk raporlarından yararlanılmıştır.

Arşiv belgelerinin yanı sıra çalıştığımız dönem adına önemli olan hatıralardan da faydalanılmıştır. Bunlardan bir tanesi emekli asker Âtîf Paşa’nın yazmış olduğu iki ciltlik *Yemen Tarihi* isimli eseridir. Eser hicri 1326 (1908-1909) yılında basılmıştır. Çalışmamız için ikinci ciltten yararlanılmıştır. Bir diğer eser Doktor Hasan Kadri tarafından yazılan *Yemen ve Hayatı* isimli eserdir. Eser hicri 1328

(1910-1911) yılında basılmıştır. Yemen'in coğrafi, sosyal ve siyasî özellikleri açısından faydalı bilgiler içermektedir. Ahmed Râşid Paşa'nın *Yemen ve San'a Tarihi* isimli eserinden de idarî yapı hakkında faydalanılmıştır. Rüşdi'nin *Yemen Hâtırası*, Hicri 1325 (1907/1908) tarihli eseri de faydalanılan hatıratlar arasındadır. Ayrıca 1911 yılında yaşanan siyasî ve askerî gelişmeleri daha detaylı görebildiğimiz, Ahmet İzzet Paşa'nın anılarından oluşan *Feryadım İstiklal Harbi'nin Gerçekleri* adlı eserden yararlanılmıştır.

Çalışmamız açısından önemli bir yere sahip olan bir diğer eser Yemen'in son valisi olan Mahmud Nedim Bey'in yazmış olduğu hatıratıdır. *Arabistan'da Bir Ömür* adıyla bu hatıra 2001 yılında yayınlanmıştır. Söz konusu eserde Yemen'in II. Abdülhamid dönemi yönetimi, siyasî ve askerî gelişmeleri Birinci Dünya Savaşı'na kadar valinin görüşleriyle belirtilmiştir. Çalışmamızın kapsamı dâhilinde olması nedeniyle bu eserden oldukça fazla yararlanılmıştır.

Çalışmamızın kapsamı olan 1908-1914 tarih aralığının öncesiyle ilgili genel bir bilgi verilmesi adına Yemen Salnamelerinden yararlanılmıştır. 1880-1881, 1888-1889, 1890-1891, 1895-1896 yıllarına ait Yemen Salnameleri istifade ettiğimiz salnamelerdir.

Sürelî yayınlar kapsamında Sabah, Tanin, San'a ve Hikmet gazetelerinden yararlanılmıştır. Özellikle isyanlarla ilgili ve bölgeye gönderilen devlet memurlarıyla ilgili haberlerin basına yansımaları görmek adına bu kaynaklardan istifade edilmiştir.

Araştırma eserlerin temini için Milli Kütüphane, TTK Kütüphanesi, İslâm Araştırmaları Merkezi Kütüphanesi, Cumhurbaşkanlığı Millet Kütüphanesi, Ankara Hacı Bayram Veli Kütüphanesi başta olmak üzere birçok kütüphanede konu ile ilgili literatür taraması yapılmış, YÖK Ulusal Tez Merkezi taranmış ve konu ile ilgili önceden yapılan lisansüstü çalışmalar temin edilmiştir.

Çalışmamızda istifade ettiğimiz Hulûsi Yavuz'un "*Yemen'de Osmanlı İdâresi ve Rumûzî Târîhi*"; Zeki Ehiloğlu'nun "*Yemen'de Türkler*"; İlber Ortaylı'nın "*Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi*", "*Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahalli İdareleri (1840-1880)*"; İhsan Süreyya Sırma'nın "*Osmanlı Devleti'nin Yıkılışında Yemen İsyancıları*" isimli eserleri bu alanda yapılan önemli çalışmalardır. Yahya Yeşilyurt'un "*Yemen'de Osmanlı-İngiliz Mücadelesi (1871-1914)*" ve Ü. Gülsüm Polat'ın "*Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Yemen ile İlişkiler (1911-1938)*" isimli makalesi ve

“Türk-Arap İlişkileri Eski Eyaletler Yeni Komşulara Dönüşürken (1914-1923)” isimli kitabı da bu kapsamdadır.

1908-1914 yılları çerçevesinde Yemen’in idarî, askerî ve siyasî, ekonomik ve sosyal yapısını detaylı bir şekilde ortaya koyan müstakil bir çalışma olmadığı görülmektedir. Bahsettiğimiz sürece bir bölümde değinilmek suretiyle daha çok siyasî gelişmelere yer verilmiş, Mithat Çelik tarafından hazırlanan *“XIX. Yüzyılın Sonu XX. Yüzyılın Başında Yemen”* başlıklı bir yüksek lisans tezi bulunmaktadır. Öte yandan çalışmamızın sosyal, ekonomik, askerî bölümünü ayrı ayrı konu alan birçok tez, makale ve kitap mevcuttur. Çalışmamızın önceki sürecini ele almış olan Yasemin Barlak tarafından hazırlanmış *“Dinî ve Siyasî Yönden Yemen (1872-1909)”* başlıklı bir doktora tezi de bulunmaktadır.

Tez çalışmasının temel amacı 1908-1914 yılları arasında Yemen’in idarî, askerî, ekonomik ve sosyal açıdan değerlendirilerek döneme dair genel bir bakış açısı ortaya koymaktır. 1908-1914 tarih aralığı Yemen’de önemli gelişmelerin yaşandığı bir zaman dilimidir. Bu bağlamda çalışmamız ile Yemen’de Birinci Dünya Savaşı’na giden sürecin farklı açılardan görülmesi mümkün olabilecektir.

Çalışmamızın Birinci Bölümünde, Yemen’in Birinci Dünya Savaşı öncesinde (1908-1914) içinde bulunmuş olduğu yönetim sisteminin anlaşılması adına idarî yapısı hakkında bilgi verilmiştir. Bu bölümde vilayet yönetiminde yaşanan değişiklikler ile vali, mutasarrıf ve kaymakam gibi idarî görevlilerin sorumluluklarına değinilmiştir. Ayrıca vilayetin ayrılmış olduğu dört sancak hakkında bilgi verilip, vilayetin mimarî yapısı ve ulaşım haberleşme durumuna da bu bölümde yer verilmiştir.

İkinci Bölümde, 1908-1914 yılları arasında bölgedeki askerî ve siyasî yapı olarak iki başlık altında açıklanmıştır. Askeri yapıyı açıklamak adına bölgede faaliyet gösteren Yedinci Ordu, Zaptiye Kuvvetleri, Jandarma Kuvvetleri ve 1909-1911 yılları arasında yaşanan isyan sırasında ordunun durumu hakkında bilgi verilmiştir. Siyasî yapının anlaşılması adına 20. yüzyıl başlarında Yemen’in genel olarak siyasî durumu hakkında bilgi verilmiştir. Ayrıca Birinci Dünya Savaşı’nın hemen öncesinde yaşanan siyasî ve askerî gelişmelere de yer verilmiştir. Bu bölümde savaş öncesi bölgede yapılan hazırlıklardan da bahsedilmiştir.

Üçüncü Bölümde, Yemen'deki ekonomik yapı açıklanmıştır. Bu kapsamda ticaret faaliyetleri ve tarım-hayvancılık faaliyetlerine yer verilmiştir. Ayrıca madencilik, ithalat- ihracat ve vergilendirme gibi konular da bu başlık altında yer almıştır.

Dördüncü Bölümde, Yemen'deki sosyal yapı üç başlık altında incelenmiştir. Bunlar nüfus yapısı, eğitim ve kültür faaliyetleri ve sağlık hizmetleridir. Nüfus yapısı önce bölgedeki genel demografik yapı hakkında bilgi verilerek açıklanmış ardından Araplar, Zeydiler ve Yahudiler hakkında detaylı bilgiler verilmiştir. Eğitim ve kültür faaliyetleri kapsamında önce genel bir değerlendirme yapılarak ardından medreseler, ibtidâiler, rüşdiyeler, idâdiler ve aşiret mektepleri hakkında detaylı bilgiler verilmiştir. Sağlık hizmetleri hakkında hastanelerin rolü, salgın hastalıkların etkisi konularına açıklık getirilmiştir.

2. İDARÎ YAPI

2.1. Vilayet Yönetimi

Yavuz Sultan Selim, 1517 yılında Mısır seferine çıkmış ve bu sefer sonucunda Memlûk Devleti'ne son vermiştir. Osmanlı Devleti'nin Mısır coğrafyasına hâkim olduğu bu süreçte Yemen'de Tahirîler, Zeydîler ve Memlûk emirleri arasında yönetim mücadelesi yaşanmaktadır. Bu mücadeleyi Memlûk emirlerinden olan Emir İskender kazanmış; daha sonra Osmanlı Devleti'ne bağlılığını bildirmiş ve hâkimiyet alametlerinden hutbeyi Mısır'a da hâkim olan Yavuz Sultan Selim adına okutmuştur³⁶. Yavuz Sultan Selim de Emir İskender'i sadakati nedeniyle Yemen'e serdar olarak tayin etmiştir³⁷. Böylece Yemen fethedilmeden Osmanlı Devleti'ne bağlanmıştır.

Osmanlı Devleti'nde fethedilen yeni yerler, sancakbeyleri tarafından yönetilmiş, sancakbeylerini ise beylerbeyi denilen idarî âmir kontrol etmiştir³⁸. 1590 yılında beylerbeyliğinin hâkimiyet sahası sınırlandırılmış ve idarî olarak hakmiyet sahasına giren bölge “eyalet” olarak isimlendirilmiştir³⁹. Osmanlı Devleti, Kuzey Afrika-Irak ve Arabistan coğrafyasındaki eyaletleri genelde salyâneli olarak kurmuştur⁴⁰. Salyâneli eyaletler tımar sistemi uygulanmayan eyaletlerdir. Bu eyaletlerin gelirleri beylerbeyi, sancakbeyi gibi devlet görevlilerinin maaşı karşılandıktan sonra her yıl sabit bir miktar olacak şekilde merkeze gönderilmiştir⁴¹. Bu şekilde kurulan eyaletlere yönetim hiyerarşisi doğrultusunda bir yeniçeri garnizonu, bir vali, defterdar, kadılar tayin edilmiştir⁴². Böylece sınırları genişleyen Osmanlı Devleti, eyalet teşkilatı ile düzenli bir sisteme kavuşmuştur⁴³. Yemen de

³⁶ **Yemen Salnamesi**, H.1308. (1890/1891), s.58.

³⁷ Sırma. **a.g.e.**, 2015. s.49.

³⁸ 17. yüzyıldan itibaren Osmanlı Devleti'nde “beylerbeyi” yerine yer yer “vali” unvanı kullanılmaya başlanmış; 19. yüzyıla gelindiğinde ise diplomatik yazışmalarda tamamen vali unvanı kullanılmıştır (Bkz. İspirli, M. (1992). “Beylerbeyi”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C.6. s.69). Bu süreçte Yemen'de de 17. yüzyıldan itibaren “beylerbeyi” yerine yer yer “vali” unvanı kullanılmaya başlanmış; bu unvan 19. yüzyılda yerini tamamen vali unvana bırakmıştır.

³⁹ İnalçık, H. (2003). *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600)*, Çev., Ruşen Sezer, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, s.109.

⁴⁰ Kılıç, O. (2016). “İlk Osmanlı Hâkimiyeti Döneminde Yemen Vilayeti/Eyaleti'nin İdari Taksimatı ve Yöneticileri”, *Uşak Üniversitesi I. Ululararası Osmanlı'nın Birinci Hâkimiyet Döneminde (M.1517-1635) Yemen Sempozyumu Bildirileri.*, s.74.

⁴¹ Ünal, M.A. *Osmanlı Müesseseleri Tarihi*, Fakülte Kitabevi Yayınları, s.235.

⁴² Kılıç. **a.g.m.**, 2016., s.74.

⁴³ Uzunçarşılı. **a.g.e.**, 1983. s.579.

beylerbeyi tarafından yönetilen ve bu idarî sisteme tabii olan salyâneli eyaletlerden biridir. Yemen eyaletine beylerbeyi atanırken genelde Gazze ve Mısır'daki sancakbeylerinden olması tercih edilmiştir⁴⁴.

Yemen, Osmanlı Devleti hâkimiyetine girdikten sonra yönetimde zaman zaman kopukluklar yaşanmıştır. Hatta Osmanlı Devleti'nin, içerisinde bulunduğu koşullar sebebiyle bu anlamda Yemen ile tam olarak ilgilenemediği de söylenebilir. Böyle zamanlarda yönetimde dinî ve siyasî liderlik vasfını taşıyan imamların ön plana çıkmıştır. Bu süreçte Yemen, Zeydî İmam Şerefüddin tarafından idare edilmiştir. Bölgedeki siyasî boşluk nedeniyle Çerkezler ve İmam Şerefüddin çalışmalarıyla halk da Emir İskender'e bağlılık bildirmemiştir. Bu durum Mısır valisi olan Hadım Süleyman Paşa'nın Kanuni Sultan Süleyman Dönemi'nde Yemen'e vali olarak görevlendirilmesiyle son bulmuştur. Hadım Süleyman Paşa, Yemen'de oldukça başarılı olmuş; hatta Aden de dâhil olmak üzere bölgeyi Osmanlı Devleti'ne bağlamıştır⁴⁵. Dolayısıyla Osmanlı Devleti, Yemen'de yönetim ve idarî yapıyı tam anlamıyla 1539 yılında kurmuş; Aden ve Zebid bölgelerinde hâkimiyeti sağlamıştır. Hadım Süleyman Paşa'dan sonra Yemen'e 1540 yılında Mustafa Neşşâr Paşa atanmış; beylerbeyi unvanını da ilk kez Mustafa Neşşâr Paşa kullanmıştır⁴⁶. Bu tarihten itibaren Yemen idarecilerinin beylerbeyi unvanı aldığı görülmektedir.

Mustafa Neşşâr Paşa'dan sonra 1545 yılında Yemen beylerbeyliğine “*mir-i miran*” rütbesi ile Üveys Paşa atanmıştır⁴⁷. 1545-1547 yılları arasında Yemen'de İmam Şerefüddin liderliğinde bir Zeydî isyanı çıkmıştır. Bu isyan sırasında Üveys Paşa, İmam Şerefüddin ve onun oğlu Mutahhar arasında yaşanan çatışmadan yararlanarak Taiz'i almayı başarmıştır. Fakat bu süre zarfında Zeydîlerin kendi içlerindeki karışıklık sona ermiş ve imametin Mutahhar'a bırakılması kararlaştırılmıştır. Üveys Paşa ise bu isyanlar sırasında öldürülmüştür. Üveys Paşa'nın öldürülmesinin ardından Yemen beylerbeyliğine sırasıyla Ferhat Paşa ve Özdemir Paşa atanmıştır. Ferhat Paşa beylerbeyi olduğu sırada Cebel ve Tihame'yi almıştır. 1547 yılında Yemen beylerbeyliğine atanan Özdemir Paşa ise San'a ve

⁴⁴Yavuz, **a.g.e.**, 2003., s.XCIII; İnalçık, H. (2003). *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600)*, Çev., Ruşen Sezer, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, s.109.

⁴⁵Uzunçarşılı, **a.g.e.** 1983. s.391-397.

⁴⁶Bostan, **a.g.m.**, 2013., s.411.

⁴⁷**Yemen Salnamesi**, H.1313. (1895/1896), s.302.

Saide'yi ele geçirmiştir⁴⁸. Bu sırada İmam Şerefüddin'den sonra imameti devralan oğlu İmam Mutahhar da isyana kalkışmıştır. Esasen 1569 yılında İmam Mutahhar San'a'yı kuşatırken Yemen'in iki eyalete bölünmesi durumundan faydalanmıştır. Çünkü bu dönemde Mısır valisi Mahmut Paşa'nın sunduğu fikirlerin etkisiyle, Yemen'in San'a ve Taiz bölgesinin idaresi Murat Paşa'ya verilirken, Zebid ve çevresinin idaresi Hasan Paşa'ya verilmiştir⁴⁹. Bu bölünmeden faydalanmak amacıyla çıkmış olan İmam Mutahhar'ın isyanı, Koca Sinan Paşa tarafından bastırılmış ve kendisi *Yemen Fatihi* olarak anılmıştır⁵⁰.

Yemen'de vilayet yönetimine etki eden bir diğer isyan, 1597-1598 yılları sırasında Zeydî İmam Kasım tarafından çıkarılmıştır. 1622'de vefat eden İmam Kasım'dan sonra oğlu Müeyyed imam olmuştur. Bu dönemde Yemen valisi olan Haydar Paşa ile Zeydîler, vergi ve zekât toplama konusunda anlaşmazlıklar yaşamıştır. Bu nedenle İmam Müeyyed isyan etmiştir. Haydar Paşa 1629 yılında İmam Müeyyed ile anlaşarak San'a'yı İmam'a bırakmıştır. Kendisi ise Zebid'e çekilmek durumunda kalmıştır⁵¹. Haydar Paşa'nın ardından Yemen valiliğine atanan Kansu Paşa ise 1635'te Yemen'in idaresini tamamen İmam Müeyyed'e bırakmıştır⁵². Dolayısıyla 1598'de başlayıp 1635 yılına dek süren ayaklanmalardan sonra Yemen, Zeydî Şeyhlerin idaresine bırakılacaktır. 1848'de Yemen'in tekrar alınmasına kadar yoğun kargaşanın hâkim olduğu bu dönem Yemen'in "fetret devri" olarak adlandırılmıştır⁵³. Bu sırada Yemen'i hâkimiyet sahasına katmak isteyen bir diğer aktör ise Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa olmuştur. Esasen Mehmet Ali Paşa, 1823 yılında Osmanlı Devleti adına Yemen'i işgal etmeyi önermiştir. Fakat Bâb-ı Âli, Mehmet Ali Paşa'ya tam olarak güven duymadığı için bu teklifi reddetmiştir. Hatta bu sürede İngiltere de bölgeyi hâkimiyetine almaya çalışmıştır. Bu kapsamda İngiltere, 1839 yılında Aden'i işgal etmiştir⁵⁴. Bu işgal, Osmanlı Devleti'nin bölgeye yeniden yoğunlaşmasını sağlamıştır. Ayrıca Mehmet Ali Paşa'nın Yemen'e yoğunlaştığı sırada Mehmed Ağa isminde "Türkçe Bilmez" lakaplı birisi Yemen'e

⁴⁸ Rüşdü Paşa, (2004). *Ah O Yemen'dir (Yemen Hatıratı)*, Haz. Faruk Yılmaz, Berikan Yayınları, Ankara, s.27-28.

⁴⁹ Yeşilyurt. Y. (2010). *Siverekli M.Nurettin Bey Hayatı ve Yemen Lâyihası.*, Fenomen Yayınları., s.27.

⁵⁰ Ahmed Râşid Paşa. **a.g.e.**, 2015., s.74-79.

⁵¹ Ahmed Râşid Paşa. **a.g.e.**, 2015., s.130-137.

⁵² Ahmed Râşid Paşa. **a.g.e.**, 2015., s.139.

⁵³ Sırma. **a.g.e.**, s.50-51.

⁵⁴ Ateş, T. (1989). *Siyasal Tarih I*, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi., İstanbul., s.306.

saldırmış ve Tihame'yi zapt etmiştir. Bir süre mücadelesini sürdüren Türkçe Bilmez Mehmed Ağa, burada bir yıl kadar tutunabilmiş ve daha sonra kaçmıştır⁵⁵.

Bu dönemde Osmanlı Devleti ve Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa arasında 1831 yılı itibariyle başlayan sorunlar devam etmektedir. Mehmet Ali Paşa'nın isyanı önceleri bir iç sorun özelliği taşıırken daha sonra Osmanlı Devleti'nin de talebiyle Avrupa devletlerinin müdahaleleri doğrultusunda uluslararası bir sorun haline gelmiştir. Sorunun çözülmesi iki aşamalı bir süreçle gerçekleşmiştir. İlk olarak 5 Mayıs 1833 tarihinde Kütahya Antlaşması yapılmıştır. Fakat bu antlaşma uzun süreli çözüm getirmediği için Osmanlı Devleti, İngiliz ve Avusturya ordularının Beyrut ve Aka üzerine hücumlar yapması sonucunda 1840 yılında Londra Antlaşması imzalanmıştır⁵⁶. Bu nedenle Mehmet Ali Paşa Suriye, Girit, Hicaz ve Arabistan coğrafyasından askerlerini çekmek durumunda kalmıştır⁵⁷. Bu kapsamda Mehmet Ali Paşa Yemen'den de askerî kuvvetlerini çekerek bölgenin idaresini yerel bir ailenin yönetimine bırakmıştır.

Sonraki süreçte Yemen'de imamlar arasında yeniden bir karışıklık yaşandığı için o sırada Mekke Şerifi muavini olan Kıbrıslı Tefvik Paşa, Sultan Abdülmecid'e bir layiha sunmuştur. Amaç, imamlar arasındaki karışıklıktan yararlanarak Yemen'de tam hâkimiyeti sağlayabilmektir. Bu kapsamda Mısır ve Hicaz'dan toplanan Osmanlı Devleti ordularıyla 1849 yılında Yemen'e girilerek tekrar hâkimiyet sağlanmıştır⁵⁸. Bu hâkimiyetle birlikte Yemen'de bir idarî düzen kurulmuştur. Yemen Vilayeti, San'a, Taiz, Asîr ve Hudeyde olmak üzere dört sancağa ayrılmıştır⁵⁹. 1856 yılına gelindiğinde ise Yemen valisi Mahmut Paşa'nın, Cidde valisi olmasıyla birlikte Yemen mutasarrıflık haline getirilmiştir. Böylece Mahmut Paşa idaresinde Yemen, Hicaz'a bağlı bir mutasarrıflık olmuştur⁶⁰.

Tanzimat döneminin ilk yıllarında Yemen'in Habeş Eyaleti'ne bağlı bir sancak olarak idare edildiği görülmektedir⁶¹. 1839 yılında ilân edilmiş olan Tanzimat Fermanı, vilayetlerin idarî teşkilatına da etki etmiştir. Bu kapsamda vilayetlerin idarî

⁵⁵ Ahmed Râşid Paşa. **a.g.e.**, 2015., s.160-161; Sırma. **a.g.m.**, 1982., s.441.

⁵⁶ Ateş. **a.g.e.**, 1989., s.302.

⁵⁷ Karal, E.Z. (2007). **Osmanlı Tarihi**, C.V., Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara., s.200.

⁵⁸ Sırma. **a.g.e.**, 2015. s.49-51.

⁵⁹ **Yemen Salnamesi**, H.1307. (1889/1890), s.44-84.

⁶⁰ Barlak, Y. (2013). **Dini ve Siyasi Yönden Osmanlı Devleti İdaresinde Yemen (1872-1909)**, Basılmamış Doktora Tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun, s.35.

⁶¹ Karal, E.Z. (2007). **Osmanlı Tarihi**, C.VI., TTK Yayınları, Ankara., s.128.

teşkilâtı değişmeye başlamıştır. 22 Eylül 1858 tarihli bir talimatname ile ülkenin idarî taksimatı üzerindeki değişiklik ve düzenlemeler padişah fermanına bağlanmıştır⁶². İlerleyen yıllarda ise merkezi yapının güçlendirilmesi amacıyla 1864 yılında Vilayet Nizamnamesi yayınlanmıştır⁶³. Buna göre idarî birimler yeniden düzenlenmiş; “eyalet” idarî biriminin yerini, “vilayet” birimi almış; yerleşim birimleri sırasıyla vilayet, sancak (liva), kaza, nahiye ve köy (karye) olarak belirlenmiştir⁶⁴. Yemen de bu düzenlemeye uygun bir şekilde vilayet olmuştur. 1871’de çıkarılan İdare-i Umûmiye-i Vilayet Nizamnamesi de Osmanlı yerleşim birimlerine dair bazı düzenlemeler getirmiş; fakat Yemen Vilayeti, merkeze uzak oluşu ve aşiret düzeninden dolayı bu nizamnamenin dışında tutulmuştur⁶⁵.

Bu gelişmelerin yanı sıra Yemen’in mevcut konumu dolayısıyla sahip olduğu stratejik önem zamanla artmaktadır. 1869’da Süveyş Kanalı’nın açılması ve Kızıldeniz’de İngiliz tehdidinin oluşması üzerine Yemen’in stratejik önemi artmış; Osmanlı Devleti, Yemen üzerindeki hâkimiyetini pekiştirmek için harekete geçmiştir⁶⁶. Fakat bölgede çıkan isyanlar, asayiş ve güvenliğin bozulmasına sebep olmuştur. 1870 yılında Asîr emiri Muhammed İbn Ayz isyan etmiştir. İsyanı bastırmak üzere Mehmet Redif Paşa komutasındaki Osmanlı ordusu Yemen’e gönderilmiştir. Kamuoyunun yakından tanıdığı isimlerden Ahmet Muhtar Paşa da ordunun kumandan yardımcısı olarak görevlendirilmiştir. Ahmet Muhtar Paşa, Yemen’de iki yıl kalmış ve Reyde’yi alarak Asîr isyanını bastırmıştır⁶⁷. Ahmet Muhtar Paşa’nın, Yemen’de kaldığı süre içerisinde sancaklardaki şeyhlerin de Osmanlı Devleti’ne bağlılığını pekiştirmek amacıyla girişimlerde bulunulmuş; büyük oranda başarı da sağlanmıştır⁶⁸. Ahmet Muhtar Paşa göstermiş olduğu başarılar sebebiyle 1871 yılında Yemen vali ve kumandanlığına getirilmiştir⁶⁹.

⁶² Ortaylı İ. (2008), *Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi*, Cedit Neşriyat, Ankara, s.428.

⁶³ 1864 Vilayet Nizamnamesinden sonra bu merkezi sistem, Osmanlı Avrupası’nda 10 vilayet (44 sancak), Asya’da 16 vilayet (74 sancak), Afrika’da ise 1 vilayet (5 sancak) olacak şekilde uygulanmıştır. Bkz. Ortaylı. **a.g.e.**, 2008, s.430.

⁶⁴ Sungur, M. (2002). “XIX. yüzyıl Osmanlı Devleti’nde Taşra İdaresi ve Vilayet Yönetimi”, *Türkler*, C.13., Ankara., s.750.

⁶⁵ Ortaylı. **a.g.e.**, 2008, s.430.

⁶⁶ Georgeon, F. (2006). *Sultan Abdülhamid*, Çev., Ali Berkay, Homer Kitabevi, İstanbul, s.219.

⁶⁷ Uçarol, R. (1996), “Gazi Ahmed Muhtar Paşa”, *TDV İslâîslâm Ansiklopedisi*, C.13. İstanbul, s.446.

⁶⁸ Âtîf Paşa, (H.1326). *Yemen Tarihi*, Şirket-i Tab’iye, C.2, İstanbul., s.72-76.

⁶⁹ Uçarol. **a.g.m.**, 1996, s.446.

Ahmet Muhtar Paşa, valiliği sırasında Yemen'in idarî taksimatında bazı düzenlemeler yapmıştır. Buna göre Yemen'i San'a, Hudeyde, Taiz ve Asir olmak üzere toplam dört sancağa ve yirmi dört kazaya ayırmıştır. San'a sancağı merkez olarak belirlenmiştir⁷⁰. Ahmet Muhtar Paşa, idarî düzenlemenin yanı sıra gerek asayiş ve güvenliğin sağlanması gerekse devlet düzeninin işleyişinin sağlıklı bir şekilde devam etmesi için mülkî ve askerî teşkilatlanmada da bazı düzenlemeler yapmıştır⁷¹. Bu düzenlemeler Yemen'in sonraki dönemi için de önemlidir. Yemen'de asayişin, güvenliğin ve devlet düzeninin devamını arzulayan sonraki valiler de Ahmet Muhtar Paşa'nın yaptığı düzenlemelere bağlı kalmışlardır.

Netice itibariyle Tanzimat Dönemi'nin ilk yıllarında Habeş eyaletine bağlı bir sancak olan Yemen, 1870'li yıllara gelindiğinde ise 4 sancağa ayrılmış ve merkeze bağlı bir vilayet konumuna yükselmiştir. Esasen Osmanlı Devleti'nde vilayetler arasında hiyerarşik bir sıralama olduğu görülmektedir. Buna göre başlangıçta Rumeli vilayetleri ilk sıralardayken; Sultan II. Abdulhamid döneminde Arap vilayetlerinin ön plana çıktığı görülmektedir⁷².

1908 yılı itibariyle Yemen'de San'a, Hudeyde, Taiz ve Asir olmak üzere 4 sancak, 28 kaza, 51 nahiye ve 1811 köy ile 30 kabilenin bulunduğu bilinmektedir⁷³. Yemen'in teşkilat yapısı da diğer Osmanlı Devleti vilayetleriyle benzer niteliktedir. Yemen Vilayeti, Erkân-ı Vilayet, Meclis-i İdare-i Vilayet, Memurin-i Vilayet, Aklâm-ı Vilayet, Devâir-i Adliye, Vilayet Zaptiye Alayı, Polis Dâiresi, Matbaa-yı Vilayet, San'a Belediye Dâiresi, San'a Telgraf ve Posta Dâiresi, San'a Rûsûm-ı Mütferrika İdaresi, Yemen Tömbeki Reji İdâresi ve Erkân-ı Harbiye Dâiresi olmak üzere 13 merkez teşkilat biriminden oluşmaktadır⁷⁴. Bu teşkilat birimlerinin yapılanması ise şöyledir:

⁷⁰Ahmed Râşid Paşa. **a.g.e.**, 2015., s.313; Karal, E.Z. (2007). *Osmanlı Tarihi*, C.VIII., TTK Yayınları, Ankara., s.341.

⁷¹Akalın, D. – Şimşek K. (2017). "Yemen Valisi Ahmed Muhtar Paşa Dönemi ve Yemen'de Osmanlı İdaresi (1868-1909)", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, XVII/34, s.10. Ahmet Muhtar Paşa valilik görevi sırasında imar çalışmaları da yapmıştır. San'a kalesinin tamirâtı, askerler için cephane ve zahire ambarı binası yapımı, su değirmeni yapımı ayrıca kutsal yerlerin temizliği bu çalışmalardan birkaçıdır. Bunların yanı sıra Hudeyde-San'a arası telgraf hattı için telgraf direklerinin getirtilmiş ve bir Rüşdiye mektebi inşası için hazırlıklar yapılmıştır. Bkz. Ahmed Râşid Paşa. **a.g.e.**, 2015., s.314-317.

⁷²Georgeon. **a.g.e.**, 2006., s.211.

⁷³Yavuz. **a.g.e.**, 2003., s.XXVI-XXVII.

⁷⁴**Yemen Salnamesi**, H. 1306 (1888/1889), s.59-67.

1. Erkân-ı Vilayet: Vali, Nâib, Defterdâr, Muavin ve Mektûpçu
2. Meclis-i İdare-i Vilayet: Nâib, Defterdar, Muavin, Mektûpçu, Müftü
3. Memurin-i Vilayet: Alay Beyi, Telgraf ve Posta Baş Müdürü, Evrak Müdürü
4. Aklâm-ı Vilayet (Vilayet Kalemleri): Mektûbî Kalemi, Meclis İdare Kalemi, Evrak Kalemi, Muhasebe-i Vilayet Kalemi, Merkez Şu'besi
5. Devâir-i Adliye: Mahkeme-i İstinâf Hukuk ve Ceza Dairesi, Merkez Bidayet Mahkemesi, Mahkeme-i Bidâyet İstintak Dairesi, İcra Dairesi, Mahkeme-i Şer'iyye.
6. Vilayet Zaptiye Alayı: Piyade Alayı, Süvari Alayı.
7. Polis Dâiresi
8. Matbaa-yı Vilayet
9. San'a Belediye Dâiresi
10. San'a Telgraf ve Posta Dâiresi
11. San'a Rûsûm-ı Mütferrika İdaresi
12. Yemen Tömbeki Reji İdâresi
13. Erkân-ı Harbiye Dâiresi⁷⁵

Yemen vilayet yönetimindeki önemli değişikliklerden biri şüphesiz ki Kuvâ-yi Umûmiye Kumandanı Ahmet İzzet Paşa'nın 1911 yılında İmam Yahya ile yapmış olduğu Dean Antlaşması ile olmuştur. Bu anlaşmanın akabinde Yemen'in dağlık kısmı olan Cebel'in idaresi İmam Yahya'ya bırakılmıştır⁷⁶. İmam Yahya bu antlaşma ile ayrıcalıklar elde etmiş, Yemen Vilayeti'nde idarî yönetim açısından yer edinmeye başlamıştır. Fakat İmam Yahya'ya valilik verilmesi gibi bir durum söz konusu olmamıştır. Hatta bu hususta çıkarılan gazete haberlerinin asılsız olduğu bildirilmiştir⁷⁷.

2.1.1. Valilik Müessesesi ve Yemen

Osmanlı Devleti'nde en üst idarî birim vilayettir. Vilayet yönetiminin mülkî amiri validir. Valiler merkezden gelen emirleri duyurmak ve uygulamak ile sorumludur. Ayrıca memurların tayinleri ile ilgilenip onları denetleme görevi de

⁷⁵ Barlak. a.g.t., 2013, s.41-42; **Yemen Salnamesi**, H. 1306 (1888/1889), s.59-67.

⁷⁶ **BOA**, Bâb-ı Âli Evrak Odası (BEO), D:3964. G:297235. Lef:1/2. H-24-11-1329. (16 Kasım 1911)

⁷⁷ **BOA**, Dahiliye Nezareti Muhaberat-ı Umumiye İdaresi (DH.MUİ.) D:1. G:25. Left:1/2. H-08-12-1327. (21 Aralık 1909)

valilere aittir. Valiler, bulundukaları vilayetlerde idarî görevlerinin yanı sıra askerî, mali, eğitim ve bayındırlık gibi işlerle de ilgilenmişlerdir. Osmanlı Devleti'nde 1839'da Tanzimat Fermanı'nın ilân edilmesiyle, valilik görevi üzerinde bir takım değişikliklere gidilmiştir. Tanzimat'ın ilânından önce vali, icra ve infaz konusunda hükümdarın mutlak vekili iken Tanzimat'ın ilânından sonra yetkileri kısıtlanmıştır. Daha sonra bu yetki kısıtlamaları olumsuz sonuçlar doğurduğu için valilere tekrar yetkilerinin verilmesine karar verilmiştir. Fakat taşra yönetiminde durum farklı olmuştur. Şöyle ki taşradaki valiler daima Payitaht ile haberleşerek hareket eden bir yönetici durumundadır. Tanzimat döneminde taşrada yapılan önemli bir diğer değişiklik ise vali ve ordu komutanlığı görevinin ayrılmasıdır⁷⁸.

Osmanlı Devleti, hâkimiyet sahasındaki diğer vilayetler gibi Yemen'i de atadığı valiler aracılığıyla yönetmiştir. Fakat diğer birçok vilayetin aksine Yemen'deki valilerin görev süreleri bölgelerindeki isyanlarla mücadele etmek durumunda kaldıkları için çoğu zaman kısa olmuştur. Özellikle 17. ve 18. yüzyıllarda Yemen'de yaşanan isyanlar Osmanlı Devleti'nin ayrıca tedbir almasını gerektirmiştir. Bu anlamda Osmanlı Devleti, Yemen'e atadığı valilerin bölgenin sükûnetini sağlayabilecek donanımda olmasına özellikle dikkat etmiştir. Yemen'in 19. yüzyıl itibariyle coğrafi öneminin artması da Osmanlı Devleti'nin bölgeye daha fazla yoğunlaşmasını sağlamıştır.

19. yüzyılın sonuna kadar aralarında kamuoyunun yakından tanıdığı Ahmet Muhtar Paşa da (1871-1873) dâhil olmak üzere birçok paşa Yemen'de valilik yapmıştır. Bu valiler sırasıyla Ahmet Eyüp Paşa (1873-1875), Rauf Paşa (1875), Mustafa Asım Paşa (1875-1879), İsmail Hakkı Paşa (1879-1881/1890-1891), İzzet Paşa (1881-1885), Ahmet Fevzi Paşa (1885-1887/1891-1899/1905-1908)⁷⁹, Aziz Paşa (1887), Osman Nuri Paşa (1887-1889), Divriğili Osman Paşa (1889-1890),

⁷⁸ Ortaylı, İ. (2020). *Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahallî İdareleri (1840-1880)*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, s.71.

⁷⁹ Ahmet Fevzi Paşa Yemen'de üç kez valilik görevine getirilmiştir. İkinci dönem valiliği sırasında 1898/1899 Zeydî İmam Hamidüddin isyanı ile mücadele etmiştir. 1899 yılında Hüseyin Hilmi Paşa'nın Yemen'e vali olarak atanması ile görevi son bulmuştur. Üçüncü dönem valiliği Zeydî İmam Yahya'nın 1904 yılında çıkartmış olduğu isyanın bastırılmasının ardından olacaktır. Bu isyan bastırılmış ve İmam Yahya ile anlaşma sağlanmıştır. Ahmet Fevzi Paşa ise 1905 yılında San'a'yı tamamen ele geçirmek için görevlendirilmiştir. Nitekim bu görevinde başarılı olmuştur. Fevzi Paşa'nın 1905 yılında üçüncü kez başlayan Yemen valiliği görevi 1908 yılında sona ermiştir. Âtîf Paşa, a.g.e., H.1326. s.254.

Hasan Edib Paşa (1891) ve Hüseyin Hilmi Paşa⁸⁰ (1899-1902)'dir⁸¹. Hüseyin Hilmi Paşa'nın valiliği ardından 1902-1904 yılları arasında Abdullah Paşa vali vekili olarak görevlendirilmiştir⁸². Abdullah Paşa'nın ardından 1904-1905 yılları arasında Tevfik Bey Yemen valisi olmuştur⁸³. 1905-1908 yılları arasında ise Ahmet Fevzi Paşa Yemen valiliği yapmıştır⁸⁴. Bazı valilerin birden fazla kez Yemen valiliği yaptığı anlaşılmaktadır.

Tezimize konu olan 1908 yılından 1914'e kadar geçen 6 yıllık süreçte toplam 4 isim valilik yapmıştır. Bu isimler bir sonraki başlıkta detaylı bir şekilde inceleyeceğimiz üzere sırasıyla Hasan Tahsin Paşa (1908-1910), Kamil Bey (1910), Mehmed Ali Paşa (1910) ve Mahmut Nedim Bey'dir (1911-1918). Anlaşılabacağı üzere tezimize konu olan 6 yıllık süreçte Yemen valisinin 4 kez değiştirilmesi, yani bölgedeki valililerin görev sürelerinin kısa olması Yemen'deki istikrarsızlığın göstergesi olarak değerlendirilebilir.

2.1.1.1. Vilayet valileri (1908-1914)

Hasan Tahsin Paşa, 1908 yılında Ahmet Fevzi Paşa'nın yerine Yemen Vali ve Kumandanı olarak atanmış; iki yıl süre ile 1910 yılına kadar görevde kalmıştır⁸⁵. Yemen, demografik yapısı itibarıyla birçok kez isyana sahne olmuştur. Yemen valileri, haliyle mesailerinin önemli bir kısmını isyanları bastırmakla geçirmiştir. Hasan Tahsin Paşa döneminde de Yemen'de isyan yaşanmış; Seyyid İdrisi, Asîr'de 1909 yılında isyan etmiştir. Aldığı tüm tedbirlere rağmen Seyyid İdrisi isyanını bastıramamışsa da Hasan Tahsin Paşa valiliği süresince yaptığı hizmetler dolayısıyla önce Birinci Feriklik⁸⁶ sonra da Miralaylık⁸⁷ ve Mirlivalık⁸⁸ rütbelerine terfi

⁸⁰ Hüseyin Hilmi Paşa'nın Yemen valiliğine atandığı sırada ordu kumandanlığı görevine de Abdullah Paşa atanmıştır. Yemen valiliğine ve kumandanlığına iki ayrı kişinin atanması, Tanzimat Dönemi uygulamalarının Yemen'e yansması bakımından önemli bir örnektir. Hüseyin Hilmi Paşa Yemen'de neredeyse beş yıl kadar kalmıştır. Fakat Abdullah Paşa ile arasının açık olması nedeniyle 1902 yılında azledilmiş ve Rumeli genel müfettişliğine tayin edilmiştir. Hüseyin Hilmi Paşa'nın Yemen valiliği yapmasının ayrı bir önemi vardır. Çünkü kendisi II. Meşrutiyet'in ilânından sonra Kamil Paşa'nın yerine sadrazamlığa getirilmiştir. Sadrazamlığı sırasında da Yemen ile ilgili konulara hassasiyet göstermeye devam etmiştir. Bkz. Aydın, M. (1998). "Hüseyin Hilmi Paşa", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C.18 İstanbul.. s.550.

⁸¹ *Yemen Salnamesi*, H.1313. (1895/1896), s.321-328.

⁸² Abdullah Paşa vali vekilliğinin yanı sıra ordu kumandanlığı yapmaya devam etmiştir. Barlak. **a.g.t.**, 2013, s.87.

⁸³ Âtîf Paşa, **a.g.e.**, H.1326. s.229.

⁸⁴ Âtîf Paşa, **a.g.e.**, H.1326. s.254.

⁸⁵ **BOA**, İdari Dâhiliye Nezareti (İ.DH.) D:1470. G:79. Lef:1/2. H-19-09-1326. (15 Ekim 1908)

⁸⁶ Günümüz tümgenerallik veya korgenerallik rütbelerine denk bir rütbedir.

ettirilmiştir⁸⁹. Hasan Tahsin Paşa, valiliği sırasında bölgenin önemli isimlerinden ve daha önce isyan eden Zeydî İmam Yahya ile iyi geçinmiş ve asayişini sağlayıp İmam Yahya'nın yeniden isyanını önlemiştir⁹⁰.

Hasan Tahsin Paşa, iki yıl kadar görev yaptıktan sonra sağlık problemleri sebebiyle görevden ayrılmak durumunda kalmıştır. Bunun üzerine Yemen Valiliğine, 2 Şubat 1910'da Hudeyde sancağı Mutasarrıfı Kamil Bey tayin edilmiştir⁹¹. Kamil Bey'in valilik görevi çok kısa sürmüş, Kamil Bey Sivas Valiliğine atanmıştır⁹². Bunun üzerine boşalan Yemen Valiliğine ve Yedinci Ordu Kumandanlığına Mehmed Ali Paşa atanmıştır⁹³. Mehmed Ali Paşa'nın Yemen Valisi olması üzerine Yemen Valiliği ile Yedinci Ordu Kumandanlığı birleştirilmiştir. Mehmed Ali Paşa'nın Yemen'e gidişine dair haberler basına da yansımıştır⁹⁴.

Vali Mehmed Ali Paşa, Yemen'e gelince hemen askerî işlere yoğunlaşmış, olası bir isyana karşı önlem olarak San'a'ya mühimmat getirtmiş ve hububat stoklamıştır⁹⁵. Ayrıca görevi sırasında Bahr-i Ahmer'de yürütülen kaçakçılık faaliyetlerinin engellenmesi adına bir heyet kurmuş ve alınan talimatların uygulanmasını istemiştir. Bu kapsamda bölgenin bir diğer önemli aktörü İngiltere ile kaçakçılığın önlenmesi ve yasaklanması için müşterek bir mukavelename gerekli görülmüş ve bu anlamda uzun müzakereler yapılmıştır⁹⁶.

1910-1911 yılları arasında Yemen genelinde asayiş iyice bozulmuş durumdadır. İmam Yahya ve Seyyid İdrisi birlikte isyan halindedir. İmam Yahya, Osmanlı Devleti'ne karşı cihat ilân ederek Hudeyde-San'a yollarını kesmiştir⁹⁷. Yemen'deki bu isyanlar sırasında Osmanlı Devleti, Balkanlar'da bağımsızlık

⁸⁷ Mirliya ile kaymakam rütbeleri arasında olan ve günümüz rütbelerinden albaya denk bir askerî rütbedir.

⁸⁸ Ferik ile miralay rütbeleri arasında olan ve günümüz rütbelerinden tuğgeneral ve tümgeneral rütbelerine denk bir askerî rütbedir.

⁸⁹ BOA, BEO. D:3685. G:276307. Lef: 1/4. H-22-12-1327. (4 Ocak 1910)

⁹⁰ Mahmud Nedim Bey. **a.g.e.**, 2001., s.121.

⁹¹ BOA, DH.MUİ. D:41. G:8. Lef:1/41. H-21-01-1328. (02 Şubat 1910)

⁹² BOA, DH.MUİ. D:87. G:48. Lef:1/16. H-22-04-1328. (03 Nisan 1910)

⁹³ BOA, DH.MUİ. D:1. G:10. Lef:1/7. H-09-03-1328. (21 Mart 1910)

⁹⁴ Mehmed Ali Paşa'nın 28 Nisan 1910'da bir Rus Şirketi Vapuru ile Portsaid güzergâhıyla Yemen'e doğru yola çıktığı haberi Tanin Gazetesi'nde yer almıştır. Bkz. **Tanin**, "Yemen Valisi", H-18-04-1328 (29 Nisan 1910) s.3.

⁹⁵ Tanrıkurt, A. (1963). **Yemen Notları**, Güzel Sanatlar Matbaası, Ankara, s.52.

⁹⁶ BOA, BEO. D:3853. G:288962. Lef:2/4. H-04-02-1329. (04 Şubat 1911)

⁹⁷ Bayur, Y.H., (1991). **Türk İnkılabı Tarihi**, C.2., K.I., Türk Tarih Kurumu Basımevi., Ankara., s.45.

düşüncesiyle ortaya çıkan sorunlarla da ilgileniyordu⁹⁸. Bu nedenle Osmanlı Devleti'nin Yemen'e gerekli yardım kuvvetlerini gönderemeyeceği düşüncesinin mevcut isyanları etkilemiş olduğunu söylemek mümkündür. Fakat Yemen Valisi Mehmed Ali Paşa'nın yardım istemesi üzerine, Osmanlı Devleti kayıtsız kalmamış ve Erkan-ı Harbiye-i Umûmiye Reisi Ferik Ahmet İzzet Paşa'yı Yemen Kuvâ-yi Umûmiye Kumandanlığı görevi ile Yemen'e gönderme kararı almıştır⁹⁹. Bu karar doğrultusunda 15 Şubat 1911'de Yemen Kuvâ-yi Umûmiye Kumandanlığı'na tayin edilen Ferik Ahmet İzzet Paşa, geniş yetkilerle Yemen'e doğru hareket etmiştir¹⁰⁰. Hamidiye Kruvazörü ile yolan çıkan Ahmet İzzet Paşa ve beraberindeki büyük heyette Miralay Ahmet Hamdi Bey ve Avni Bey, Binbaşı Asım Bey ve Ali Fuat (Erden), Kolağası Kadri ve İsmet Bey (İnönü), Alâeddin Bey. Yüzbaşı Salih Bey (Omurtak), Saffet Bey (Arıkan), Nazım Bey ve Rauf Bey (Orbay) olmak üzere önemli askerler bulunuyordu¹⁰¹. Buna ilaveten İsmet Bey (İnönü) hatıralarında Rauf Bey'in kumandasındaki subayların özenle seçilmiş olduğunu belirtmektedir¹⁰². Bu sırada Seyyid İdrisi isyanının sürmesi üzerine Mehmed Ali Paşa, 1911 yılında isyanı bastırmak ve bölgenin ıslahatını gerçekleştirmek üzere görevlendirilmiştir. Bu kapsamda Cizan ve Sabya'ya sevk edilecek kuvvete kumandan tayiniyle Asîr ıslahatına memur edilmesi bildirilmiştir¹⁰³.

Ahmet İzzet Paşa Yemen'e gitmeden önce Mısır ve Cidde'ye uğrayıp burada görüşmeler yapmıştır¹⁰⁴. Bu süreçte Mekke Emiri Şerif Hüseyin'in Osmanlı Devleti'nin yanında yer aldığı görülmektedir. Ahmet İzzet Paşa, birlikte isyan ederek ittifak halinde olan İmam Yahya ve Asîr'de bulunan Seyyid İdrisi'ye karşı İmam Yahya ile anlaşma yapıp beraber hareket etmelerini önlemek istemiştir. Bu fikir olayların seyri açısından önem taşımaktadır. Öte yandan Seyyid İdrisi tehlikesi de Ahmet İzzet Paşa tarafından erkenden fark edilmiştir. Bu hususta Şerif Hüseyin ile

⁹⁸ Uzman, N. (2015). "Balkan Savaşlarında Gönüllü Birlikler", 100. Yılında Balkan Harbi., Ed. Çağatay Özdemir., *Türk Yurdu.*, Ankara., s.269.

⁹⁹ İnal, M.K., (1953). *Osmanlı Devrinde Son Sadrâzamlar*, İstanbul., s.1975.

¹⁰⁰ BOA, BEO. D:3857. G:289269. Lef:2/3. H-15-02-1329. (15 Şubat 1911)

¹⁰¹ Tanin, 18 Şubat 1911, s.884.

¹⁰² Selek, S. (1997). *İsmet İnönü'nün Hatıraları Genç Subaylık Yıllarım (1884-1918)*, Yenigün Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık, İstanbul., s.81.

¹⁰³ BOA, İrade Harbiye Nezareti (İ.HB) D:89. G:22. Lef:5/8. H-24-05-1329. (23 Mayıs 1911); BOA, BEO. D:3897. G:292222. Lef:2/3. H-25-05-1329. (24 Mayıs 1911)

¹⁰⁴ Tanrikurt. a.g.e., 1963., s.61.

görüştüğü ve İdrisi'ye karşı Arap Emirleriyle ittifak yapılması planlanmıştır¹⁰⁵. Şerif Hüseyin'in kuvvetleri Asir'de Seyyid İdrisi'ye karşı başarılar elde etmiştir. Fakat yine de kesin bir sonuç elde edildiğini söylemek mümkün değildir¹⁰⁶.

Ayrıca bu, Ahmet İzzet Paşa'nın Yemen'e ilk gelişi değildir. İlk gelişi, 1904 yılındaki Yemen isyanı için Ferik Rıza Komutası altında olmuştu; hatta 1905 yılında bu görevi sırasında Mirlivalık rütbesine yükseltilmişti¹⁰⁷. Ahmet İzzet Paşa gerek 1904 yılında çıkan isyanda gerekse 1910'daki isyanda asillerle uzlaşılması gerektiğini savunmuştur. Çalışmaları da bu doğrultuda olmuştur. Hatta 1909 yılında İttihat ve Terakki Hükümeti'ne İmam Yahya ile antlaşma yapılmasını teklif etmişti. Bu teklife göre Yemen'in dağlık kısmı İmam Yahya'ya yani Zeydîlere verilecekti. Osmanlı Devleti ise San'a'da sembolik bir ordu bulundurabilecek ve Şafîîlerin çoğunlukta olduğu bölgelere hâkim olacaktı. Bu teklif önceleri kabul görmüşse de neticede kabul edilmemiştir¹⁰⁸.

Yemen'e gelen Ahmet İzzet Paşa, zaman kaybetmeden Taiz-Menaha üzerine bir harekât düzenlemiştir. Harekât planının Rıza Bey'in komuta ettiği fırka ile yürütüldüğü anlaşılmaktadır. San'a'ya 30 Mart 1911'de önce Rıza Bey¹⁰⁹, bundan dört gün sonra da Ahmet İzzet Paşa karargâhı ile birlikte ulaşmıştır¹¹⁰. Ahmet İzzet Paşa'nın San'a'ya girdikten sonra İmam Yahya ile görüşmek için girişimlerde bulunduğu anlaşılmaktadır. Mesela İmam Yahya'ya bir heyet ve mektup göndermiştir. Ayrıca bu sırada İtalya ile Osmanlı Devleti arasında Trablusgarp Savaşı'nın başlamış olması askerî açıdan sıkıntıların yaşanacağını akıllara getiriyordu. Buna ilaveten Ahmet İzzet Paşa'nın İmam Yahya ile anlaşma yapılması için verdiği mücadelesi karşısında çeşitli engeller bulunuyordu. Ahmet İzzet Paşa anlaşma yoluyla sorunun derhal çözülmesini istemişse de İstanbul'da bir grup bunca mücadelenin anlaşma ile bitmemesi gerektiğini savunuyordu¹¹¹. Ahmet İzzet Paşa bu olumsuzluklara rağmen bölgede önlemler almaya devam etmiştir. Bu amaçla San'a'ya girilmesiyle Yemen'de sağlanmış olan asayişin korunması için yerli aşiret

¹⁰⁵ Ayışığı. **a.g.e.**, 2013., s.52-53.

¹⁰⁶ Bayur. **a.g.e.**, 1991., s.45; Bayur. **a.g.e.**, 1991., C.II., K..III., s.203.

¹⁰⁷ İnal, M.K., (1953). *Osmanlı Devrinde Son Sadrâzamlar*, İstanbul., s.1975.

¹⁰⁸ Ayışığı, M. (2013), *Mareşal Ahmet İzzet Paşa Askerî ve Siyasî Hayatı*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, s.41,44-48.

¹⁰⁹ BOA, Hariciye Nezâreti Siyasi Kalemi (HR.SYS.) D:107. G:27. Lef:2/32. M-25-02-1911

¹¹⁰ *Tanin*, 7 Nisan 1911, s.932.

¹¹¹ Selek. **a.g.e.**, 1997., s.87-90.

reisleri ve nüfuz sahibi kişilerle Osmanlı Devleti arasında iş birliği yapılması için de talimat verilmiştir¹¹². Netice itibariyle Ahmet İzzet Paşa, 17-18 Temmuz 1911 tarihinde İmam Yahya ile yapılacak olan antlaşmanın şartları ile ilgili görüşlerini telgrafla İstanbul'a bildirmiştir. Osmanlı Hükümeti, Ahmet İzzet Paşa'ya bu antlaşma için tam yetki vermiştir¹¹³.

Bu sırada Trablusgarp Savaşı başlamış, İtalya Yemen kıyılarının bağlantısını kesmiş ve Hudeyde'yi bombalamıştır. Asîr bölgesinde Seyyid İdrisi ile iş birliği yapan İtalyanlar, İdrisi'nin kuvvetlerine mühimmat desteği de sağlamıştır. İtalyanlar daha ileri gidip İmam Yahya'ya türlü vaatlerde bulunarak Osmanlı Devleti ile anlaşmaması için çabalamışsa da olumlu sonuç alamamıştır. İtalya'nın başarısız olmasının temel sebebi Ahmet İzzet Paşa'nın vakit kaybetmeden İmam Yahya ile temasa geçmesi ve durumu Osmanlı Devleti'nin lehine çevirmesidir.

İstanbul'dan antlaşmanın yapılmasına dair emir gelmesi üzerine Ahmet İzzet Paşa ile İmam Yahya görüşerek 11 Ekim 1911'de Dean Kasabası'nda antlaşmayı imzalamıştır. Antlaşma 12 maddeden oluşmaktadır. Buna göre Zeydîlerin bulunduğu Yemen'in dağlık kısmı yani Cibâl-i Yemen'in idaresi İmam Yahya'ya verilirken, kıyı bölgeler ise Osmanlı Devleti hâkimiyetine bırakılmaktadır. Antlaşmanın maddeleri şunlardır:

1. *“İmam Yahya Osmanlı Hükümetine karşı “Emir-ül Müminlik” savından vazgeçer ve Osmanlı Halifesini, sözde olsun tanır; buna göre antlaşmanın başında:*

“İmam Mütevekkil-Alellah, Yahya İbni Hamidüddin ile Kuvâ-yi Umûmiye Kumandanı Ferik İzzet Paşa arasında ittifak” denilmekte ve bunun Yemenin dağlık bölgesi (Cibâl-i Yemen) Zeydîlerinin oturdukları kısımlar işlerini düzeltmek için yapıldığı söylenmektedir.

2. *Zeydî ahali hakkında Zeydî mezhebine göre hükmetmek üzere hâkimleri İmam atayacak ve hükümet bunu elden geldiği kadar çabuk onaylayacak.*

3. *İmamın sızlanışlarını inceleyip hükümete bildirmek üzere San'a'da başkan ve üyeleri İmamca seçilip hükümetçe atanacak bir istinaf mahkemesi olacak.*

4. *Zeydî hâkimlerce şer'î usullere uygun olarak verilecek ölüm hükümleri (kisas) Halifece onaylandıktan sonra yürütülecektir.*

5. *Hanefî ve Şâfîi olan Yemenliler için hükümet bu mezheplerden hâkim tâyin edebilecektir, fakat bunlar Cibâl-i Yemen halkından olmamalıdır.*

¹¹² BOA, Meclis-i Vükelâ (MV.) D:154. G:64. Lef:1/1. H-15-07-1329. (12 Temmuz 1911)

¹¹³ BOA, BEO. D:3939. G:295412. Lef: 1/4. H-28-09-1329. (22 Eylül 1911); BOA, MV. D:154. G:102. Lef:1/1. H-29-07-1329. (26 Temmuz 1911)

6. Türlü mezhepten olanlar arasındaki dâvalar için karışık mahkemeler olacaktır.
7. Evkaf ve vasiyet işleri İmama aittir.
8. Bazı yerlerin vergileri 10 yıl için bağışlanır.
9. Vergiler şer'î vergilerdir.
10. Tahsildarlar hükümet işyarıdırlar, kıyınç yapar veya fazla para alırlarsa hükümetle hâkimler (yani İmamın adamları) birlikte tahkikat yapacaklar ve hâkimlerin hükmünü hükümet yürütecektir.
11. Zeydî ahali İmam'a armağan verebilecek ve bunu hâkimler vesaire vasıtasıyla yapabilecektir. (Yani İmam da ayrıca vergi toplayacaktır.)
12. İmam doğrudan doğruya kendi malı olan topraklar için hükümete şer'î âşarı verecektir.

Bunlardan başka gizli maddelere göre:

1. Hükümet İmam'a yılda 20.000 altın lira verecek.
2. İmam yabancı devletlerle münasebette bulunmayacak, onlarla muahede ve mukavele yapmayacak.
3. Müslüman olmayanlara karşı hükümet şeriata göre davranacak (Yemende).
4. Şeriata uymayanlar dolayısıyla İmamın sızlanmalarını hükümet göze alacak¹¹⁴.

İmam Yahya bu antlaşma ile Yemen'de nüfuzunu artırmış ve etkili bir konuma gelmiştir. Osmanlı Devleti de bu antlaşmadan kârlı çıkmış; çünkü Yemen'de bitmek bilmeyen kargaşa son bulmuştur. Hatta İmam Yahya, bu antlaşmaya sadık kalmış; Birinci Dünya Savaşı sırasında isyan eden Şerif Hüseyin'e karşı Osmanlı Devleti'nin yanında olmuştur. Osmanlı Devleti, bu anlaşma sayesinde ayrıca Trablusgarp ve İdrisi meselesine odaklanmasının önündeki bir engelden de kurtulmuştur. Dean Antlaşması basın tarafından da ilgiyle takip edilmiştir. 25 Ocak 1912 tarihli San'a Gazetesi haberinde bu antlaşmanın tasdikinin Yemen için çok önemli olduğu yazılmıştır¹¹⁵.

Dean Antlaşması'nın Osmanlı Mebusan Meclisi tarafından onaylanması süre almıştır. Meclis anlaşmayı ancak 17 Temmuz 1913'te onaylamıştır. O sırada Yemen Valisi olan Mahmud Nedim Bey, hatıralarında itilâfın Meclis-i Vükelâ tarafından kabul edildikten sonra Padişahın iradesiyle fermanın posta ile gönderildiğini; fakat İmam Yahya'nın tepkisini çekmemek için fermanın menşura¹¹⁶ çevrildiğini iddia

¹¹⁴ Bayur. a.g.e., 1991., s.46-47.

¹¹⁵ *San'a Gazetesi*, 12 Kânunusani 1327 (25 Ocak 1912)

¹¹⁶ Menşur, Osmanlı Devleti'nde bürokraside görev alan sadrazam, vezir, beylerbeyi gibi yüksek mevkideki görevlilere tayin veya bir hizmet görevini bildirmek amacıyla verilen berat türü belgelerdir. Osmanlı Devleti bürokrasisinde eyalet menşuru, vezâret menşuru özellikle son dönemlerde ise münşiriyet menşuru gibi kullanımların olduğu anlaşılmaktadır. Bkz. Osmanlılar'da Menşur. (2004). *DİA*, C.29. s.150.

etmektedir. Mahmud Nedim Bey bu fermanı İmam Yahya'ya götürecektir bir heyet göndermiştir¹¹⁷.

Fermanın okunduğu merasime bizzat katıldığını ifade eden Vali Mahmud Nedim Bey orada kısa bir konuşma yaptığından bahsetmektedir. Bu konuşma Yemen'in geldiği nokta açısından önemli bilgiler içermektedir. Konuşmasının başında Yemen'de ilk idarenin kurulduğu zamana değinip bunca valinin çabasının boşa gittiğini belirtmiştir. Buna ilaveten Yemen'in perişan halde olduğunu vurgulamıştır. Bunu destekleyecek şekilde kahveliklerin kurduğunu, köprülerin, imaretlerin ve yolların yıkık, harap halde olduğunu açıkça dile getirmiştir. Yapılacak ilk işin ise huzur ve sükûneti yeniden sağlamak olduğunu belirtmiştir. Söz konusu Dean Antlaşması'nın ise Yemen için bir saadet kapısı açacağını söyleyerek geçmişte yaşananların tekrar etmemesi için çalışılmasını istemiştir. Bunları söylerken kendisinin de içten içe inanmadığını belirtmesi dikkat çekicidir¹¹⁸.

Bu sırada antlaşmanın yapılmasının ardından Ahmet İzzet Paşa Balkan Harbi için İstanbul'a dönmeyi istemişse de başlarda Yemen'deki durum pek uygun görünmüyordu. Fakat daha sonra burada kontrol sağlanıp Balkan Harbi için seferberlik ilân edilince Ahmet İzzet Paşa Yemen'den ayrılmıştır. Bunun üzerine Kuvâ-yi Umûmiye Kumandanlığına vekâleten Ferik Çerkes Said Paşa tayin edilmiştir¹¹⁹.

Ahmet İzzet Paşa, yerine Mahmud Nedim Bey'in atanmasını istemiştir. Fakat bu isteği kabul görmemiştir¹²⁰. Bunun üzerine Ahmet İzzet Paşa, yerine Şakir Paşa'nın atanmasını istemiştir. Bu isteğin de etkisiyle Yemen Vali ve Kumandanlığına Şakir Paşa atanmıştır. Fakat Şakir Paşa kısa süre sonra istifa edince Yemen Valiliğine Mahmud Nedim Bey atanmıştır. Aynı zamanda mirliva rütbesindeki Said Paşa'nın da ferikliğe terfi ettirilerek 14. Kolordu Kumandanlığı'na

¹¹⁷ Mahmud Nedim Bey heyetin gönderilmesi ile ilgili detaylara hatıralarında yer vermiştir. Heyetin oluşturulacağı sırada Aydın Mebusu Ubeydullah Efendi'nin Yemen'de bulunduğunu belirtmiştir. Ubeydullah Efendi'yi heyet reisi seçerek, vilayet mektupçusu Abdülhak Hakkı Bey, Jandarma Kumandanı Hatifi Bey, Yemen'in evkaf nazırı Seyit Kasım İzgi, İstinaf mahkemesi başkâtibi Kadı Ubeydullah Ömri Bey ve yüzbaşı İhsan Bey'den oluşan bir heyet İmam Yahya'ya gönderilmiştir. Mahmud Nedim Bey de fermanı okuma merasimine bizzat katılmıştır. Bkz. Mahmud Nedim Bey. **a.g.e.**, 2001., s.143-144.

¹¹⁸ Mahmud Nedim Bey. **a.g.e.**, 2001., s.144-145.

¹¹⁹ Mahmud Nedim Bey. **a.g.e.**, 2001., s.136.

¹²⁰ Ayışığı. **a.g.e.**, 2013., s.59.

tain edilmiştir¹²¹. Böylece Yemen Valisi Mahmud Nedim Bey, kumandanı ise Said Paşa olmuştur. Esasen Mahmud Nedim Bey'in Yemen ile ilişkileri daha önceye dayanmaktadır. Mahmud Nedim Bey 1904 yılında Malatya Mutasarrıfı olarak görev yaptığı sırada Yemen'de çıkan Zeydî isyanı hakkında Sultan II. Abdülhamid'in isteği üzerine layiha hazırlamakla görevlendirilmiştir. Hazırlamış layihayı Sultan II. Abdülhamid'e sunmuş ve Yemen vali muavinliğine görevlendirilmiştir¹²².

24 Kasım 1904 tarihinde Yemen vali muavinliğine atanan Mahmud Nedim Bey, 1905 yılında İmam Yahya ile yapılan müzakerelerde yer almıştır¹²³. Vali muavinliği sırasında dört ay kadar maaşını alamadığı kendisi ve ailesinin zor duruma düştüğü anlaşılmaktadır¹²⁴. Sonraki süreçte sırasıyla Hudeyde mutasarrıf vekilliği, Asîr mutasarrıf vekâleti, Cebel-i Bereket mutasarrıflığı ve Hudeyde mebusluğu yapan Mahmud Nedim Bey, 1910 yılındaki İmam Yahya ve İdrisi isyanlarında da müzakerelerde görev almıştır. Hatta bu isyan başlamadan önce o sırada mebus olan Mahmud Nedim Bey hatıralarında bu sürece detaylı olarak yer vermiştir.

Mahmud Nedim Bey, o sırada Yemen Valisi olan Mehmed Ali Paşa'nın İmam Yahya ile savaşmak istemediğini fakat bazı İttihatçıların tam tersi düşüncede olduğunu bildirmektedir. Devamında Mehmed Ali Paşa'nın bu durum karşısında yetersiz kaldığını ve İmam Yahya'nın da harekete geçmeye başladığını söylemektedir. Bunun ardından Meclis-i Mebusan açıldığı için Mahmud Nedim Bey İstanbul'a dönmüş ve derhal Yemen'de isyan çıkmasının an meselesi olduğunu ifade ederek önlem alınmasını söylemiştir. Sonrasında ise Yemen mebusları toplanarak Yemen'in ıslahı için bir layiha hazırlamıştır. Söz konusu lâyiha önce Meclis Encümeni'nde tetkik edilmiş ardından Meclis-i Vükelâya gönderilmiştir. Hatıralarında bu lâyhaya yer veren Mahmud Nedim Bey ayrıca bu lâyihanın İmam Yahya ile 1911'de yapılacak anlaşmaya zemin oluşturduğunu belirtmiştir¹²⁵. Kendisi Yemen'e anlaşma yolundan başka bir şekilde hâkim olunamayacağını özellikle

¹²¹ ATASE Arşivi, OİH (Osmanlı-İtalyan Harbi Kataloğu), K:44, D:200-2, F:2/2.

¹²² Sert, S. (2009). *Son Osmanlı Yemen Valisi Mahmut Nedim Bey Hayatı ve Faaliyetleri (1857-1940)*, Yüksek Lisans Tezi., Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü., İstanbul., s.16.

¹²³ BOA, Yıldız Perakende, Başkitâbet Dairesi Evrakı (Y.PRK.BŞK), D:76. G:34. Lef:1/4. H-07-04-1323. (12 Mayıs 1905)

¹²⁴ BOA, Dahiliye Nezareti Şifre Kalemi (DH.ŞFR.) D:341. G:107. Lef:1/4. R-14-01-1321. (27 Mart 1905)

¹²⁵ Mahmud Nedim Bey. *a.g.e.*, 2001., s.125-128.

vurgulamaktadır. Mahmud Nedim Bey'in, Ahmet İzzet Paşa'ya görevi süresince destek olması valilik görevine uygun görülmesine neden olmuştur. Anlaşma sırasında İmam Yahya dahi kendisinin Yemen'de sevildiğini ve anlaşmadan sonra kalmasını söylemiştir¹²⁶.

Mahmud Nedim Bey, bu gelişmeler dikkate alınarak 1911 yılında Dean Antlaşması'nın imzalanmasının ardından Yemen vali vekilliğine tayin edilmiştir¹²⁷. Kendisine bu görevle birlikte aylık sülusan (üçte iki) yani 10 bin kuruş maaş tahsis edildiği anlaşılmaktadır¹²⁸. Mahmud Nedim Bey, bu görevde 1 yıl kalmıştır. Bu sırada Seyyid İdrisi, İmam Yahya ile anlaşma yapılmasından rahatsızlık duyarak saldırılar yapmaya başlamıştır. Bu sorunu Mahmud Nedim Bey çözmeye çalışacaktır. Esasen kendisi İmam Yahya isyanında sergilediği uzlaşmacı tavrın aksine, isyanın askerî kuvvetlerle bastırılmasını istiyordu. Mahmud Nedim Bey'in İdrisi sorununun çözülmesinde bu yöntemi savunmasının arkasındaki neden Seyyid İdrisi'nin İtalyanlarla ittifak halinde olmasıdır.

Mahmud Nedim Bey'in bu konudaki tavrı net olmuştur. Hatta mebusken Yemen'e yolculuk yaptığı sırada vapurdaki İtalyanlarla bu konuda münakaşa ettiğini belirtmiştir. Görüştüğü İtalyan mebus ise ısrarla İdrisi ile iş birliği yaptıklarını inkâr etmiştir¹²⁹. Fakat İtalya'nın, Osmanlı Devleti ile Uşi Antlaşması imzalamasının ardından S İdrisi'ye yardım etmeyeceğine dair teminat vermesine rağmen 1913 yılına gelindiğinde dahi erzak ve cephane göndererek yardım ettiği anlaşılmaktadır¹³⁰. Aslında Seyyid İdrisi'nin isyanı 1908 yılının sonlarında başlamıştı; fakat kendisi 1909 yılında daha büyük bir isyan çıkarmak için hazırlık içerisine girmiş ve çeşitli ittifaklar kurmaya çalışmıştır¹³¹. Bu tarihlerde Osmanlı Devleti'nde ise bazı yönetsel karışıklıklar mevcuttur. Bulgaristan, Bosna-Hersek ve Girit elden çıkmış ayrıca birçok yerden isyan haberlerinin gelmesi gibi olumsuzluklar yaşanıyordu. Bu isyanlardan biri olan İdrisi isyanı, Trablusgarp Savaşı ile aynı döneme denk gelmişti.

¹²⁶ Mahmud Nedim Bey. **a.g.e.**, 2001., s.135.

¹²⁷ **BOA**, İ.DH. D:1490. G:64. Lef:1/4. H-17-12-1329. (9 Aralık 1911)

¹²⁸ **BOA**, BEO, D: 3973. G:297965. Lef:2/3. H-17-12-1329. (9 Aralık 1911); **BOA**, Dahiliye Nezâreti Sicill-i Ahvâl Defterleri (DH.SAİD.d) D:22. G:7. Lef:7/249. H-29-12-1273. (20 Ağustos 1857)

¹²⁹ Mahmud Nedim Bey. **a.g.e.**, 2001., s.123.

¹³⁰ **BOA**, BEO, D:4148. G:311032. Lef:2/5. H-18-03-1331. (25 Şubat 1913)

¹³¹ Duysak, C. (2005). *Osmanlı Belgelerine Göre Asir Bölgesinde Seyyid İdrisi İsyanı ve Sonuçları (1908-1918)*, Yüksek Lisans Tezi., Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü., İstanbul., s.52.

1912 yılına gelindiğinde Balkan Savaşlarıyla uğraşan Osmanlı Devleti bu sorunun çözülmesi için anlaşma yapılmasını gerekli görmekteydi.

Mahmud Nedim Bey, İdrisi ile anlaşma yapılmadan önce İmam Yahya'nın bu konu hakkındaki düşüncesini öğrenmekle görevlendirilmiştir. Bu hususta bir heyet eşliğinde Binbaşı İsmet Bey (İnönü) İmam Yahya ile görüşmüştür¹³². Görüşme neticesinde İmam Yahya kendisi ile yapılan itilâfnameye bağlı kalınması şartıyla anlaşma yapılmasında bir sakınca görmemiştir. Akabinde hemen Seyyid İdrisi ile bir anlaşma yapılması için talimatname hazırlanmıştır. Anlaşmanın hazırlandığı sırada Mahmud Nedim Bey, 8 Şubat 1913 tarihli irade ile Yemen Valiliğine getirilmiştir¹³³. Seyyid İdrisi ile yapılacak anlaşmada taviz verilmemesi konusuna hassasiyet gösterilmiştir. Bu nedenle Mahmud Nedim Bey'in Seyyid İdrisi ile yapacağı anlaşma başka cephelerde savaştığı için Osmanlı Devleti'nin gönderebileceği bir kuvvetin olmadığını bilerek olmalıdır. Ayrıca anlaşmanın Hicaz'daki Osmanlı Devleti hâkimiyetine zarar verilmeyecek şekilde yapılmasına dikkat edilmelidir¹³⁴. İdrisi ile yapılacak anlaşma şartları şunlardı:

- 1- *“Seyyid Muhammed el-İdrisi İmam Yahya'nın nüfuz muntıkasıyla Asîr hudut idaresine kat'iyen ve hiçbir bahane ile sözlü ve fiilî tecavüzlerde bulunmayacak.*
- 2- *Sadakat ve bağlılık nişanesi olarak padişah adına hutbe okutmakla beraber yalnız Osmanlı sancağını çekerek diğer hiçbir hususi alamet ve unvanı kabul etmeyecek ve kullanmayacak.*
- 3- *Osmanlı Hükümeti'nin müsaadesi olmadıkça yabancı bir hükümet ile bir çeşit temas ve münasebetlerde bulunmayacak.*
- 4- *Adlî işler kendi bulunduğu mahallerde devlet tarafından tasdik olunmuş şer'î hâkimler vasıtasıyla mahkemelerde (davaların görüşülmesi) icra olunacak. Bölgeden sadece şer'î öşür tahsil edilecek, bundan bölge hakimlerinin tahsisatı ve mahallî ihtiyaçlar karşılanarak kalan miktar ordu için kullanılmak üzere İstanbul'a gönderilecek.*
- 5- *Osmanlı Hükümeti, gerek mahallince ve gerekse haricen bir tecavüze maruz kalması halinde el birliği ile düşman defedilecek.*
- 6- *Önceleri Osmanlı askerlerinin muhafazasında bulunan mevkiler bundan böyle tahkim edilerek Osmanlı askerleri tarafından işgal olunacak.*
- 7- *Gümrük rüsumu devlet memurları tarafından toplanılacak.*

¹³² BOA, BEO, D:4138. G:310281. Lef:1/21. H-19-02-1331. (28 Ocak 1913); Selekt. a.g.e., 1997., s.94-97.

¹³³ BOA, İ.DH. D:1498. G:18. Lef:1/4. H-01-03-1331. (8 Şubat 1913)

¹³⁴ Sert. a.g.t., 2009., s.38.

8- Gelecekte o taraflardaki ahaliyi Osmanlı zabitleri vasıtasıyla milis suretinde talim ve terbiye ederek Arabistan'ı yabancı saldırılara karşı muhafaza ile beraber gerektiğinde oradan diğer Osmanlı memleketlerine talimli askerler hazırlanması ve gönderilmesine Seyyid Muhammed el-İdrisi yardımcı olacak.

9- Ayrıntıları vilayetçe ve mahallî askerî erkânca tayin olunacak bazı kayıtlar ve şartlar altında olarak Seyyid Muhammed el-İdrisi'ye Sabya ve havalisi "Nâzır" veya "Hâkim", mecbur kalınır ise "Emirliği" gibi münasip bir ünvan verilecek.

10- Seyyid Muhammed el-İdrisi'nin nüfuz alanının ve idaresinin gelecekte baş ağrısı olmaması için etraflıca tayin ve tahdit olunacak¹³⁵."

İdrisi ile görüşecek heyette Müfettiş-i Hükkam ve Tetkikat-ı Şer'îye reisi Kâmil Bey, Abdülhak Hakkı Bey, Hudeyde Mutasarrıfı Recep Bey ayrıca İmam Yahya akrabalarından ve meşayih reislerinden birkaç kişi daha vardır. Heyet Cizan'a hareket etmiştir fakat Seyyid İdrisi yapılacak görüşmenin içeriğine dair bir fikri olmadığı için kendisini güvende hissetmemiş ve başta Mahmud Nedim Bey ile görüşmekten kaçınmıştır¹³⁶. Fakat başka bir yol bulamayınca en sonunda Mahmud Nedim Bey'i Cizan'a davet etmiş ve görüşme ortamı sağlanabilmiştir. Yapılan görüşmede Seyyid İdrisi bir takım şartlar öne sürmüştür. Bunlardan bir tanesi kendisi ile anlaşmaya varılması için İmam Yahya ile yapılan anlaşmanın yok sayılmasıdır¹³⁷. Bunun dışında güney limanlarının kendi kontrolünde olmasını ve Asîr'de yönetimini sürdürmeyi istemiştir. Karşılığında ise yabancı devletlerle anlaşma yapmayacağını ve Osmanlı Halifeliğini tanıyacağını bildirmiştir¹³⁸.

Vali Nedim Bey bu şartları çok ağır bulduğu için İstanbul'a durumu bildirip öyle bir sonuca varmak istemiştir. Buna ilaveten Mahmud Nedim Bey, Dâhiliye Nezareti'ne gelişmeleri yazarak zaman kazanmak istemiştir. Ayrıca bu sırada Asîr'e asker sevk edilmesi önermiştir¹³⁹. İdrisi de bu sırada görüşme öncesi akıl almış olduğu Mısır Hidivliği'nde bulunan Doktor el-Cündî'nin tekrar fikrini almak istemiştir. Ayrıca Mısır Hidivi de bizzat İdrisi'ye anlaşma konusunda yardım etmiştir. Bu kapsamda yirmi bir maddelik bir anlaşma tasarlanmıştır. Fakat Osmanlı Devleti bunu fark etmiş ve Cündî'nin tutuklanmasını emretmiştir. Buna ilaveten İtalyanlar da anlaşmaya dâhil olmak istemiştir. Bunun için Osmanlı Devleti'ne,

¹³⁵ Duysak. **a.g.t.**, 2005., s.186-187.

¹³⁶ Duysak. **a.g.t.**, 2005., s.194-196.

¹³⁷ Mahmud Nedim Bey. **a.g.e.**, 2001., s.139-140.

¹³⁸ Sert. **a.g.t.**, 2009., s.39.

¹³⁹ BOA, Sadâret Mektubî Mühimme Kalemi (A.)MKT.MHM) D:743. G:11. Lef:32/92. H-21-04-1331. (30 Mart 1913)

Seyyid İdrisi ile yapılacak anlaşmada arabuluculuk yapmayı teklif etmişlerdir fakat bu teklif kabul edilmeyecektir. Buradan anlaşılacağı ve yukarıda da bahsettiğimiz üzere İtalyanlar hâlâ Seyyid İdrisi ile iş birliği içerisinde¹⁴⁰.

1912 yılında İmam Yahya, Osmanlı Devleti tarafından Seyyid İdrisi'ye karşı başlatılan askerî harekâta katılmıştır. İmam Yahya'ya hem İdrisi'ye karşı hem de İtalyanlara karşı Osmanlı Devleti kuvvetlerine yardımcı olması için cephanesi verilmesi uygun görülmüştür¹⁴¹. 13 Ağustos 1913 tarihinde İmam Yahya ve Mekke Emiri ittifak halinde, Kunfide'ye¹⁴² iki kez taarruzda bulunmuştur. Seyyid İdrisi düzenlenen bu iki taarruz sonucunda iki kez yenilgiye uğratılmıştır. Mahmud Nedim Bey bu askerî harekâtların devamını getirmek istese de İstanbul'dan gereken maddi ve askerî desteği alamamıştır. Hükümet ancak cüzi miktarlarda destek verebilmiştir. Bu sırada Mahmud Nedim Bey İdrisi ile anlaşabilen kabileleri kendi yanına çekmek için görüşmeler yapmıştır. İdrisi de önlem olarak kabilelere mektup göndermiş ve ortaya farklı iddialar atmıştır. Mahmud Nedim Bey'in taarruz planı Hacur ve Luhayye'den İmam Yahya ile birlikte iki taraflı bir kuşatma yapmaktır. Fakat mühimmat ve askerî ihtiyaçlar daima gündemde olup yapılan planları engellemiştir¹⁴³.

Birinci Dünya Savaşı'nın başlaması ve Osmanlı Devleti'nin Almanya tarafında savaşa girmesi üzerine genel seferberlik ilân edilmiştir. Bu seferberlik ilânı Seyyid İdrisi üzerine yapılan harekâtın kesintiye uğramasına neden olmuştur¹⁴⁴. Birinci Dünya Savaşı henüz başlamışken İngilizler hem Aden'i güvence altına almak hem de Yemen'e biraz daha hâkim olabilmek için çeşitli nahiyeleri ele geçirmiştir. Ayrıca Yemen'in merkezi olan San'a'ya otuz saatlik bir mesafeye kadar yaklaşmıştır. Mahmud Nedim Bey İngilizlerin ve Seyyid İdrisi'nin güçlenmesine karşılık bir önlem olarak Taiz, Ride ve Aden'deki kabile liderleri ile görüşmeler yapmıştır¹⁴⁵.

Seyyid İdrisi Birinci Dünya Savaşı öncesi İngilizlerle temasta bulunmuş hatta bu görüşmeler anlaşmaya kadar gitmiştir. İngilizler ve Seyyid İdrisi arasında kurulan

¹⁴⁰ Duysak. **a.g.t.**, 2005., s.197-200.

¹⁴¹ **BOA**, MV. D:162. G:27. Lef:1/1. H-10-03-1330. (28 Şubat 1912).

¹⁴² Yemen'in Asir sancağına bağlı bir kaza.

¹⁴³ Sert. **a.g.t.**, 2009., s.40-41.

¹⁴⁴ T.C. Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı., *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, Hicaz, Asir, Yemen Cepheleleri ve Libya Harekâtı 1914-1918*,(1978). C.VI., Genelkurmay Başkanlığı Yay., Ankara., s.417.

¹⁴⁵ Mahmud Nedim Bey. **a.g.e.**, 2001., s.207.

bu ittifak savaş sırasında da güçlenerek devam etmiştir. İmam Yahya ise tam tersi bir siyaset izleyerek San'a'daki Yedinci Ordu'yu, İngiliz üssü olan Aden'de ve İdrisi'ye karşı Asir'de desteklemiştir¹⁴⁶. İmam Yahya Osmanlı Devleti'ne bağlılığını son zamana kadar korumuştur.

Osmanlı Devleti, 30 Ekim 1918'de imzalanan Mondros Mütarekesi ile yenilgiyi kabul etmiş ve Birinci Dünya Savaşı'ndan çekilmiştir. Mütarekenin 16. maddesi¹⁴⁷ gereğince Yemen'deki Osmanlı askerleri İtilaf Devletlerine teslim olmak zorunda kalmıştır. Fakat Mahmud Nedim Bey birkaç memur ile birlikte Yemen'de kalmıştır. Laheç'te¹⁴⁸ bulunan 39. Fırka Kumandanı Ali Sait Paşa ise Aden'de İngilizlere 9 Aralık 1918'de teslim olmuştur. Bu kararı Mahmud Nedim Bey ve İmam Yahya tasvip etmemiş ve Dean Antlaşması'na aykırı bulmuşlardır¹⁴⁹. 10 Ağustos 1920 tarihinde Sevr Anlaşması imzalanmıştır¹⁵⁰. Ancak Mustafa Kemal Paşa liderliğinde Türk milleti işgallere ve Türk'ün idam fermanı Sevr'e karşı mücadele etmiş; bu sayede İtilaf Devletleri çok istemelerine rağmen Sevr'i yürürlüğe sokamamışlardır. Bu yüzden Yemen kıtasının hukuki durumu da Mondros Mütarekesi hükümlerine göre yürütülmüştür. Mahmud Nedim Bey de Mondros Mütarekesi hükümleri gereğince İstanbul'a çağırılmıştır¹⁵¹. Fakat Mahmud Nedim Bey, bu çağrıya uymamış ve Lozan Barış Antlaşması imzalanana kadar Yemen'de kalmıştır. Kendisi İmam Yahya'nın kuracağı bağımsız Yemen'in idarî temellerinin atılmasında rol oynamıştır. Ayrıca Milli Mücadele döneminde Mustafa Kemal Paşa ve İmam Yahya arasında arabuluculuk görevi üstlenmiştir¹⁵². Milli Mücadele döneminde Yunanlılara karşı kazanılan başarıları tebrik etmek üzere İmam Yahya

¹⁴⁶ Hatipoğlu, T. (2004), *Yemen'in Osmanlı'dan Ayrılışı (Kopuşu)*, Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, s.103.

¹⁴⁷ Hicaz'da, Asir'de, Yemen'de, Suriye'de, Kilikya'da Irak'da bulunan kuvvetlerin en yakın itilâf kumandanı veya Arap mümessiline teslimi. Bkz. Erim, N., (1953). *Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri*, C.I, (Osmanlı İmparatorluğu Antlaşmaları), Türk Tarih Kurumu Yayınları., Ankara , s.522.

¹⁴⁸ Yemen'in güneyinde bulunan Aden'e yakın bir bölgedir.

¹⁴⁹ Yeşilyurt, Y. (2018). "Büyük Harpten Sonra Yemen Cephesinde Mütarekenin Gölgesinde Kalmış Bir Başarı: Laheç Zaferi (1915)", *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, S.27., s.44.

¹⁵⁰ Erim. a.g.e., 1953., s.525.

¹⁵¹ BOA, MV. D:220. G:187. Lef:1/1. H-24-02-1339. (7 Kasım 1920).

¹⁵² Sert, S.(2013). "Osmanlı Devleti'nin Son Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk Yemen Valisi Mahmud Nedim Bey (1856-1940)", *Ortadoğu ve Afrika Araştırmaları Derneği-Marmara Üniversitesi*, Edt., Zekeria Kurşun-Haydar Çoruh., İstanbul., s.150.

tarafından Gazi Mustafa Kemal'e mektup gönderilmiştir. Gazi Mustafa Kemal'in de bu mektuba samimiyetle cevap verdiği görülmektedir¹⁵³.

İmam Yahya'nın, TBMM Hükümeti ile iyi ilişkiler sürdürdüğü anlaşılmaktadır. Bu sırada Lozan Antlaşması için görüşmeler de devam etmiştir. Lozan Antlaşması'nın imzalanmasıyla da Yemen, Misak-ı Milli sınırlarının dışında kalmıştır. Böylece orada kalan son asker ve memurların geri dönme süreci de başlamıştır. Yemen'den Anadolu'ya dönecek kişi sayısı iki yüze yakındır. Bu kişiler iki kafiyeyle ayrılmış bu şekilde dönüşlerinin kolaylaşması amaçlanmıştır. Mahmud Nedim Bey de bu kafiyeleler ile 1918 Mondros Mütarekesinin üzerinden 6 yıl geçtikten sonra Mayıs 1924'te İstanbul'a dönüş yapmıştır. Döndükten bir süre sonra da emekliye ayrılmıştır¹⁵⁴. Son Yemen Valisi Mahmud Nedim Bey ve ondan önceki tüm valiler içerisinde bulundukları imkânlar doğrultusunda Yemen'deki mücadeleye katkı sağlamışlardır.

2.1.2. Mutasarrıflık

Sancak (liva), vilayetin alt idarî birimidir. Sancaklar, mutasarrıflık olarak da bilinir ve başında mutasarrıf adında mülkî âmir bulunur. Mutasarrıfların tayin edilmesi konusundaki ilk ciddi düzenleme III. Selim döneminde yapılmıştır. Bu düzenlemeyle rüşvet ve iltimasın engellenmesi amaçlanmıştır. Ayrıca daha önce sık sık görev yeri değiştirme usulü bırakılarak en az üç sene en fazla beş sene aynı yerde görev yapma kuralı getirilmiştir. Zamanla müstakil mutasarrıflık yapısının yaygınlaştığı görülmektedir. Buna göre bir sancak herhangi bir vilayete bağlı değilse ve bir mutasarrıf tarafından yönetiliyorsa doğrudan merkeze bağlıdır. Mutasarrıflığın kesin olarak kurumsallaşması 1864 Vilayet Nizamnâmesi, geliştirilmesi ise 1871 Vilayet Nizamnâmesi ile olmuştur¹⁵⁵. 1874-1875 yılları arasında Yemen vilayetinde dört sancak vardır. Bunlar San'a, Hudeyde, Asir, Ta'iz'dir. 1877'den sonra Osmanlı Devleti'nde kaybedilen toprakların olması nedeniyle bütün sancaklar Dâhiliye Nezareti'ne bağlanmıştır. 1908'de ise bazı mutasarrıflıklar kaldırılmıştır¹⁵⁶. Bu tarihten itibaren sancaklar mevcut nüfuslarına göre sınıflandırılmıştır.

¹⁵³ BOA, Hariciye Nezâreti İstanbul Murahhaslığı (HR.İM), D:13. G:1. Lef:1/4. M-09-01-1922.

¹⁵⁴ Sert. a.g.m., 2013., s.153.

¹⁵⁵ Örenç, A.F. (2020), "Mutasarrıf", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C.31., Ankara., s.377-378.

¹⁵⁶ Örenç. a.g.m., 2020, s.378.

Sancaklarda, idarî, malî, eğitim, ticaret işleri ve idarededeki sorunları çözümleyen kurum Liva İdare Meclisleridir. Bu meclislerin başkanı mutasarrıftır. Meclisin kadrosu merkez kaza hâkimi, muhasebe müdürü, tahrirat müdürü, müftü ve gayrimüslim cemaatlerin ruhani liderlerinden oluşmaktadır. Ayrıca halk tarafından seçilen ve dört yıl süreyle görev üstlenen ikisi müslim ikisi gayrimüslim olmak üzere dört üye daha vardır. Liva İdare Meclisi, Kaza İdare Meclisi'nin üstünde bir organdır ve Nahiye İdare Meclisi'nin de üst organıdır. Dolayısıyla Nahiye İdare Meclisi'ni de kontrol etmekle mükelleftir¹⁵⁷. Sancakların güvenliği ise jandarmalar ve polis teşkilatı tarafından sağlanmıştır. Yeterince kuvvet olmaması durumunda ise sancak mutasarrıfı, valinin bilgisi dâhilinde ek kuvvet talep edebilmektedir¹⁵⁸.

Yemen'de mutasarrıf tayinleri yapılana kadar sancağın boş kalmaması için yönetim ile zaman zaman vilayet ilgilenmiştir. Bunların dışında sancaklarda yapılacak olan imar işleri için sancak mebuslarının verdiği layihalar Yemen Vilayeti ve sancak mutasarrıflığı tarafından incelenerek sonuçlanıyordu. Örneğin 1909 yılında Asîr sancağının imarı için layihalar hazırlanmıştır. Asîr mebusları hazırladıkları layihaları sunmuş, Yemen Vilayeti ve Asîr mutasarrıflığı layihaları inceleyerek neticelendirmiştir¹⁵⁹. Yemen'e dair layiha hazırlayan Yemen mebusları olduğu gibi Yemen dışı mebusların da layiha hazırladığı görülmektedir. Bunlardan birisi 1911 yılında Yemen'in ıslahına dair bir layiha yazan Siverek Mebusu Nureddin Bey'dir.

Nureddin Bey, layihasında idarî teşkilatta yaşanan mevcut sorunlara yönelik önerilerde bulunmuştur. Bu önerilerden bir tanesi de Yemen'deki mutasarrıfların, daha önceki görevlerini iyi bir şekilde yerine getiren ve görev süresi dolan kaymakamlardan seçilmesidir. Tayinleri sırasında boş bir mutasarrıflık bulunmuyorsa vilayetlerde açılacak ilk mutasarrıflığa tayin edilmelidir. Buna ilaveten beş yıl Yemen'de görevini tamamlamış olan mutasarrıflar, başka bir vilayete gitmek isterse tayin olana kadar 4 bin kuruş mazuliyet maaşı¹⁶⁰ olarak süresi dolunca

¹⁵⁷ Ortaylı, **a.g.e.**, 2020, s.82.

¹⁵⁸ Örenç, **a.g.m.**, 2020, s.378; **BOA**, Dahiliye Nezâreti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti Muhasebe Kalemî (DH.EUM.MH) D: 237. G: 20. Lef:1/2. H-07-09-1327. (22 Eylül 1909).

¹⁵⁹ **BOA**, Dahiliye Nezâreti Mektubî Kalemî (DH.MKT.), D:2765. G:83. Lef:1/5. H-20-02-1327. (13 Mart 1909).

¹⁶⁰ Osmanlı Devleti'nde görevden alınan memurlara yeniden tayin edilinceye kadar verilen maaştır.

görevden ayrılabilmelidir. İstanbul'a dönmek istemezse ve aynı yerde kalırsa maaşını zamlı bir şekilde almalıdır¹⁶¹.

Anlaşılabileceği üzere bu tarihlerde bu tarz sorunların idarî işleri son derece aksattığı anlaşılmaktadır ve Nureddin Bey'in çözüm önerileri olarak sunduğu fikirler memurların tecrübeli olması ve yeterli maaşla desteklenerek görevlerini yapma potansiyellerinin artırılması yönündedir. Söz konusu önerilerin uygulanıp uygulanmadığına dair elimizde bilgi mevcut değildir. Lakin bu tarihlerde Yemen'in içerisinde bulunduğu askerî ve siyasî durum göz önünde bulundurulduğunda uygulanması bizce mümkün olmamıştır.

2.1.3. Kaymakamlık

Kazalar sancakların alt idarî birimi olup, kaymakamlar tarafından idare edilmektedir. Kaynaklarda bu unvanın 16. yüzyıldan bu yana kullanıldığı bilinmektedir¹⁶². Tanzimat'ın ilânından önce vali ve mutasarrıfların yerlerine bıraktıkları vekile kaymakam denilmiştir. Tanzimat'ın ilk yıllarında muhassıl-ı emvâllik sistemi varken, 1842 yılı itibariyle yerini kaymakamlık almıştır¹⁶³.

Kaymakamlar resmî olarak Dâhiliye Nezâreti'ne bağlıdır ve mutasarrıflar kaymakamların amiridir. Aynı şekilde meclis olarak liva idare meclisleri, kaza idare meclislerinin üst organıdır. Kaza İdare Meclisi'nde kaymakam başkan olmak üzere, mal müdürü, tahrirat kâtibi, kaza hâkimi, müftü ve ruhani liderler, tabii üyelerin yanı sıra ikişer müslim ve gayrimüslim üye bulunurdu¹⁶⁴. Meclis idarî davalar, mali işler, belediye ve vergi konuları ile ilgilenirdi. Bunların yanı sıra kazalarda Belediye Dairesi ve Bidayet Mahkemesi bulunuyordu. 1896 yılından sonra ise Bidayet Mahkemeleri'nin yerini, Şer'i Mahkemelerin aldığı görülmektedir¹⁶⁵.

Yemen'de bazı kaza ve nahiyelere kaymakam, müdür ve kadılar sadık olarak nitelendirilen kişilerden seçilmiştir¹⁶⁶. Buna ilaveten liva, kaza ve nahiyelerin çoğu zaman vekâlet ile yönetildiği görülmektedir. 1909 yılında bu vekâletlerden dolayı

¹⁶¹ Nureddin Bey, (1327). *Yemen Lâyihası*, Matbaa-yı Âmire., İstanbul., s.27.

¹⁶² Özkaya, Y. (2002). "Kaymakam", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C.25., Ankara., s.84.

¹⁶³ Özkaya. *a.g.m.*, 2002., s.84.

¹⁶⁴ Ortaylı. *a.g.e.*, 2020, s.82-83.

¹⁶⁵ Barlak. *a.g.t.*, 2013, s.43.

¹⁶⁶ **BOA**, Yıldız Perakende, Umum Vilayetler (Y..PRK.UM..), D: 76. G:43. Lef:1/6. H-16-04-1323. (20 Haziran 1905)

oldukça tasarruf edildiği hatta o tarihlerde Hudeyde sancağının bir kazası olan Ebulariş kaymakamının harcırahının kaydedilmesine gerek olmadığı bildirilmiştir¹⁶⁷.

1875 yılında San'a sancağında yedi kaza, Hudeyde sancağında beş kaza, Asîr sancağında altı kaza, Taiz sancağında beş kaza olup vilayette toplam yirmi dört kaza bulunmaktadır. 1885 yılında ise kaza sayısı yirmi dokuza ulaşmıştır. 1910 yılında ise toplam kaza sayısı yirmi dört olduğu bilinmektedir¹⁶⁸.

Siverek Mebusu Nureddin Bey, 1911 yılında sunmuş olduğu Yemen layihasında kazalardaki idarenin düzensiz olduğunu da vurgulamıştır. Kaymakamlık dereceleri sınıflara ayrılmaktadır. Nureddin Bey bu derecelere göre maaşların düzenlenmesi gerektiğini belirtmiştir. Mülkiye Mektebi'ni bitirmiş veya iki kez kaza kaymakamlığı yapmış bir memur ikinci sınıf kaymakamlıkla gideceği yerde 3 bin kuruş maaş verilmelidir. İki sene hizmet ettikten sonra birinci sınıfa terfi ederek maaşı 3500 kuruşa yükseltilmelidir. Nureddin Bey bu şekilde memurların teşvik edilmesi gerektiğini savunmaktadır. Kaymakamlık görev süresi bittiği zaman açıkta kaymakamlık görevi yoksa bulunduğu yerde yine 3500 kuruş maaş almaya devam etmelidir. Ayrıca Yemen'de altı yılını dolduran kaymakam buradan ayrıldığında 2 bin kuruş mazuliyet maaşı alıp, isterse istifa edip İstanbul'a dönme hakkına sahip olmalıdır¹⁶⁹. Öte yandan mutasarrıflıklara görevini başarıyla tamamlamış kaymakamlardan tayin edilmelidir. Nahiye Müdürlüklerinde beş sene iyi hizmet veren yerliler ise iki sene kaymakamlık vekâletini tamamladıktan sonra asaleten kaymakamlığa tayin olunabilmelidir. Tüm bunlar idarî teşkilatın düzenli bir hal alması için çok önemli görülmüştür. Dolayısıyla detaylı bir düzenlemeye ihtiyaç duyulduğu anlaşılmaktadır¹⁷⁰.

2.1.4. Vilayet İdare Meclisi

Vilayet İdare Meclisleri daha çok merkezi hükümete bağlı olan, yürütme yetkisine sahip bir organdır. 1871 Vilayet Nizamnamesi ile yetkileri genişletilmiştir

¹⁶⁷ BOA, Dahiliye Nezâreti Mektubî Kalemi (DH.MKT.), D:2731. G:38. Lef:1/5. H-15-01-1327. (6 Şubat 1909).

¹⁶⁸ Özgen, A. (2001). *1272H/1855-6 ile 1328H/1910 Yılları Arasında Suriye, Bağdat, Basra, Musul, Beyrut, Hicaz ve Yemen Vilayetlerinin İdari Taksimatı*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Niğde Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2001, s.85.

¹⁶⁹ Nureddin Bey. a.g.l., 1327., s.26.

¹⁷⁰ Nureddin Bey. a.g.l., 1327., s.27.

ancak meclisin denetim yetkisi yoktur¹⁷¹. Vilayet İdare Meclisleri'nin görevi, karar ve danışma olmak üzere iki kısımdır. Ayrıca bu meclisler valiyi idarî açıdan destekler ve yönetime yardımcı olmaktadır.

Vilayet İdare Meclisleri, Defterdar, Mutasarrıf-ı Merkez, Naib, Müftü, Mektupçu, Evkaf Muhasebecisi gibi tabî azalardan oluşur. Bunlara ilaveten halktan müslim ve gayrimüslim olmak üzere ikişer üye seçilir. Ayrıca bu meclise her cemaatin ruhanî liderleri de katılmaktadır¹⁷². Mecliste ekonomik, sosyal ve kültürel sorunlara çözümler üretmeye çalışılmıştır. Günümüz İl Genel Meclisleri'ne benzeyen delegelerden oluşan Vilayet Umumî Meclisleri yılda bir kez toplanırken, Vilayet İdare Meclisleri daha sık toplanmaktadır. 1877'ye kadar belediye meclisleri de valiye bağlı olarak çalışmıştır. Ayrıca Vilayet İdare Meclisleri'nin liva ve kazalardaki Belediye Meclisleri'nin faaliyetlerini kontrol etme görevi vardır¹⁷³. Buna ilaveten 1908 yılında Yemen'de cezayı gerektiren durumlarda adli mahkemelerin olmadığı yerlerde bu davalara İdare Meclisleri'nin bakabildiği anlaşılmaktadır¹⁷⁴. İdare Meclisleri'nin bu hususta çok yönlü istişare kurumları olduğunu söylemek mümkündür.

2.2. İdarî Taksimat

Yemen'in 1517'de Osmanlı Devleti'ne bağlanmasıyla burada görevlendirilen devlet görevlileri çeşitli bölgeleri alarak idarî düzeni kurmaya çalışmışlardır. 1539'da Hadım Süleyman Paşa'nın Aden ve Zebid bölgelerini alarak idarî yapıyı kurması başlangıç olarak kabul edilir. 1565 yılında Yemen, San'a ve Yemen olmak üzere iki beylerbeyliğe ayrılmıştır¹⁷⁵. Öte yandan Yemen'in zaman zaman bir sancak ya da bir mutasarrıflık haline getirildiği anlaşılmaktadır. Tanzimat dönemi başlarında Yemen, Habeş Eyaleti'ne bağlı bir sancaktır¹⁷⁶. 1848-1849 yılları sırasında Yemen San'a, Taiz, Hudeyde ve Asîr olmak üzere dört sancağa ayrılmıştır¹⁷⁷. Yemen 1856 yılında vali Mahmut Paşa döneminde Hicaz'a bağlı bir mutasarrıflık haline getirilmiştir¹⁷⁸.

¹⁷¹ Ortaylı. **a.g.e.**, 2020, s.72.

¹⁷² Ortaylı. **a.g.e.**, 2008, s.431.

¹⁷³ Ortaylı. **a.g.e.**, 2020, s.72-73.

¹⁷⁴ **BOA**, DH.MKT. D:2628 G:94. Lef:1/3. H-16-09-1326 (12 Ekim 1908)

¹⁷⁵ Bilge, M.L. (2009). "San'a", **TDV İslâm Ansiklopedisi**, C.36., İstanbul., s.89.

¹⁷⁶ Karal. (2007). **a.g.e.**, C.VI., s.128.

¹⁷⁷ **Yemen Salnamesi**, H.1307. (1889/1890). s.44-84.

¹⁷⁸ Barlak. **a.g.t.**, 2013, s.35.

Yemen’de yeni bir idarî taksimat 1871’de Ahmet Muhtar Paşa’nın valiliği sırasında yapılmıştır. Bu idarî taksimat neticesinde Yemen dört sancak, yirmi dört kazaya ayrılmıştır. Bu dört sancak San’a sancağı, Hudeyde sancağı, Taiz sancağı ve Asîr sancağıdır¹⁷⁹.

San’a sancağı, Yemen Vilayeti’nin merkez sancağı olup diğer sancaklar içerisinde en gelişmiş olanıdır. Bölge ticari faaliyetler ve resmî yerlerin yürütüldüğü mimarî açıdan da zengin bir görünüm içerisindedir. Bunun iki sebebi vardır. Birincisi şehrin coğrafi konumudur. İkincisi ise kadim bir şehir olmasıdır. San’a’nın dokuz kazası vardır. Bunlar Hadde, Umran, Hacce, Yerim, Menaha, Zemar, Ans, Radâ, Kevkaban’dır¹⁸⁰.

Hudeyde sancağı önemli limanı nedeniyle daha çok ticari faaliyetlerin yürütüldüğü bir sancaktır. Bacil, Cebel-i Reyne, Beytü’l-fakîh, Ebûarîş, Hacûr, Luhayye, Zebîd ve Zeydiyye olmak üzere sekiz kazası vardır¹⁸¹. Bölgede yoğunlukla tüccarlar bulunmaktadır. Buraya gelen ihracat ürünleri kahve, tuz, sedef, deri, bal mumu, fildiştir.

Asîr sancağı Hicaz ve Yemen arasındaki dağlık bölgededir. Fakat coğrafi konumu sebebiyle ayrı bir kıta olarak da değerlendirilmiştir. Hicaz’a olan yakınlığı ve sıkça isyanların yaşandığı bir bölge olması Asîr’i önemli hale getirmiştir. Asîr’in Ebha, Beni Şehr, Gamid, Kunfide, Muhâil, Ricâl Elma ve Sabya olmak üzere yedi kazası vardır¹⁸².

Taiz sancağı, merkez sancak San’a’nın güneyinde bulunmaktadır. Kazaları İbb, Katebe, Adin, Haceriye ve Muhâ’dır¹⁸³. Burada kat bitkisi ve çeşitli tarım ürünleri yetiştirilmektedir.

1911 yılında Yemen’in çok geniş bir coğrafyaya sahip olması sebebiyle tek bir vilayet halinde yönetilmemesi gerektiğine dair Siverek Mebusu Nureddin Bey tarafından bir öneride bulunulmuştur. Buna göre Yemen’in San’a, Taiz ve Asîr olmak üzere üç ayrı vilayete taksim edilmesi gereklidir. Ayrıca Zemar, Hace, Zebid, Ebuariş, Haceriye, Ka’tıba, Mihail, Su’da ve Gamid kazalarının sancak haline

¹⁷⁹ Ahmed Râşid Paşa. **a.g.e.**, 2015., s.313.

¹⁸⁰ **Yemen Salnamesi**, H.1298. (1880/1881), s.69.

¹⁸¹ **Yemen Salnamesi**, H.1298 (1880/1881), s.74.

¹⁸² **Yemen Salnamesi**, H.1313. (1895/1896), s.294-297

¹⁸³ **Yemen Salnamesi**, H.1313. (1895/1896), s.288-294.

getirilmesinin daha uygun olacağı belirtilmiştir¹⁸⁴. Fakat Ahmet Muhtar Paşa tarafından 1871’de kurulan idarî taksimat Osmanlı Devleti’nin hâkimiyeti süresince büyük bir değişikliğe uğramamıştır. Yalnızca Asîr sancağı 1909 yılında müstakil bir mutasarrıflık haline getirilmiştir¹⁸⁵. Mevcut sancaklara bağlı kazaların sayısı ise zaman zaman artış veya azalış göstererek değişikliğe uğramıştır. 1918 yılında ise Yemen’in San’a, Hudeyde ve Taiz olmak üzere üç sancaktan oluştuğu görülmektedir¹⁸⁶.

2.2.1. San’a Sancağı

San’a, Yemen Vilayeti’nin merkezi sancağıdır. Coğrafi olarak, Kızıldeniz’in 170 km içerisinde yer almaktadır. Yemen’deki yerliler San’a’ya “şehirlerin anası” anlamına gelen Ümmülbilâd ismini vermişlerdir¹⁸⁷. Yemen’in merkezindeki San’a şehri stratejik bir konumu temsil etmektedir. Coğrafi açıdan San’a deniz seviyesinin üzerindeki düzlemde yer alır¹⁸⁸. Bu özellikleriyle San’a dünyanın en yüksek rakımlı başşehirlerinden biri olmuştur ve çevresi az yağış almaktadır. Yağışın azlığı nedeniyle bölgede sıklıkla su kıtlığı yaşanmıştır¹⁸⁹.

San’a Yemen’in en önemli ticaret merkezlerinden biridir. Çin ve Hindistan’dan gelen ürünleri Avrupa’ya taşımada köprü görevi üstlenmiştir¹⁹⁰. Şehir surlarla çevrili farklı bir mimariye sahiptir. Ayrıca kahve ve kat/gat¹⁹¹ da dâhil olmak üzere birçok tarım ürünü yetiştirilmektedir¹⁹². San’a civarındaki tarlalarda ve duvarlarla çevrili bahçelerde birçok yetiştirilmektedir. Muz, nar, elma, şeftali, ayva, üzüm, ceviz ve incir bunlardan bir kaçıdır. Tropik ürünlerin yanı sıra patates, kereviz, domates, fasulye, hint mısırı gibi sebzeler de yetişmektedir. Şehri çevrelemiş olan dağ teraslarında ise arpa, buğday gibi tahıl ürünleri yetiştirilmektedir¹⁹³.

¹⁸⁴ Nureddin Bey. **a.g.l.**, 1327., s.25.

¹⁸⁵ **BOA**, Şûrâ-yı Devlet (ŞD.), D:2787. G:43. Lef:1/2. H-26-06-1327 (15 Temmuz 1909)

¹⁸⁶ Çadırcı, M. (2007). *Tanzimat Sürecinde Türkiye - Ülke Yönetimi*, İmge Kitabevi., Ankara., s.227.

¹⁸⁷ Otyam, F. (1981). *Adı Yemendir*, Ağaoğlu Yayınevi, İstanbul, s.30; Ehiloğlu. **a.g.e.**, 2001., s.78.

¹⁸⁸ Attia, A.S.,(2020) “Traditional Multi-Story House (Tower House) in Sana’a City, Yemen. An Example of Sustainable Architecture”, *Alexandria Engineering Journal*, Alexandria University., s.382.

¹⁸⁹ Kurt. **a.g.m.** 2013., s.400-401.

¹⁹⁰ Bilge. **a.g.m.**, 2009., s.88.

¹⁹¹ Catha edulis olarak adlandırılan uyuşturucu etkisi olan bir bitkidir.

¹⁹² Ehiloğlu. **a.g.e.**, 2001., s.80.

¹⁹³ National Archives (United States), MS Turkey: Records of the U.S. Department of State, 1802-1949: Records of the Department of State Relating to Internal Affairs of Turkey, 1910-1929.

Bunların yanı sıra San'a'da akik taşı ün kazanmış ve önemli bir ihracat ürünü haline gelmiştir¹⁹⁴. San'a ve çevresindeki köyler yüksek arazilerde olup evler daha sofistik ve karışık bir görünüme sahiptir. Genelde evler üç veya dört katlı olup taş ve kerpiç malzemeden inşa edilmiştir. Doğu ve kuzey taraflarında ise mimarî farklılık göstermiş temelde taş kullanılıp geri kalan kısımda çamur ve saman karışımı bir malzeme tercih edilmiştir. Bunlardan başka doğal kil, kamış bitkileri de kullanılmıştır¹⁹⁵.

San'a Osmanlı Devleti hâkimiyetine kadar birçok medeniyetin merkezi olmuştur. Arap Yarımadası'nın bilinen en eski merkezleri arasında olan San'a, coğrafi konumu açısından önemli bir ticaret merkezidir. Çin ve Hindistan deniz yoluyla getirilen malların Akdeniz'e taşınmasında ticari bir merkez olmuştur. San'a'da tarih boyunca Sebe Devleti, Himyeriler, Habeşliler, Tahirîler, Eyyubîler gibi önemli devletler de kurulmuştur. Bu devletler San'a'da sur, cami gibi mimarî yapılar inşa etmişlerdir¹⁹⁶. 1872'de Yedinci Ordu'nun kurulmuş olması şehri daha da önemli hale getirmiştir¹⁹⁷. San'a'da kaza sayısı zaman zaman değişmiştir. 1881 yılında San'a'da 9 kaza mevcuttur. Bunlar Hadde, Umran, Hacile, Yerim, Menaha, Zemar, Ans, Radâ, Kevkaban'dır¹⁹⁸. 1908'de ise San'a'da 8 kaza (ve 3556 köy) bulunduğu bilinmektedir¹⁹⁹.

Şehrin demografik yapısı ise şöyledir: Zeydîler şehirde çoğunluktadır. Şafîî mezhebindekiler ise azınlıktadır. 19. yüzyılın başlarında San'a'da nüfus 20 bindir. Bu tarihlerde San'a'da elli adet cami, on hamam, büyük bir çarşı, hanlar ve askerî hastane bulunmaktadır²⁰⁰. Türkler daha çok şehrin batı kısmında Bi'ru'l Azep çevresinde yaşamaktadırlar. 1895 yılı itibariyle San'a'daki nüfus 30 bin civarındadır²⁰¹. 1900'lü yıllarda ise bu sayı 40 bine ulaşmıştır ve halkın büyük bir kısmı yine Zeydî'dir²⁰². San'a'da Müslüman olanlar Arapça konuşurken, Musevi

Central File: Decimal File 867.00, Internal Affairs Of States, Turkey, Political Affairs., January 24th, 1910 - February 27, 1913. January 24, 1910 - February 27, 1913, p.11.

¹⁹⁴ Sırma. **a.g.e.**, 2015, s.31.

¹⁹⁵ Attia. **a.g.m.**, s.382.

¹⁹⁶ Barlak, Y. (2017) "Yemen'de Bir Osmanlı Arap Şehri: San'a", **İSTEM**, S.30., s.335-337.

¹⁹⁷ **BOA**, İrâde Meclis-i Mahsûs (İ.MMS) D:46. G:1937. Lef:1/16. H-25-01-1290. (25 Mart 1873)

¹⁹⁸ **Yemen Salnamesi**, H.1298. (1880/1881), s.69.

¹⁹⁹ Ehiloğlu. **a.g.e.**, 2001., s.54.

²⁰⁰ Bilge. **a.g.m.**, 2009., s.89.

²⁰¹ **Yemen Salnamesi**, H.1313. (1895/1896), s.95.

²⁰² İbrahim Abdüsselam Paşa,(2008). **Yemen Seyahatnamesi**, Pan Yayıncılık, İstanbul, s.50-51.

olanlar Arapçanın yanı sıra İbranice de konuşmaktadırlar²⁰³. Bu durum, Yemen'in geneli için de geçerlidir.

Yemen'in dört sancağından biri ve merkezi olan San'a, 1918'e kadar Osmanlı Devleti hâkimiyeti altında kalmıştır²⁰⁴. Birinci Dünya Savaşı sonrasında ise Zeydî imamların yönetimine girmiştir²⁰⁵. 20. yüzyılın ortalarında şehir büyük bir büyüme yaşamış çevresindeki köyleri de içine almıştır. Şehri doğu kısım, batı kısım ve merkezi kısım olarak ele almak mümkündür. Doğu kısım geleneksel evlerin olduğu kısımken, merkez kısımda İmam'a ait saraylar, meyve bahçeleri bulunmaktadır. Batı kısımda ise dar sokaklar, küçük bir pazar bölümü ve mahallelerden oluşan Yahudiler bölgesini içermektedir²⁰⁶.

Günümüzde ise şehirde gerek eski dönemden gerek Osmanlı Devleti'nden kalma birçok mimarî eseri bulundurmaktadır. San'a'da Osmanlı Devleti mimarisi olarak Bekîriyye Cami, Murâdiye Cami, Cenah, Müzhip, Tavaşî, Talha ve Mehmed Paşa Camileri bulunmaktadır. Fakat San'a'nın en önemli ve en eski camisi Camiu'l Kebîr'dir. Bu caminin Hz. Muhammed döneminde yapıldığını söyleyenler olduğu gibi Abbasiler döneminde Muhammed b. Yafer tarafından yapıldığı düşünülmektedir²⁰⁷. Bunlardan başka resmî binalar, hastaneler, mektepler, posta ve telgraf sistemi ile bölge modernleştirilmiştir. San'a bugün Yemen Cumhuriyeti'nin başkenti olarak önemini korumaktadır. Babü'l Yemen olarak bilinen bölge ise yüksek tarihi binaları, dar sokakları, çarşıları, esnafı ile kendine özgü özelliklerini yansıtmaya devam etmektedir. San'a şehri günümüzde UNESCO tarafından Dünya Miras Alanı olarak ilan edilmiştir.

2.2.2. Hudeyde Sancağı

Hudeyde şehri Yemen'in Tihame²⁰⁸ olarak adlandırılan sahillerinde yer almaktadır²⁰⁹. Bu bölge sıcak ve kuraktır; fakat bağıl nem²¹⁰ oranı yüksektir²¹¹.

²⁰³ İbrahim Abdüsselam Paşa. **a.g.e.**, 2008., s.51.

²⁰⁴ Bilge. **a.g.m.**, 2009., s.89.

²⁰⁵ Bostan, İ. (2010). "Taiz", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C.39. İstanbul., s.450.

²⁰⁶ Attia. **a.g.m.**, s.383.

²⁰⁷ Barlak. **a.g.m.**, 2017., s.342.

²⁰⁸ Kuzeyde Akabe körfezinden başlayıp güneyde Aden-Yemen'e kadar devam eden bölgedir. Bkz. Azizova, E. (2012). "Tihame", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C.41., İstanbul., s.153; Tihame bölgesi geniş kumlu arazileri içine almış olup yazları 40 dereceye varan bir iklime sahiptir. Bu bölgede hemen hemen hiç yağmur yağmaz. Buna rağmen Yemen, Arabistan Yarımadası'nın en verimli topraklarını içine alır. Bazı bölgelerinde, ortalama yılda iki üç defa mahsul alınır. Bkz. Sırma.

Hudeyde'nin ilk kez bir sahil ismi olarak 1393'de Yemen tarihçisi Ali b. Hasan el-Hazrecî tarafından kullanıldığı bilinmektedir. Fakat sonradan çok daha eskiye dayanan bir tarihi olduğu anlaşılmıştır. Bir yerleşim yeri olarak bilinmesi ise 15. yüzyılda Aden'de bulunan Tâhirî Sultanlığına dayanmaktadır. Yemen'de Osmanlı Devleti hâkimiyeti 1517'de kabul edilmiş; 1538'de Hadım Süleyman Paşa Hudeyde ve diğer Kızıldeniz limanlarını kontrol altına almıştır. 1625 ve 1636 yılları arasında Hudeyde Zeydî İmamların hâkimiyeti altına girmiştir. Mısır valisi Mehmet Ali Paşa'nın bölgeyle ilgilenmesi ve çekilmek zorunda kalmasının ardından 1840 yılında Hudeyde'ye Mekke Emiri Şerif Hüseyin hâkim olmuşsa da bu hâkimiyet uzun sürmemiş; 1849 yılında şehir yeniden Osmanlı Devleti hâkimiyetine girmiştir²¹².

Hudeyde sancağı Bacil, Cebel-i Reyne, Beytü'l-fakîh, Ebûarîş, Hacûr, Luhayye, Zebîd ve Zeydîye olmak üzere sekiz kazadan oluşur²¹³. Bunların arasından Zebîd kazası, sancağa sonradan bağlanmıştır²¹⁴. 1895 yılındaki kayıtlarda ise Zebîd kazası bulunmamaktadır²¹⁵. Buna ilaveten 1908 yılı kayıtlarında Hudeyde'nin 8 kaza, 28 nahiye, 1336 adet köyü olduğu bilinmektedir²¹⁶. 1910 yılında ise Ebûarîş kazasının Hudeyde'ye uzak olması nedeniyle Asîr sancağına bağlanması uygun görülmüştür²¹⁷.

Hudeyde, Yemen'in en önemli liman şehri olmasına rağmen sağlam bir rıhtıma sahip değildir²¹⁸. Bu yüzden şehirde zaman zaman ıslah çalışmaları yapılmıştır. Hudeyde'ye bağlı Mokha limanı, özellikle kahvenin dünyaya yayıldığı yer olması hasebiyle ayrı bir öneme sahiptir. 1911 yılında Hudeyde-San'a arasında yapılması planlanan demiryolu hattı ile Hudeyde limanından yapılan sevkiyatın bitmesi ve

a.g.e., 2015, s.28. Hasan Kadri ise Tihame bölgesini Bahr-i Ahmer ile Cibâl arasında çekilmiş denizlerden kalan ve şimalden(kuzeyden) cenubiye (güneye) uzanan bir kumluk olarak tanımlamıştır. Bkz. Hasan Kadri, **a.g.e.**, 1328., s.6.

²⁰⁹ **Yemen Salnamesi**, H.1298. (1880/1881), s.73.

²¹⁰ Bağıl nem havada yer alan su buharına ait basıncın, aynı sıcaklıkta olan suyun denge buhar basıncına oranıdır.

²¹¹ Kurt. **a.g.m.**, 2013., s.400.

²¹² Kurtuluş, R. (1998). "Hudeyde", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C.18., İstanbul., s.299-300.

²¹³ **Yemen Salnamesi**, H.1298 (1880/1881), s.74.

²¹⁴ Ahmed Râşid Paşa. **a.g.e.**, 2015, s.314.

²¹⁵ **Yemen Salnamesi**, H.1313. (1895/1896), s.275-288.

²¹⁶ Kurtuluş. **a.g.m.**, 1998. s.300.

²¹⁷ **BOA**, İ.DH. D:1483. G:15. H-26-08-1328. (2 Eylül 1910)

²¹⁸ Mustafa bin Mustafa, (2015). *Bir Osmanlı Bürokratının Uzakdoğu Seyahati*, Haz. Ahmet Uçar, Çamlıca Yayınları, İstanbul, s.138-139.

bundan sonra Cebane Körfezi'nden sevkiyat yapılması planlanmıştır²¹⁹. Bu durumda Hudeyde limanının önemi azalacaktır. Lakin bu projeler hayata geçirilememiştir.

Ticaretin yoğun olması şehirde gerek yerli gerekse yabancı tüccarlar oldukça fazladır. Şehrin başlıca ihracat ürünleri kahve, tuz, sedef, deri, bal mumu, fildiştir. Pirinç, un, şeker, sabun gibi ürünler ise başlıca ithalat ürünleridir²²⁰. 19. yüzyılda Hudeyde'de ihracat ve ithalat canlılığının sürdüğü bilinmektedir. Bu nedenle ticari davalarda yoğunluk yaşanmış ayrıca bir ticaret mahkemesi kurulması istenmiştir²²¹.

Birinci Dünya Savaşı sırasında ise şehrin 40 bin olan nüfusu 2 binlere kadar düşmüştür. Hudeyde 1918 yılı sonlarında İngilizler tarafından hâkimiyet altına alınmıştır. Fakat bölgede yaşayan şehirliler ve tüccarların burada Türk yönetiminin yeniden sağlanmasına dair istek ve çaba içerisinde oldukları anlaşılmaktadır²²². 1921 yılında İngilizler Hudeyde'den çekilerek şehri Seyyid İdrisi'ye bırakmışlardır. 1923 yılında İdrisi ölümü ile Hudeyde tekrar İmam Yahya'nın hâkimiyetine girmiştir.

2.2.3. Asîr Sancağı

Asîr sancağı Hicaz ile Yemen arasında bulunan dağlık bölgededir. Hicaz ile sınır olması Asîr'i önemli bir bölge haline getirmiştir. Asir, ikiye ayrılmaktadır: Birinci kısım Kızıldeniz sahili boyunca uzanan "Tihame" denilen kumluk kısımdır. Tihame bölgesi Cidde'den Aden'e Kızıldeniz sahili boyunca kuzey-güney yönlü uzanır. Yemen Vilayeti sınırlarına dâhil olan kısım "Yemen Tihamesi", Kızıldeniz sahilindeki ovalık kısmına ise "Asîr Tihamesi" denilmiştir. İkinci kısım ise Cibal-i Sera olarak bilinen iç kesimdir²²³. Esasen Asîr, San'a, Hudeyde ve Taiz sancağından farklı olarak ayrı bir kıta hükmündedir ve böyle bahsedilir²²⁴.

Bölgenin genel iklimi çeşitlilik göstermektedir. İklimin çeşitlilik göstermesinde yeryüzü şekilleri etkili olmuştur. Kıyı kesimler sıcakken yükseltinin arttığı iç

²¹⁹ National Archives (United States), MS Turkey: Records of the U.S. Department of State, 1802-1949: Records of the Department of State Relating to Internal Affairs of Turkey, 1910-1929. Central File: Decimal File 867.00, Internal Affairs Of States, Turkey, Political Affairs., January 24th, 1910 - February 27, 1913. January 24, 1910 - February 27, 1913, p.12.

²²⁰ Kurtuluş. **a.g.m.**, 1998. s.300.

²²¹ **Osmanlı Arşiv Belgelerinde Yemen**, (2008). s.42.

²²² Kurtuluş. **a.g.m.**, 1998. s.301.

²²³ Halaçoğlu, Y. (1991). "Asîr", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C.3., İstanbul., s.482.

²²⁴ Biren. **a.g.e.**, 2006., s.314.

kesimlerde ise sıcaklık düşmektedir²²⁵. Asîr sancağının merkezi Ebha şehridir. Ebha ılımlı iklime sahip, yeşil bahçeleri bulunan bir şehirdir²²⁶. Asîr'in iskelesi ise Konfide şehrinde. Konfide deniz kenarında fakat sıcaklığı yüksek bir yerdir. Asîr'de Tihame bölgesinde ve dağlık kısımlarda halk çoğunlukla Şafî mezhebindedir²²⁷.

Osmanlı Devleti yönetiminden önce Emeviler, Abbasiler, Tolunoğulları, İhşidîler, Fâtımîler, Benî Ziyâd, Benî Ziyâd, Benî Hemdân, Eyyûbîler ve Resûlîler gibi birçok devlet bu coğrafyada hâkimiyet sürmüştür²²⁸. Bölgenin Osmanlı Devleti hâkimiyetine girişi ise 16. yüzyılda olmuştur. Burada bulunan Mısır valileri Osmanlı Devleti'ne tabi olmuştur²²⁹. Osmanlı Devleti hâkimiyetinin başladığı 16. yüzyılda Asîr sorunlu bir bölge değildir. Fakat 19. yüzyılda Vehhâbîliğin bölgeye yerleşmesinden sonra durum değişmiştir. 1840 sonrasında Mısır valisi Mehmet Ali Paşa'nın Yemen'den çekilmesinin ardından Asîr'i Âiz b. Mûsâ ele geçirmiştir. Bu hâkimiyet Hudeyde'ye kadar yayılmıştır²³⁰. İsyanı bastırmak için 1866'da Âiz b. Mûsâ'ya kaymakamlık verilse de bu kesin bir çözüm olmamıştır. Bu isyan ancak 1872'de Redif Paşa komutasında, Ahmet Muhtar Paşa'nın da yardımcı olarak bulunduğu harekât ile son bulmuştur. Böylece Asîr, Yemen mutasarrıflığı haline getirilmiştir. Ebha, Beni Şehr, Gamid, Kunfide, Muhâil, Ricâl Elma ve Sabya olmak üzere yedi kazaya ayrılmıştır²³¹.

1909 yılında ise Asîr, müstakil bir mutasarrıflık haline getirilmiştir²³². Bu nedenle buradaki güvenlik teşkilatında da bazı değişikliklere gidilmiştir²³³. Buna ilaveten Osmanlı Devleti, Yemen genelinde ve isyanın eksik olmadığı Asîr'de bazı önlemler almak istemiştir. Örneğin yabancılara toprak satılmaması konusunda emlak sahiplerini uyarmıştır²³⁴. 1910 yılında ise Hudeyde sancağına uzaklığı sebebiyle

²²⁵ Duysak. **a.g.t.**, 2005., s.2.

²²⁶ Tanrı Kurt. **a.g.e.**, 1963., s.169-170.

²²⁷ **Yemen Salnamesi**, H.1298. (1880/1881), s.83.

²²⁸ Halaçoğlu. **a.g.m.**, s.482-483.

²²⁹ **Yemen Salnamesi**, H.1313. (1895/1896), s.31.

²³⁰ Kurtuluş. **a.g.m.**, 1998. s.300.

²³¹ **Yemen Salnamesi**, H.1313. (1895/1896), s.294-297; Halaçoğlu. **a.g.m.**, 1991. s.483.

²³² **BOA**, Şûrâ-yı Devlet (ŞD.), D:2787. G:43. Lef:1/2. H-26-06-1327 (15 Temmuz 1909); Ehiloğlu. **a.g.e.**, 2001., s.54.

²³³ **BOA**, Zabtiye Nezâreti (ZB.) D:464. G:153. Lef:1/4. R-05-05-1325.(18 Temmuz 1909)

²³⁴ **BOA**, Dahiliye Nezareti İdari (DH.İD.) D:160. G:48. Lef:1/8. H-15-03-1331. (22 Şubat 1913)

Asîr'e bağlanmış olan Ebuariş kazasının 1912 yılında Yemen'e bağlanması kararlaştırılmıştır²³⁵.

19. yüzyılın sonlarından Birinci Dünya Savaşı'nın sonuna kadar Asîr'deki en büyük problem İdrisiyye tarikatı olmuştur. Asîr bölgesinde kendi nüfuzunu kuran Seyyid İdrisi 1909 yılında ilk isyanını çıkarmıştır. Bu isyan İmam Yahya isyanı ile aynı süreçte devam etmiş, İmam Yahya isyanını Ahmet İzzet Paşa bastırmıştır. Ahmet İzzet Paşa Asîr bölgesi için Arap geleneklerinin merkezi demiştir. Bölgede çoğunlukla fasih Arapça²³⁶ konuşulmuştur. Ayrıca dinî olarak Şafî mezhebinin yanı sıra Vehhâbîlik ile de yakınlık kurulmuştur. Bu demografik yapısından dolayı bölgedeki isyanların kolayca Yemen içlerine yayılma tehlikesi bulunmaktaydı. Ayrıca bölge mevcut sahilleri nedeniyle dış etkilere açık bir durum sergiliyordu²³⁷. Nitekim böyle olmuş ve bu bölgede dış güçlerin etkisi fazlaca görülmüştür. Birinci Dünya Savaşı sırasında da Asîr'de İdrisi faktörü, İngilizlerle iş birliği halinde Osmanlı Devleti için sorun teşkil etmiştir.

2.2.4. Taiz Sancağı

Taiz sancağı, San'a' Sancağı'nın güneyinde Aden şehrinin kuzeybatısında Cebel-i Sabr dağının kuzey eteklerinde kurulmuştur²³⁸. Taiz sancağının merkezi Taiz şehridir. Şehir özellikle 12. yüzyılda gelişmiş olup Resûlîler döneminde şehre imar faaliyetleriyle birlikte birçok medrese ve camii inşa edilmiştir. Taiz'de Mansûriyye, Muzafferîyye, Eşrefîyye, Müeyyediyye, Mücâhidiyye ve Efdaliyye gibi önemli medreseler kurulmuştur²³⁹. Taiz'deki halk genellikle şafî mezhebindendir. Evlerin mimarisi düzensiz şekilde dizilmiş taştan yapılar olup genelde tek katlı olarak inşa edilmiştir²⁴⁰. Taiz ve İbb bölgelerinde volkanik araziler olduğu için tarım ürünleri çok çeşitlidir²⁴¹. Bu bölgede neredeyse her tür meyve ve sebze mümkün olmuştur. Özellikle kat bitkisinin en kalitelisinin Taiz bölgesinde yetiştiği bilinmektedir. Öyle

²³⁵ BOA, BEO, D:4079. G:305866. Lef:2/5. H-19-09-1330.(1Eylül 1912)

²³⁶ Modern, standart Arapça'dır.

²³⁷ Ahmet İzzet Paşa, (2017). *Feryadım İstiklâl Harbi'nin Gerçekleri*, C.I., Timaş Yayınları., Ankara. s.111.

²³⁸ Bostan. **a.g.m.**, 2010., s.448.

²³⁹ Tomar, C. (2013). "Yemen-Kültür ve Medeniyet", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C.43., İstanbul, s.415.

²⁴⁰ İbrahim Abdüsselam Paşa. **a.g.e.**, 2008., s.82-83.

²⁴¹ Kurt. **a.g.m.** 2013., s.400.

ki 1909 yılında kat üretiminin beşte üçü Taiz’de yapılmıştır²⁴². Bu durum Taiz bölgesinin kat ticaretinde öne çıkmasına katkı sağlamıştır. Taiz sancağı halkı zaman zaman mahsullerinden fazla vergi alındığı için şikâyetle bulunmuştur. Fakat vergiler kat²⁴³ ve kantar vergisi olduğu için bu şikâyet kabul görmemiştir²⁴⁴.

Taiz 16. yüzyılda Osmanlı Devleti’nin hâkimiyetine girmiştir. 1547 yılında Üveys Paşa, Taiz’deki Osmanlı Devleti hâkimiyetini pekiştirmiştir²⁴⁵. Bu hâkimiyet ile birlikte Taiz’de bir takım değişiklikler yaşanmıştır. Askerî binalar güçlendirilmiştir²⁴⁶. İstanbul’dan getirilen tohumlarla birlikte meyve sebze çeşitleri arttırılmıştır²⁴⁷.

1908 yılı itibariyle İbb, Katebe, Adin, Haceriye ve Muhâ olmak üzere Taiz sancağının toplam 5 kazası ve 3.266 köyü vardır²⁴⁸. Osmanlı Devleti hâkimiyetinin sonlarına doğru Taiz’de 500 hane, 2.000 Müslüman 100 Mûsevî olduğu düşünülmektedir. Taiz sancağı 1911 yılına kadar Yemen’in dört sancağından biri olarak idare edilmiş; Birinci Dünya Savaşı sonrası ise Zeydî imamların hâkimiyetine girmiştir²⁴⁹.

2.3. Yemen’de Mimarî

2.3.1. Tarihi Yapılar

Yemen köklü bir tarihe sahiptir. Bu yüzden Yemen’de eski mimarî yapıların sayısı bir hayli fazladır. İslâmiyet’in Yemen’de yayılmasıyla birlikte şehrin mimarisi değişmiş; özellikle cami ve medreselerin sayısı artmıştır. Bununla birlikte İslâmiyet öncesi yapılara halen rastlamak mümkündür. Yemen’de ilk inşa edilen camiler Zemâr Camii, San’a Ulucamii ve Cened Camiidir. Zemâr, Yemen’in en eski camisi olarak bilinmektedir ve 630’lu yıllarda inşa edildiği tahmin edilmektedir. Cened ise

²⁴² Kömürcü, B. (2019), *Amerikan Konsolosluk Raporlarına Göre Yemen ve Yemen Demiryolu Projesi*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 56-57.

²⁴³ Yemen’de yetiştirilen ve yaygın olarak kullanılan bir tür uyuşturucu bitkidir.

²⁴⁴ BOA, Hariciye Nezâreti Tercüme Odası (HR.TO.), D:405. G:63. Lef:1/3. M-05-08-1911; BOA, DH.İD. D:54. G:37. Lef:1/14. H-08-09-1329. (02 Eylül 1911)

²⁴⁵ Bostan. **a.g.m.**, 2010., s.449.

²⁴⁶ Mustafa bin Mustafa. **a.g.e.**, 2015., s.142-143.

²⁴⁷ Mustafa bin Mustafa. **a.g.e.**, 2015., s.26.

²⁴⁸ Ehiloğlu. **a.g.e.**, 2001., s.71; **Yemen Salnamesi**, H.1313. (1895/1896), s.288-294.

²⁴⁹ Bostan. **a.g.m.**, 2010., s.449

Taiz'in ilk camisi olup; sahâbî Muaz bin Cebel tarafından yaptırılmıştır. Bu camiler aynı zamanda din eğitimi verilen birer eğitim kurumu niteliğindedir²⁵⁰.

Yemen'in merkez sancağı olan San'a'da bulunan camiler çoğunlukla dikdörtgen şeklindedir. Bununla birlikte kare şeklinde olanlar da vardır²⁵¹. San'a'da bulunan en eski camilerden bir diğeri ise Câmîu'l Kebîr (Ulucamii)'dir. Abbasiler döneminde Muhammed b. Yafer tarafından yapılan cami Beytü'l-Haram'a benzetilmiştir²⁵². Söz konusu cami Emevi Halifesi I. Velid döneminde genişletilmiş, 751 yılında ise bugünkü halini almıştır²⁵³. Mimarî olarak dikdörtgen bir şekle sahiptir. Seksen metre boyunda, altmış metre genişliğinde olup 180 adet sütunu vardır²⁵⁴. Câmîu'l Kebîr kalabalık bir cemaate sahip olup sıklıkla Kur'an-ı Kerim tilavetleri yapılmaktadır²⁵⁵. Taiz sancağında ise daha çok Bizans mimarisi tarzında camiler bulunmaktadır. Bunlardan birisi de 676 yılında yapılan iki minareli ve beyaz renkli Muzaffer Cami-i Şerif'dir²⁵⁶.

San'a sancağında Osmanlı Devleti döneminde Osmanlı Devleti'nin mimarî tarzını yansıtan yedi tane camii yaptırmıştır. Bunlar Özdemir Paşa, Bekîriyye, Murâdiye, Cenâh, Müzhib, Talha, Tavâşi ve Mehmed Paşa camileridir²⁵⁷. 1597 yılında San'a'da, Yemen Beylerbeyi Hasan Paşa tarafından inşa ettirilen Bekîriyye Camii, hem Yemen yerli mimarisini hem de Osmanlı mimarî anlayışının izlerini taşıması bakımından dikkat çekicidir. Camii, uzun bir avlu etrafına kurulmuş binalardan oluşmuştur ve ihtişamlı bir görünüme sahiptir²⁵⁸.

Zeydîler, Tanzimat Fermanı'nı İslâmiyet'ten uzaklaşma olarak yorumlamış ve Osmanlı Devleti'ni eleştirmiştir. Sonrasında Islahat Ferma'nın ilan edilmesi ve Meşrutiyet'in ilânı ise bu eleştirinin artmasına, hatta tepkiye sebep olmuştur.

²⁵⁰ Tomar. **a.g.m.**, 2013., s.414-415.

²⁵¹ İbrahim Abdüsselam Paşa. **a.g.e.**, 2008., s.49.

²⁵² **Yemen Salnamesi**, H.1298. (1880/1881), s.68.

²⁵³ Tomar. **a.g.m.**, 2013., s.414-415.

²⁵⁴ İbrahim Abdüsselam Paşa. **a.g.e.**, 2008., s.49-50.

²⁵⁵ **Osmanlı Arşiv Belgelerinde Yemen**, (2008). s.24-28.

²⁵⁶ İbrahim Abdüsselam Paşa. **a.g.e.**, 2008., s.83.

²⁵⁷ Tomar. **a.g.m.**, 2013., s.415.

²⁵⁸ Beksaç, E. (1992). "Bekîriyye Camii", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.5., İstanbul., s.363.

Osmanlı Devleti ise bu eleştiri ve tepkilere karşı bölge halkını memnun edici adımlar atmıştır. Camilerin onarılması bu adımlardan bir tanesidir²⁵⁹.

Yemen’de camiler halkın seçtiği temsilciler tarafından idare edilmiştir. Bu yüzden vilayet idaresinin camilere müdahale etmesine gerek kalmamıştır. Fakat Osmanlı Devleti, vakfı olmayan ve maddi yardıma ihtiyacı olan cami ve mescitlerin masraflarını üstlenmiştir²⁶⁰. Hatta camii ihtiyacı doğduğunda da yine devletin imkânları devreye girmiştir. Mesela 20. yüzyılın başında Yemen’in Asîr sancağının merkezi olan Ebha’da nüfus çoğalması üzerine, cami ihtiyacı ortaya çıkınca II. Abdülhamid Evkafı-ı Hümayun hazinesinden karşılanarak bir cami yapılmasını emretmiştir²⁶¹.

Yemen’de diğer dinlere ait mimarî yapılar da görülmektedir. İslâmiyet öncesi döneme ait arkeolojik bir yapı olan Güneş Tapınağı Yemen’in Ma’rib bölgesinde bulunmaktadır. İslâmiyet sonrası dönemde Yemen’e bir süre hâkim olan Ebrehe zamanında San’a bölgesinde bir kilise yapıldığı bilinmektedir²⁶².

Osmanlı Devleti’nin parçalanma sürecinde her yerde olduğu gibi Yemen’de de yabancı devletlere ait yapılar görülmeye başlanmıştır. 1901 yılında Yemen’de Fransızlara ait kilise, okul ve kabristan gibi bir yapı bulunmazken²⁶³; 1902 yılında Hudeyde’de Fransızlara ait kilise, manastır ve okulun olduğu; hatta sörlerin²⁶⁴ ev kiraladığı anlaşılmaktadır²⁶⁵. Bununla birlikte bölgede gayrimüslim sayısının az olması sebebiyle kilise gibi dinî yapıların ön plana çıkmadığı görülmektedir.

Yemen’de askerî ve siyâsî ortam nedeniyle çok fazla kale inşa edilmiştir. Bu kaleler şehri korumak amacıyla inşa edilmiştir. Osmanlı Devleti’nden önce de Yemen’de çok sayıda kale olduğu bilinmektedir. Fakat Osmanlı Devleti döneminde de Portekiz-İspanyol saldırılarına karşı ve sahillerin güvenliği amacıyla mevcut

²⁵⁹ Bu kapsamda 1880 yılında Bekriyye Cami onarılmış ve Sultan II. Abdülhamid tarafından onarıldığı da özellikle belirtilmiştir. Bkz.Varol, M. (2014). “1902’de Yemen’e Gönderilen Osmanlı Nasihat Heyeti Ve Hasan Halid Efendi’nin Raporu: "Yemen İllerinde Bir Şeyh Zade", *VIII. Milletlerarası Türkoloji Kongresi.*, İstanbul., s.957.

²⁶⁰ **Osmanlı Arşiv Belgelerinde Yemen**, (2008). s.92-93.

²⁶¹ **Osmanlı Arşiv Belgelerinde Yemen**, (2008). s.87.

²⁶² Bilge. **a.g.m.**, 2009., s.88.

²⁶³ **BOA**, DH.MKT. D:2566. G:41. Lef:1/2. H-26-08-1319. (08 Aralık 1901)

²⁶⁴ Katolik mezhebinde kendini tümüyle dine veren ve manastırda dinsel bir yaşam süren kadın. Katolik mezhebinde dinle ilgili bir görevi, yükümlülüğü bulunmaksızın, din uğruna hemşirelik, hasta bakıcılık gibi işler yapan kadın.

²⁶⁵ **BOA**, DH.ŞFR. D:274. G:101. Lef:1/2. R-11-11-1317.

kaleler tamir edildiği gibi yeni kaleler de inşa edilmiştir²⁶⁶. Cebel-i Yemin, Makatıra, Şeharekaleleri, Halaka Kalesi Osmanlı Devleti döneminde yapılan kalelerdendir²⁶⁷. Aden Kalesi, San'a Kalesi, Taiz Kalesi, Ebuarış Kalesi, Sultan Mehmed Reşad ve Manâzır Kaleleri, Kevkaban Kalesi, Yetimhan Kalesi, Kâhire Kalesi ve Osmanlı Kalesi de öne çıkan yapılarıdır. Bu kalelerin dışında Taiz'deki Amiriyye Medresesi'nde bir kale mevcuttur. Ayrıca 1871 yılında Yemen'de valilik yapan Ahmet Muhtar Paşa San'a'da bir kale inşa ettirmiştir²⁶⁸.

Osmanlı Devleti, cami ve kalelerin yanı sıra bölgede birçok yapı da inşa etmiştir. Karakol binaları, iskeleler, yollar, okullar, çeşme, saray ve hamamlar bu yapılardan bazılarıdır. Günümüzde Yemen'in başkenti San'a'da kayıtlı 71 adet Osmanlı eseri mevcuttur. Bunlardan 9 tanesi eski San'a olarak adlandırılan bölgededir. Eski San'a'nın kapısının (Babü'l-Yemen) önünde duran çeşme en dikkat çeken Osmanlı eserlerinden biridir. Bu çeşme Osmanlı Devleti Yemen'den çekilince 1919 yılında İmam Yahya tarafından kaldırılarak "Cami-i Kebir" denilen yere taşınmıştır²⁶⁹.

Osmanlı Devleti hâkimiyetinden önce San'a sancağında 18 çarşı, 14 hamamın bulunduğu bilinmektedir. Osmanlı Devleti tarafından yapılmış olan Tavâşî ve Meydan hamamları ise günümüze kadar ulaşabilmiştir. Yemen'de hamamlar Türk mimarî yapısıyla inşa edilmiştir²⁷⁰. Mimarî açıdan günümüzde dahi Türklerden etkilenilmektedir. Mesela 2008 yılında yapılan El Salih Camii (Al Saleh Camii) Sultan Ahmet Camii'den ilham alınarak yapılmıştır.

Yemen'de saraylar da mimarisi ve tarihi derinliği itibariyle dikkat çekicidir. Bunlardan en ünlüsü Vâdî Zahr'da bulunan ve günümüzde müze olarak kullanılan İmam Yahya'nın Sarayı'dır. Bunun yanı sıra Sey'ûn'da Kesîrî Sarayı da günümüze ulaşmıştır. İnşası M.Ö. 10. yüzyıla dayanan ve Arş-ı Belkıs olarak bilinen

²⁶⁶ Osmanlı Arşiv Belgelerinde Yemen, (2008). s.85.

²⁶⁷ Al-Gerafi, E. (2022) "Hasan Paşa Dönemi", *Derin Tarih Dergisi*, S.119., s.64.

²⁶⁸ Ağanoğlu. H.Y.,(2022). "Osmanlı Arşiv Belgelerinde Yemen", *Derin Tarih Dergisi*, S.119., s.58. Ayrıca Ahmet Muhtar Paşa San'a'da kalenin yanı sıra cami, imaret, ambar binası ve su değirmeni yaptırmıştır. Bkz. Ahmed Râşid Paşa. *a.g.e.*, 2015, s.314-317; Ağanoğlu. *a.g.m.*, 2022., s.58.

²⁶⁹ Yeşilyurt, Y.(2016) "Türk Halk Kültüründe Yemen Temalı Konular ve Yemen'de Türk Kültür Varlıkları", *Yeni Türkiye*, Ortadoğu Özel Sayısı, S.85, s.717

²⁷⁰ Tomar. *a.g.m.*, 2013., s.415.

Ma'rib'deki Belkıs'ın Sarayı'nın da (sekiz metreyi aşan, ince işçilikle yapılan ve üzerinde döneme ait yazılar bulunan taş sütunları) kalıntıları mevcuttur²⁷¹.

Yemen'deki yapılardan bazıları eski ihtişamını korurken bazıları zamana ve tahribata yenik düşerek yok olmuş ve günümüze ulaşamamıştır. Şehhâra'da Taş köprü, Cible'de Kraliçe Erva'nın Türbesi ve Ulu Cami, San'a'da Osmanlı Vali Konağı, Osmanlı Kışla Binası, Türk Şehitliği günümüzde varlığını koruyan diğer yapılar arasındadır.

2.4. Ulaşım ve Haberleşme

2.4.1. Demiryolu

Osmanlı Devleti'nde demiryolu yapımı Sultan Abdülaziz döneminde başlamıştır. Sultan II. Abdülhamid dönemine gelindiğinde ise artık demiryolu yapımı bir politika haline gelmiştir²⁷². Yemen'de demiryolu yapılması fikri ilk olarak Sultan Abdülaziz döneminde Cibane'den başlayarak iç kesimlere ulaşacak şekilde bölgeye iktisadi katkı sağlama amacıyla ortaya çıkmıştır. Daha sonra Sultan II. Abdülhamid döneminde de Yemen'e demiryolu yapma fikri gündeme gelmiştir. 1884 yılında dönemin Hicaz Vali ve Kumandanı Osman Nuri Paşa, Bâb-ı Âli'ye bir rapor sunmuş; Şam, Hicaz ve Yemen arasında yapılacak bir demiryolunun siyasî ve askerî açıdan önemli olduğunu vurgulamışsa da Yemen'e demiryolu yapımı girişimleri 1898 yılında başlamıştır. Sultan II. Abdülhamid, 1898 yılında demiryolu yapımı için incelemelerde bulunmak üzere Yemen'e bir heyet göndermiştir. Heyet hazırladığı raporu Sultan II. Abdülhamid'e sunmuştur. Rapor geniş kapsamlı tespitleri içermiştir. Bu tespitler halkın genel olarak sosyal, kültürel ve ekonomik durumu, nüfus bilgileri, tahmini yıllık geliri ve bölgedeki isyanların sebepleridir. Tespitlerin yanı sıra çözüm önerileri de vardır²⁷³. Raporun da etkisiyle Sultan II. Abdülhamid, bölgede sık sık çıkan isyanlara karşı tedbir olarak hızlı asker sevkini gerçekleştirmek için bir demiryolunun faydalı olacağını düşünmüştür. Ayrıca demiryolu yapımı halinde bölgede Osmanlı Devleti'nin hâkimiyetinin pekişmesi ve bölgedeki İngiliz tehdidinin de önlenmesi de planlanmıştır. Yemen gerek Payitaht'a olan uzaklığı gerekse dönemin şartları nedeniyle ulaşımın ve dolayısıyla haberleşmenin zor olduğu

²⁷¹ Güleç, İ. (2022). "Edebiyatımızda Yemen", *Derin Tarih Dergisi.*, S.119., s.75.

²⁷² Karal, E.Z. (2007). *Osmanlı Tarihi*, C.VIII., TTK Yayınları, Ankara., s.465.

²⁷³ Gülsoy, U. (2010). *Kutsal Proje.*, Timaş Yayınları., İstanbul., s.247-248.

bir bölgeydi. Dolayısıyla Yemen'e demiryolu yapılması halinde hem Yemen diğer şehirlere bağlanacak, hem de Yemen'in sancakları arasında ulaşım kolaylaşacaktı²⁷⁴.

Sultan II. Abdülhamid, 300 km uzunluğunda Hudeyde-San'a hattı demiryolunu Almanların imtiyaz karşılığında üstlenip-üstlenmeyeceklerini öğrenmek istemiştir²⁷⁵. Bu konuda Yemen Valisi Hüseyin Hilmi Paşa, incelemelerde bulunarak bu demiryolu hattının Yemen'de ticarî ve askerî açıdan kolaylık sağlayacağını ayrıca güvenlik açısından faydalı olacağını Sultan II. Abdülhamid'e bildirmiştir. Devamında ise memurların yerli ahaliden seçilmesi koşuluyla bu hattın imtiyazının Almanlara verilmesinde bir sorun olmayacağını eklemiştir²⁷⁶. II. Abdülhamid'in Yemen'de bir demiryolu inşa etme fikri II. Wilhelm'in dikkatini çekmiş ve Alman dışişleri bakanlığı tarafından araştırma yapması için Yemen'e bir mühendis gönderilmiştir. Almanların bölgedeki asıl hedefleri ise Kızıldeniz'deki kömür madeninden yararlanmak ve Muha kazasına ulaşabilmektir²⁷⁷. Fakat Kızıldeniz'deki madenlere olan ilgilerinin fark edilmesi üzerine projenin Almanlara verilmesinden kısa süreliğine vazgeçilmiştir²⁷⁸.

Daha sonra bu proje, büyük Hicaz hattı projesine dâhil edilmiştir. Hicaz demiryolunun yapılmasında başta askerî, siyasî, dinî olmak üzere birçok sebep vardır. Bu önemli proje II. Abdülhamid'in Panislâmizm politikasıyla da özdeşleşmiştir. Hicaz Demiryolu inşası, haccın kolaylaşmasını sağlamasına dayalı dini sebeplerin yanı sıra siyasî ve askerî sebeplere de dayanıyordu. Hicaz bölgesinin Osmanlı Devleti hâkimiyetinde kalmasıyla Arabistan Yarımadası'ndaki hâkimiyet ve İslâm dünyasında sağlanmış olan liderlik devam edebilirdi. Bölgede 19. yüzyıl itibarıyla artarak devam eden Avrupa devletleri ve özellikle İngiltere ilgisi ise Hicaz, Yemen ve Kızıldeniz kıyılarını kapsıyordu. Diğer yandan hattın belirlenen güzergâhlarının, özellikle ticari yerleşim birimlerinin mevcut kapasitelerini arttıracak

²⁷⁴ Gülsoy, U. (1997). "Yemen Demiryolu Projesi", *Tarih ve Medeniyet Dergisi*, S.41. s.44.

²⁷⁵ Georgeon. *a.g.e.*, 2006., s.414-415.

²⁷⁶ T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşiv Daire Başkanlığı (2008), *Osmanlı Arşiv Belgelerinde Yemen*, Yayın No:92, İstanbul. Y.PRK.UM. 47/53, 3 Ağustos 1899, s.212-213.

²⁷⁷ Gülsoy. *a.g.e.*, 2010., s.252.

²⁷⁸ Gülsoy. *a.g.m.*, 1997., s.46.

şekilde seçilmesi de ekonomik fayda elde etmeye yöneliktir. Ayrıca bu hat ile maden arama çalışmaları ve küçük çapta endüstriyel işletmelerin açılması bekleniyordu²⁷⁹.

1 Mayıs 1900 tarihli irade-i seniye ile Hicaz Demiryolu projesi yürürlüğe girmiştir. Sultan II. Abdülhamid'in talimatıyla Hicaz hattı inşaatına 1 Eylül 1900'de resmen başlanmıştır²⁸⁰. Esasen Osmanlı Devleti'nde planlanan demiryolu projeleri için Avrupa devletleri arasında bir rekabet vardır. Güneyde sömürgeler elde eden İngilizler ve Fransızların yanı sıra Almanya da bu rekabete katılmıştır. Özellikle İngiltere için Arabistan, Kuzey Afrika ve Güney Asya sömürgelerini birbirinden ayırıyordu ve bu olumsuz bir durumdu. Bu nedenle Arabistan'da gerilemekte olan Osmanlı Devleti hâkimiyetinin son bulması İngiltere'nin amaçları arasındaydı. Yemen'deki isyanlarda İngilizlerin teşviki de bu amacın bir göstergesi olmuştur. Hicaz Demiryolu yapımına başlanması ise bu rekabet ortamını daha karmaşık bir hale getirmiştir. Bu hattı diğerlerinden ayıran nokta ise Osmanlı Devleti tarafından yapılıp işletilecek olmasıdır²⁸¹.

Bu proje İslâm dünyasında büyük bir yankı uyandırmış ve sevinçle karşılanmıştır. Müslümanlar Hicaz hattı için bağışta bulunmaya davet edilmiştir. Projenin beraberinde Osmanlı Devleti'ne karşı saygınlık artmıştır. Fakat Süveyş Kanalı'nın İngilizlerin elinde olması ve olası bir savaş durumunda Kanalı kapatılmasıyla iletişimin kesilecek olması bir engel oluşturuyordu. Hicaz Demiryolu ile Süveyş Kanalı'na ihtiyaç duyulmadan Suriye ve Hicaz'a asker sevkiyatı yapılabilirdi. Bunun yanı sıra bu hattın Kızıldeniz kıyısındaki Akabe'de bir şubesinin olması fikri İngilizlerin Mısır'daki varlığına zarar vereceğinden derhal tepki gösterdiler. Bu nedenle Akabe hattından vazgeçilmiştir. Fransızlar ise Suriye'de işletmiş oldukları demiryolu şirketlerine rakip istememekle birlikte bölgedeki nüfuzlarını koruyarak yeni girişimleri engelleme yönünde adımlar atıyorlardı. Almanlar ise Hicaz Demiryolu hattına ilgiyle yaklaşmışlar askeri açıdan da faydalı bulmuşlardır. Bunun sebebi Hicaz ve Bağdat Demiryollarının Halep'te bağlanmasıyla birlikte olası bir savaşta İngilizleri Kızıldeniz ve Basra Körfezinden

²⁷⁹ Gülsoy, U. (1994). *Hicaz Demiryolu.*, Eren Yayıncılık., İstanbul., s.44-51.

²⁸⁰ Gülsoy, U.- Ochsenwald, W. (1998) "Hicaz Demiryolu", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C.17., İstanbul., s.441; Gülsoy. *a.g.e.*, 1994., s.128.

²⁸¹ Özyüksel, M. (2013). *Osmanlı İmparatorluğu'nda Nüfuz Mücadelesi Anadolu ve Bağdat Demiryolları.*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları., İstanbul., s.180-181.

vurmak mümkün olabilecektir. Böylece İngilizlerin sömürgeleri de tehdit altına girmiş olacaktır²⁸².

Bu gelişmelerin yanı sıra Yemen’de ulaşım ve askerî nakliyatı ciddi bir sıkıntı yaşanmaktaydı. Bu nedenle 1905 yılında Yemen’de Hudeyde-San’a, San’a-Hacur, San’a-Taiz arasına yeni yollar yapılmasına dair Meclis-i Mahsusa’dan karar çıkmıştır²⁸³. Öte yandan 1906 yılında Hicaz Demiryolu hattı Tebuk bölgesine yaklaşınca Yemen demiryolu projesi yeniden gündeme gelmiştir. Bunun sonucunda bir Fransız, bir de Hudeyde’de bulunan liman mühendisi olmak üzere iki mühendis çalışmalara başlamıştır. Mühendisler hazırladıkları raporda 230 kilometrelik bir Hudeyde-San’a hattı inşa edilmesini ve bu güzergâhta iki şube hattı bulunmasını önermiştir. Bunlar San’a-Umran ve Hudeyde-Cibane şubeleridir. İklim şartlarından, muhtemel masraflara kadar her detay hesaplanmıştır. Sultan II. Abdülhamid bu süreçte Hicaz Demiryolu’nun Mekke’ye ve Yemen’e kadar uzatılmasını istemiştir. Fakat Mekke Emiri ve Hicaz Valisi bu fikre sıcak bakmamıştır²⁸⁴. Mekke Emiri ve Hicaz Valisi kendi menfaatlerinin zedeleneceği düşündükleri için güç ve para kaybedeceklerine kanaat getirdikleri için sıcak bakmamıştır. Özellikle 1908 yılından sonra Hicaz’da Osmanlı Devleti’ne karşı yerel bir muhalefet olduğu görülür. Bu muhalif tutumun ortaya çıkmasında bölgedeki aşiret üyelerinin, şeriflerin demiryolu projesi sonrası para ve gücünü kaybetme korkusu taşımasının büyük önemi vardır. Yemen’deki İmamlar kadar olmasa da Mekke emirleri güçlerini arttırmış ve planlanan projelere etki edebilmiştir²⁸⁵.

Her ne kadar projeye karşı çıkanlar olmuşsa da 1908 yılında olumlu bir gelişme olarak Nafia Nezareti’nin hazırladığı yatırım programına Yemen Demiryolu projesi dâhil edilmiştir. Bunun akabinde 1909 yılında Fransız sermaye grubu ile görüşülmeye başlanmıştır. Fransız grubun temsilcisi David Elie Leon ile Nafia Nezareti yetkilileri arasında anlaşma sağlanmış ve mukavelenâme hazırlanmıştır. Nafia Encümeni bu mukaveleyi incelemiş ve olumlu karşılamıştır²⁸⁶. Böylece 25

²⁸² Özyüksel, a.g.e., 2013., s.184-187.

²⁸³ **Osmanlı Arşiv Belgelerinde Yemen**, (2008). s.224-225.

²⁸⁴ Gülsoy, a.g.m., 1997., s.46-47.

²⁸⁵ Ochsenwald, W. (1990). “The Impact Of Ottoman Rule On Yemen, 1849-1914”, V. Milletlerarası Türkiye Sosyal Ve İktisat Tarihi Kongresi - Tebliğler, *Türk Tarih Kurumu Yayınları*, Ankara., s.259.

²⁸⁶ Söz konusu Nafia Encümeni 13 kişiden oluşuyordu. Bu kişiler: Üsküp Mebusu Mehmet Necip’in riyasetinde, Drama Mebusu Agah, Siroz Mebusu Midhat Şükrü, İzmid Mebusu Ahmed Müfid,

Ağustos 1909'da Meclis-i Mebusan tarafından bu konudaki kanun tasarısı kabul edilmiş ve padişah tarafından da onaylanmıştır. Buna göre Hudeyde-San'a arasına bir hat, Cibane-Hudeyde ve San'a-Umran arasına iki şube; ayrıca Cibane Körfezi'ne de bir liman yaptırılacaktır²⁸⁷. Ardından Fransız şirketin hazırladığı bir heyet keşif ve ön hazırlıkları yapmak amacıyla Yemen'e gitmiştir²⁸⁸. Bu sırada Yemen'de olan İsmet Bey (İnönü) bu heyetten şöyle bahsetmiştir;

*“Hükümet bir aralık sahilden Sana'ya bir demiryolu yaptırmak hevesine düşmüş, bir Fransız şirketine keşif vazifesi vermişti. Biz bunu Yemen'e vardığımız zaman, orada Fransız şirketinin beklemesinden öğrendik. Nihayet, Fransızlar memleketlerine dönerlerken, eşyalarını satmışlar. Bunlar arasında bir gramofon makinesi, pek çok plakları ile Hudeyde kumandanı tarafından satın alınarak, ordu karargâhına gönderilmişti.”*²⁸⁹

Fransız şirkete verilen bazı imtiyaz ve haklar ise demiryolu çevresindeki madenleri işletebilmeleri, hat boyunca kiremit, tuğla fabrikalarının tesis ve işletme hakkı ayrıca mirî ormanlardan kereste kullanabilmeleri şeklindedir. Bu imtiyazlar Fransızlara 99 yıllık süreyle verilmiş olup demiryolu inşaatının 3 yıl içerisinde bitmesi konusunda anlaşılmıştır²⁹⁰.

Sonraki süreçte hattın çalışmalarına hız verilmesi istenmiş olmalı ki 1910'da güzergâh değiştirilip Hudeyde-Cibane-Hacile arasındaki inşaatın 1 yıl içerisinde bitirilmesi kararı alınmıştır. Ayrıca San'a'ya kadar da bir şose inşası emri verilmiştir²⁹¹. Böylece 1911 yılında Hudeyde'ye bağlı Bacil'den, Hacile'ye kadar ve San'a ile Tihame arasına bir demiryolu hattı inşası için çalışmalara başlanmıştır²⁹².

Söz konusu Hudeyde-San'a demiryolu hattı için Amerikan Konsolosluğu'na yazılan 15 Şubat 1911 tarihli bir rapora göre Aden'deki mühendisler Yemen'deki kolera salgınından sonra çalışmalarına başlayacaktır. Ayrıca bu demiryolu inşası son yıllarda Arabistan'ın bu bölgesinde meydana gelen en önemli siyasî ve ticari olay olarak yorumlanmıştır. Söz konusu demiryolu hattının Aden'in iç ticaretine zarar

Sivaz Mebusu Ömer Şevki, Yozgat Mebusu Edib, Suriye Mebusu Rüşdi, Siverek Mebusu Nureddin, Dedağaç Mebusu Süleyman, İstanbul Mebusu Ferâci, İzmid Mebusları Anastaş ve Hafız Rüşdi ile Dr. Rıza Nur'dur. Bkz. Gülsoy. **a.g.e.**, 2010., s.256.

²⁸⁷ **BOA**, İrâde Kânun ve Nizâmât (İ.KAN.), D:6. G:28. Lef:4/23. H-08-08-1327. (25 Ağustos 1909)

²⁸⁸ **BOA**, DH.MUİ. D:1. G:73. Left:1/2. H-05-10-1327. (20 Ekim 1909)

²⁸⁹ Selek. **a.g.e.**, 1997., s.99.

²⁹⁰ Gülsoy. **a.g.m.**, 1997., s.49.

²⁹¹ **BOA**, Dahiliye Nezareti Muhaberât-ı Umumiye İdaresi (DH.MUİ) D:105. G:43. Lef:1/2. H-13-06-1328. (22 Haziran 1910)

²⁹² Hasan Kadri, **a.g.e.**, 1328., s.9; **Hikmet Gazetesi**, Nr.14. 30 Ramazan 1329 / 24 Eylül 1911.

verme olasılığından bahsedilmiştir. Aynı zamanda Osmanlı Devleti askerlerinin, ulaşamadıkları Arap kalelerine de götürülmesine olanak sağlayacaktır. Ayrıca bu hat ile Yemen'in dünya ticaretine açılması ve olası Avrupalı yerleşimcilerin burada bulunması anlamına gelmektedir. Bunların yanı sıra raporda bazı tespitlerde bulunulmuştur. Yemen'in kahvesiyle ünlü Muha/Mocha olarak bilinen bölgesinde kahve üretimi için hâlâ ekilmemiş alanlar olmasına rağmen yine de arazide bir azalma söz konusudur. Dolayısıyla ticaretin canlanması durumunda araziler genişletilebilir. Bu demiryolu tüm bu bölge için barış ve artan ticaret kapasitesi olarak değerlendirilmiştir. Aynı rapor İngiliz yetkililerin bu gelişmelere olan ilgilerini belli etmemeye çalışmalarına rağmen açık bir şekilde anlaşıldığını vurgulamıştır. Hudeyde-San'a Demiryolunun Kızıldeniz kıyısından 60 mil uzakta dağların eteklerinden geçmesi planlanmıştır.

Kolera salgınının bitmesiyle, 7 Şubat tarihinde Cebane-Hudeyde demiryolunu inşasına başlamak üzere Singor G. De Violini ve 9 Fransız mühendisten oluşan bir ekip Hudeyde yolunda Aden'e ulaşmışlardır. Bundan sonra ise Bacil ve Obal üzerinden Hajelah denilen yere demiryolu inşa edilecektir. Projenin 8 ay içerisinde bitmesi amaçlanmıştır. Fakat Osmanlı Devleti, dağlarda İmam Yahya ile devam eden çatışmalar nedeniyle güvenliği garanti edemediği için San'a'ya doğru daha fazla uzatılmasını sakıncalı bulmuştur. Cebane'den Hudeyde'ye giden hat inşa edilirken öte yandan mühendislerden oluşan başka bir ekip Hudeyde-Taiz arasında ve oradan da kuzeye İbb ve Yerim'den San'a'ya uzanan demiryolu güzergâhını araştırmakla görevlendirilmiştir. Bu ekip, rayların standart ağırlıkta olduğu bilgisini verilmiştir. İnşaat mühendisleri Osmanlı Devleti için demiryolu inşa eden Fransız-Osmanlı bankasının başkanlığındaki, bir Fransız sendikasının merkezinde çalışmaktadır²⁹³.

3 Mart 1911'de "Hudeyde-San'a Demiryolu ve Şuebâtı Şirket-i Osmaniyyesi" resmen kurulmuş ve çalışmalara başlanmıştır²⁹⁴. Bu süreçte her ne kadar bölgedeki liderler kendi nüfuzlarını ön planda tutarak projeye olumlu yaklaşımla da halkın Yemen'deki demiryolu çalışmalarından çoğunlukla memnun olduğu

²⁹³ National Archives (United States), MS Turkey: Records of the U.S. Department of State, 1802-1949: Records of the Department of State Relating to Internal Affairs of Turkey, 1910-1929. Central File: Decimal File 867.77, Internal Affairs Of States, Turkey, Railway. Concessions. Construction. Equipment., Dec. 3, 1909 - March 13, 1911. December 3, 1909 - March 13, 1911.

²⁹⁴ Gülsoy. **a.g.m.**, 1997., s.49.

anlaşılmaktadır²⁹⁵. Fakat zaman zaman bazı köylerin ahalileri tarafından demiryolu inşaatına saldırılar yapılmış ve bu kişiler engellenmeye çalışılmıştır²⁹⁶.

Netice itibariyle Osmanlı Devleti'nin Yemen demiryolunun yapımı için oldukça çaba sarf ettiği anlaşılmaktadır. Fakat 1911 yılında çıkan Trablusgarp Savaşı'nda İtalyanlar Cibane limanını bombalamıştır. Bu şartlar altında demiryolu çalışmaları yürütülemediğinden 1913 yılında Fransız şirketi, Nafia Nezareti ile karşılıklı olarak anlaşmayı feshetmiştir. Mayıs 1914'te ise şirketin elindeki malzemeler Hicaz Demiryolu'na aktarılmıştır. Sonuç itibariyle tüm uğraşlara rağmen Yemen ve bulunduğu bölge için oldukça önemli olan demiryolu projesi yarım kalmıştır²⁹⁷.

2.4.2. Posta Teşkilatı

Osmanlı Devleti'nde Tanzimat dönemine kadar posta hizmeti ulak teşkilatı ile sağlanmıştır. Tanzimat dönemi ile birlikte nezaret haline gelen Posta Teşkilâtı 23 Ekim 1840 tarihinde kurulmuştur²⁹⁸. Yemen Vilayeti'nde ise posta hizmetlerinin teşkilât düzeyinde kurulması daha ileri bir tarihe dayanmaktadır. Yemen'de Posta Teşkilatı 1872 yılında kurulabilmiştir²⁹⁹. Böylece Yemen ile diğer bölgeler arasında deniz yolu ile posta haberleşmesi sağlanmıştır. 1872 yılına ait bazı kayıtlarda Yemen ile İstanbul arasındaki posta hizmetlerinin İngiliz şirketler tarafından yapıldığı belirtilmektedir³⁰⁰. Yemen'e gelen postalar çeşitli vapur seferleri ile buraya ulaşmıştır. 1888 yılına ait kayıtlarda seferleri gerçekleştiren vapurların, İdare-i Mahsusa vapurları, Posta-i Hidiviyye ve Nemçe (Avusturya) vapurlarının olduğu anlaşılmaktadır. İdare-i Mahsusa vapurları 45 günde bir İstanbul'dan yola çıkıp Hudeyde'ye uğruyor ve 3 gün sonra tekrar geri dönerek gönderilen postaları gerekli yerlere ulaştırıyordu³⁰¹.

Posta-i Hidiviyye İstanbul-Yemen arası çalışan bir vapurdu. 15 günde bir İstanbul ve civarından Yemen'e gidecek olan postaları alıyor; Süveyş'e üzerinden Cidde, Sevâkin ve Massava'ya güzergâhını takip ederek Hudeyde'ye geliyordu.

²⁹⁵ BOA, DH.MUİ. D:144. G:28. Left:1/4. H-09-05-1329. (08 Mayıs 1911)

²⁹⁶ BOA, DH.İD. D:25. G:14. Lef:3/56. H-12-06-1330. (29 Mayıs 1912)

²⁹⁷ Gülsoy. **a.g.e.**, 2010., s.261.

²⁹⁸ "Posta, Telgraf ve Telefon İdaresi (PTT)". **Atatürk Ansiklopedisi**. s.1.

²⁹⁹ BOA, İ.DH. D:645. G:44831. Lef:2/6. H-13-11-1288; Barlak. **a.g.t.**, 2013, s.135.

³⁰⁰ BOA, Hariciye Nezâreti Londra Sefareti (HR.SFR.3) D:182. G:25. Lef:1/22. M-16-05-1872.

³⁰¹ **Yemen Salnamesi**, H.1305/1306. (1888), s.96.

Burada birikmiş olan İstanbul, Süveyş ve Beyrut postalarını aldıktan sonra Hudeyde'den Aden'e gidiyor ve aldığı postaları Aden Postanesine teslim ediyordu. Buradan doğrudan Süveyş'e giderek posta vapurları ile postaları gönderiyordu. Vapur dört gün Aden'de ikamet ederek altıncı günde Hudeyde'ye geliyordu. Buradan devlete ait bölgelere ve ecnebi bölgeleri olarak geçen bölgelerin her tarafına gidecek olan postaları alarak Massava, Sevâkin ve Cidde'ye uğruyor ve nihayetinde Süveyş'te kalıyordu. Hindistan'a gidecek olan yazılı belgeler ise Aden yoluyla ulaştırılmıştır³⁰².

Avusturya Vapurları ise 15 günde bir Süveyş'ten hareket ederek Cidde ve Massava'ya uğrayarak oradan Aden'e geçiyordu. Sonra sırasıyla Hudeyde ve Süveyş'e ulaşıyordu. Bu şirket vapurlarından 45 günde bir İstanbul'dan hareket ederek Kal'a-i Sultâniye (Çanakkale), Port Said, Cidde, Massava ve Hudeyde'ye gelip Aden'e gidiyordu. Oradan tekrar Hudeyde'ye dönüp iskelelere de uğrayarak İstanbul'a geliyordu. Dönüşte ise yine aynı yolu izleyerek postaları ulaştırıyordu. Posta-i Hidiviyye vapurunda olduğu gibi Hindistan'a belgeler yine Aden yoluyla ulaştırılmıştır³⁰³. Söz konusu posta vapurlarının bazen özel durumlar için de kullanıldığı görülmektedir. Örneğin 1889 yılında Mekke civarından İstanbul'a gelen iki kadın Bahriye Nezareti'ne bildirilmiş ve Yemen'e giden posta vapuru ile ücretsiz olarak geri gönderilmiştir³⁰⁴.

Yemen Vilayeti'nden posta gidiş geliş günleri de kayıtlarda detaylı olarak yer almaktadır. Buna göre vilayetin her yerindeki postalar haftanın her Perşembe günü San'a'dan başta İstanbul olmak üzere diğer bölgelere gönderilmek üzere yola çıkmıştır. Bu postalar Hudeyde'de toplanıyordu. Burada İdare-i Mahsusa vapurları gelene kadar emanetler bekletiliyordu. Bu durumun gecikmeye neden olması ve halkın postaneye emanet vermesini engellemesi üzerine hükümet tarafından tedbir alınmaya çalışılmıştır³⁰⁵. Haftanın Çarşamba günü ise posta geliyor ve 15 günde bir Mısır vapuru geldikçe İstanbul'a gidecek postalar Hudeyde'den San'a'ya gönderiliyordu.

³⁰² **Yemen Salnamesi**, H.1305/1306. (1888), s.96.

³⁰³ **Yemen Salnamesi**, H.1305/1306. (1888), s.96-97.

³⁰⁴ **BOA**, Dahiliye Nezâreti Mektubî Kalemî (DH. MKT.), D:1548. G:13. Lef:1/1. H-22-01-1306. (28 Eylül 1888).

³⁰⁵ **BOA**, Dahiliye Nezâreti Mektubî Kalemî (DH. MKT.), D:2168. G:77. Lef:1/2. H-11-10-1316. (22 Şubat 1899).

Hudeyde sancağından her Cumartesi günü vilayete dâhil bölgelere posta çıkardı. Bunun yanı sıra her 15 günde bir Perşembe günleri Mısır vapurlarıyla Aden'e, Süveyş'e, Osmanlı Devleti dâhili ve haricindeki bölgelere posta gönderiliyordu. Ayrıca Osmanlı Devleti vapurları ve diğer zuhurat vapurları ile posta çantası gönderilmiştir³⁰⁶.

Menaha kazasından her hafta Salı günü vilayet dâhiline ve dışına posta gönderiliyordu. Her hafta Perşembe günleri Zebid'den ve Luhayye'den, Cuma günleri Beytü'l Fakîh'den ve Zeydîye'den, Pazar günleri Muha'dan ve Bacil'den vilayet dâhiline ve haricine posta gönderiliyordu. Ayrıca Ebha, Mihail ve Kunfide'den haftada bir posta gönderiliyordu. Taiz'den haftada 1 kez gönderilirken, Hudeyde ve San'a'da haftada 2 kez posta gönderiliyordu³⁰⁷. Yemen'de 1911 yılına gelindiğinde merkez hariç çoğu yerde posta binası veya posta memuru bulunmadığı anlaşılmaktadır³⁰⁸.

Osmanlı Devleti'nin, Birinci Dünya Savaşı'nın olağanüstü koşulları sebebiyle Yemen'e posta ve telgraf göndermesi mümkün olmamıştır. Posta ve telgraf yalnızca vilayet dâhilinde gönderilebilmiştir. Bu koşullarda Posta ve Telgraf Nezareti'nden karşılanmaya çalışılan masraflar, gelir miktarları da düşünce hiç karşılanamaz olmuştur. Çalışan memurların maaşları, posta nakliyatı ücretleri, askerî hatların inşası ve kullanılan hatların tamiratları ayrıca bunlardan başka ihtiyaçlar da mevcuttur. Bununla birlikte posta ve telgraf memurları çok zor şartlar altında çalışmalarına rağmen görevlerinden ayrılmamışlardır³⁰⁹. Sık sık isyanların yaşandığı Yemen'de, askerî eksiklikler kadar haberleşmedeki eksiklikler de olayların seyrine etki etmiştir.

2.4.3. Telgraf Hattı

Osmanlı Devleti, telgrafı ilk defa II. Mahmud döneminde kullanmayı denemiştir. Semafor türünde telgraf denemesi 1828-1829 Rus Savaşı sırasında yapılmıştır. Fakat kullanışlı bulunmamıştır³¹⁰. Osmanlı Devleti'nin ilk elektrikli

³⁰⁶ Yemen Salnamesi, H.1305/1306. (1888), s.97.

³⁰⁷ Yemen Salnamesi, H.1305/1306. (1888), s.97-98.

³⁰⁸ Hasan Kadri, a.g.e., 1328., s.9.

³⁰⁹ Tanrı Kurt. a.g.e., 1963., s.144.

³¹⁰ Davidson, Roderic H. (2003) "Osmanlı İmparatorluğuna Elektrikli Telgrafın Girişi", Çev.,M. B. Durdu, OTAM, S.14, Ankara, s.348.

telgraf deneme ise 1839 yılında olmuştur. Şöyle ki Amerikalı Mellen Chamberlain İstanbul'a gelerek hükümete bir gösteri yapmak istemiştir. Fakat çalışmaları tamamlamadan bir kaza sonucunda hayatını kaybetmiştir. Başarılı olan gösteri ise 1847'de Osmanlı Devleti'nde jeolog olan John Lawrence Smith tarafından yapılmış ve Sultan Abdülmecid'e sunulmuştur³¹¹. Bu girişimden sonra Sultan Abdülmecid İstanbul-Edirne arası bir hat çekilmesini istemiştir. Fakat ilk telgraf hattı Kırım Yarımadası'nı Varna'ya bağlayan su altı kablosu olmuştur³¹². Bu şekliyle telgrafın ilk kez aktif olarak 1853 yılında Kırım Harbi'nde kullanıldığını görmekteyiz. Bundan sonraki aşamada ise Osmanlı Devleti telgrafı, uzak vilayetler için ek bir denetim aracı olarak kullanmaya başlamıştır³¹³. Özellikle savaş sırasında bir bölgenin telgraf hattının kesilmesi o bölgeyi hızlı haberleşme açısından zor durumda bırakacağı için bu yöntem sık sık kullanılmıştır.

Telgraf ve demiryolunun Osmanlı Devleti'ne girişi aynı zamanlara denk gelmiştir. Demiryolu yapılan bölgelere telgraf hatları da döşenmiştir. Sultan II. Abdülhamid özellikle Hicaz-Yemen bölgesine telgraf çekilerek bu bölgelerle iletişimin kesilmemesini istemiştir. Ahmet Muhtar Paşa'nın Yemen Valiliği sırasında San'a-Hudeyde arasına bir telgraf hattı kurduğu bilinmektedir. 1885 yılında Hicaz Valiliği yapan Osman Nuri Paşa ise Şam-Hicaz ve Yemen arasındaki iletişimin sağlanması için telgraf ve demiryolunun Hudeyde'ye kadar uzatılmasının faydalı olacağını hazırladığı raporunda bildirmiştir³¹⁴. Sultan II. Abdülhamid ise 1888 yılında telgraf hattı için gerekli malzemelerin temin edilmesi ve Hudeyde sancağına kadar uzatılmasını istemiştir³¹⁵. 1902 yılına gelindiğinde Taiz-San'a arasındaki telgraf hattı her iki bölgenin arasındaki 8 günlük mesafeyi çok kısa bir zamana indirgemıştır³¹⁶.

1909 yılında ise İstanbul'dan gelip Süveyş üzerinden Yemen ve Hicaz'a gönderilen telgraflar hakkında bir düzenleme yapılmıştır. Buna göre Süveyş telgraf memurlarının Türkçe bilmiyor olması nedeniyle İstanbul'dan çekilen telgrafların

³¹¹ Bektaş, Y. (2000). "The Sultan's Messenger: Cultural Constructions of Ottoman Telegraphy, 1847-1880", **Technology and Culture**, vol. 41. s.669-671.

³¹² Davidson. **a.g.m.**, 2003., s.349.

³¹³ Davidson. **a.g.m.**, 2003., s.347.

³¹⁴ Barlak. **a.g.t.**, 2013., s.124.

³¹⁵ **Osmanlı Arşiv Belgelerinde Yemen**, (2008). s.182.

³¹⁶ Dresch, P. (2000). **A History Of Modern Yemen.**, Cambridge University Press., s.22.

üzerine “Beyrut’tan Posta” ibaresi yazılması istenmiştir³¹⁷. Ayrıca Yemen’e Dersaadet Merkez Daireleri’nden gelen bu telgrafların tercümesi için dile hâkim memurlara ihtiyaç olduğu belirtilmiştir³¹⁸. 1909 yılında Seyyid İdrisi tarafından başlatılan Asîr isyanına önlem olarak Hudeyde ve Asîr bölgesine telgraf hatları çekilmeye başlandığı anlaşılmaktadır. Özellikle isyan bölgelerinde iletişimi sağlayabilmek büyük önem arz ediyordu. Bu hususta Asîr sancağı Mutasarrıfı ve Kumandanı olan Süleyman Şefik Paşa Luhayye’den, Asîr’in merkezi Ebha’ya telgraf hattı çekilmesi için çalışmalar yapmıştır³¹⁹.

Amerikan Konsolosu Charles K. Moser hazırlamış olduğu raporunda, Yemen’de 1910 yılında telefon hattının olmadığını fakat telgraf hattının olduğunu belirtmiştir. Rapora göre bu hatlar Hudeyde-San’a, San’a-Taiz, Taiz-Zebid arasındaydı ve kullanımı serbestti³²⁰.

Telgraf hatlarının hava koşullarından olumsuz etkilendiği de görülmektedir. Örneğin Yemen’in Muha ve Zübeyr kazaları arasındaki telgraf hattı yağmur sebebiyle bozulmuştur. Bu nedenle de San’a’ya çekilen telgraflar Hudeyde’ye kadar posta yoluyla gönderilmiştir³²¹.

Yemen’de 1910-1911 yılı haberleşmesi genel olarak başlıca birkaç merkez arasında birkaç telgraf teli ve resmî-gayri resmî mektuplar ve evraklar taşıyan zaptiye neferleri ile sağlanıyordu³²². 1911 yılında bölgede yaşanan isyanda telgraflar haberleşme aracı olarak yine öne çıkmıştır. Söz konusu isyanda Yemen Kuva-yı Umumiye Kumandanı olarak görev yapan Ahmet İzzet Paşa da telgraf hatları tesisi için çaba sarf etmiştir. Ayrıca Osmanlı Devleti’nin Hudeyde-San’a hattı için 50 bin lira harcadığı vilayet haberleri arasında yer almıştır³²³.

Birinci Dünya Savaşı’nın olağan üstü koşulları sebebiyle Yemen Vilayeti ile iletişim kurmak daha zor bir hale gelmiştir. Özellikle posta ve telgraf haberleşmesi yapılamadığından Kanef ile Ebha, Ebha ile San’a veya Hudeyde arasında kara ya da

³¹⁷ BOA, DH.MKT. D:2873. G:7. Lef:1/3. H-23-06-1327. (12 Temmuz 1909).

³¹⁸ BOA, ŞD. D:2779. G:11. Lef:1/10. H-01-11-1327 (14 Kasım 1909)

³¹⁹ BOA, Dahiliye Nezareti Muhaberât-ı Umumiye İdaresi (DH.MUİ) D:72. G:6. Lef:3/4. H-25-02-1328. (8 Mart 1910)

³²⁰ Kömürcü. **a.g.t.**, 2019., s.23-24.

³²¹ BOA, Yıldız Perakende, Posta ve Telgraf (Y.PRK.PT) D:7. G:22. Lef:1/2. H-16-02-1308. (1 Ekim 1890)

³²² Hasan Kadri, **a.g.e.**, 1328., s.9.

³²³ **Hikmet Gazetesi**, Nr.14. 30 Ramazan 1329 / 24 Eylül 1911.

deniz yoluyla haberleşmenin sağlanabilmesi için Hicaz Vilayeti'ne telgraf çekilmiştir³²⁴. Osmanlı Devleti'ne uzak bir coğrafya olan Yemen Vilayeti için telgraf hatları daima önemli bir yer tutmuştur. İsyanların eksilmediği bu bölgede telgraf hatlarının asiler tarafından kesilmesi durumunda merkez ile vilayet arasında iletişim kopmuştur. Bu nedenle planlanan askerî harekâtlarda istenmeyen gelişmeler yaşanmıştır.

³²⁴ **BOA**, DH.ŞFR. D:46. G:253. Lef:1/2. H-19-12-1332. (8 Kasım 1914)

3. ASKERÎ VE SİYASÎ YAPI

3.1. Yedinci Ordu

Yemen’de dinî ve siyasî lider olarak görülen İmamlar, Osmanlı Devleti’nde olduğu gibi düzenli bir ordu bulundurmuyup, maiyetlerini daha çok yerel güçlerden ve eşkıyalardan oluşturuyorlardı. Osmanlı Devleti ise hâkimiyeti ve güvenliği sağlayabilmek adına Yemen’de düzenli bir ordu kurulmasını uygun görmüştür. Ahmet Muhtar Paşa’nın Yemen Valiliği sırasında (1871-1873), idarî teşkilatlanmanın yanı sıra askerî açıdan da gelişmeler yaşanmıştır. Bu doğrultuda 1873 yılında San’a merkezli olacak şekilde Yedinci Ordu kurulmuştur³²⁵.

Yedinci Ordu, asker alım yöntemi açısından diğer ordulardan ayrılmaktadır. Ordunun asker ihtiyacı Anadolu ordusu (4. Ordu) ve Suriye ordusu (5. Ordu) dâhilinde karşılanmaya başlanmıştır. Daha sonra Rumeli Ordusu’ndan da alımlar yapılmıştır. Bu uygulamayla birlikte Anadolu ve Rumeli’den çok sayıda genç nizamiye askerliği görevi için Yemen’e gönderilmiştir. İsyanların yaşandığı dönemlerde ise Yedinci Ordu’ya takviye olarak nizamiye ve redif taburları³²⁶ nakledilmiştir³²⁷.

Yedinci Ordu’nun faaliyet alanı Kızıldeniz filosu ve Babülmendep, Hudeyde, Muha, Luhayye, Kunfide, Cizan gibi limanlar arasındadır. Ayrıca Yedinci Ordu, Yemen sahillerini korumak ve Kızıldeniz’de yapılan silah kaçakçılığını önlemek ile de sorumludur³²⁸.

³²⁵ BOA. İ.MMS. D:46. G:1937. Lef:1/16. H-25-01-1290. (25 Mart 1873); Akalın-Şimşek. **a.g.m.**, 2017., s.31. Esasen bu ordu kurulmadan önce Yemen, Mekke ve Medine’de bulunan askerlerden Yedinci Ordu adıyla bir ordu teşkil edilmesinin istenildiği görülmektedir. Bkz. BOA, A.}MKT.MHM. D:451. G:8. Lef:1/3. H-28-01-1290. (28 Mart 1873)

³²⁶ Redif taburlarının tam adı kaynaklarda Redif-i Asâkir-i Mansûre veya Asâkir-i Redîfe-i Mansûre olarak geçmektedir. 1826’da Yeniçeri Ocağı kaldırıldıktan sonra Asâkir-i Mansûre-i Muhammediyye adıyla kurulan orduya destek sağlamaktadır. Ayrıca bu taburlarla bölge halkının uzun süre mecburi görev yapmaksızın kendi bölgelerinde eğitilmesi sonucu iç güvenliğin sağlanması amaçlanmıştır. (Özcan, A.(2007), “Redif”, **TDV İslâm Ansiklopedisi**, C.34., İstanbul., s.524). Redif askeri olarak alınacak kişiler 23-32 yaş aralığındaki gençlerden kura yöntemi ile tespit edilecektir. Özellikle zinde ve sağlıklı kişilerin alınmasına dikkat edilmiştir. (Çadircı, M. (1963). “Anadolu’da Redif Askeri Teşkilâtının Kuruluşu”, **Tarih Araştırmaları Dergisi**, C.8., S.14., s.67.)

³²⁷ Çakaloğlu, C. (2009). “Yemen İsyanı ve Tokat Redif Taburu (1905-1906)”, **Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi**, 1, s.26.

³²⁸ Bostan. **a.g.m.**, 2013., s.412.

Yemen'e sık sık takviye taburları gönderildiği düşünüldüğünde bölgede sükûnetin bir türlü sağlanamadığı söylenebilir. Ayrıca Yemen'e takviye taburlarının gelmesi çeşitli problemlere yol açmıştır. Osmanlı Devleti bölgede ekonomik kaybın yanı sıra çok fazla şehit vermiştir. Hatta bu durum dönemin türkülerine de yansımıştır. Bunun en bariz örneği Yemen Türküsüdür³²⁹. Ayrıca görev sürelerinin uzun olması askerlerde sabırsızlık yaratıp asayişin bozulmasına neden olabilir. Bu nedenle zor şartlar altında görev yapmaları göz önünde bulundurularak Yemen'e gelen askerlere süre bakımından özel bir kolaylık sağlanmıştır. Bu kapsamda Yemen'de 2 yıl görev yapmış bir subay 3 yıl görev yapmış sayılmıştır. 8 ay görev yapmış bir asker ise 1 yıl görev yapmış olarak kabul edilmiştir³³⁰.

Yemen'e 1884 yılında Yedinci Ordu'da mevcut olan asker eksiğinin tamamlanması amacıyla Anadolu'nun belirli yerlerinden askerler gönderilmiştir. İzmir, Çanakkale ve İstanbul'dan temin edilen askerler Lloyd adlı Kumpanya vapuru ile gönderilmiştir³³¹. Aynı vapur daha sonra Yedinci Ordu'ya tıbbi malzeme ve çeşitli ihtiyaç malzemeleri de taşımıştır³³². Ayrıca Yedinci Ordu'nun sağlık hizmetlerini karşılaması için San'a'da yüz elli yatak kapasiteli bir hastane inşa edilmesi kararlaştırılmıştır³³³.

Yemen'e, 1891 yılındaki Zeydî isyanında Yedinci Ordu'ya destek olması amacıyla Temmuz ve Eylül aylarında olmak üzere 13.000 redif askeri

³²⁹ Havada bulut yok bu ne dumandır
Mahlede ölü yok bu ne figandır
Şu Yemen elleri ne yamandır
Ah o Yemen'dir gülü çemendir
Giden gelmiyor acep nedendir
Burası Huş'tur yolu yokuştur
Giden gelmiyor acep ne iştir
Kışlanın önünde redif sesi var
Bakın çantasında acep nesi var
Bir çift kundurayla bir de fesi var
Ah o Yemen'dir gülü çemendir
Giden gelmiyor acep nedendir
Burası Huş'tur yolu yokuştur
Giden gelmiyor acep ne iştir

³³⁰ Çakaloğlu, C.(2010) "1911 Yemen İsyanının Bastırılmasında Üsküp, Gilan, Kalkandelen Ve Preşova Taburları", *Uluslararası Balkanlarda Türk Varlığı Sempozyumu-II.*, C.I., Celal Bayar Üniversitesi Yayını., Manisa., s.273.

³³¹ **BOA**, Yıldız Perakende Askeri Maruzâtı (Y.PRK.ASK) D:22. G:43. Lef:1/2. H-20-05-1301.(18 Mart 1884)

³³² **BOA**, Y.PRK.ASK. D:28. G:47. Lef:1/1. H-16-12-1302.(26 Eylül 1885)

³³³ **BOA**, A.}MKT.MHM. D:467. G:68. Lef:1/2. H-06-09-1290. (28 Ekim 1873)

gönderilmiştir³³⁴. 19. yüzyıl sonlarına gelindiğinde ordunun sayısı oldukça azalmış, bu durum 1898 yılında yaşanan isyanın etkisini arttırmıştır. Bundan sonraki süreçte asker sayısının arttırılması için çaba gösterilmiştir³³⁵. Yedinci Ordu'ya başka yerlerden destek geliyor olmasının dezavantajları da olmuştur. Mesela diğer vilayetlerden gelen askerlerin Yemen'in iklimine uyum sağlayamadığı görülmüştür. Buna çözüm olarak yerlilerden alım yapılması düşünülmüştür³³⁶.

Yemen Umûm Kuvvetler Komutanı ve Vali Vekili Müşir Fevzi Paşa'nın (1905-1908) görevden ayrıldığı dönemde Yemen'de 38 taburun bulunduğu bilinmektedir. Bu taburlardan 26'sı Yedinci Ordu'ya mensuptur. Geri kalanlar 5. Ordu ve Hicaz Fırkasına mensuptur. Yedinci Ordu'ya mensup 26 taburun görev yerleri 4'ü San'a, 3'ü Hacce, 3'ü Hacur, 3'ü Ta'iz, 2'si Asir, 2'si Anes, 2'si Amran ve 1'er tabur da Zimar, Ravza, Tavile, Beyt-i Necid, Cebel Rime, Hudeyde ve Sükû'l-hamis'te olacak şekilde belirlenmiştir³³⁷.

1910 yılında çıkan İmam Yahya ve Seyyid İdrisi isyanlarında da Yedinci Ordu görev almıştır. Kamil Bey'in valiliğinden sonra Yedinci Ordu Kumandanlığı'na ve Yemen Valiliğine Mehmed Ali Paşa getirilmiştir³³⁸. Mehmed Ali Paşa valiliği döneminde ortaya çıkan isyanlar Kuvâ-yi Umûmiye Kumandanlığı'na Ahmet İzzet Paşa'nın görevlendirilmesi ile bastırılmıştır. Bu isyanların bastırılması sırasında 7. Kolordu ve Redif Taburları birlikte görev almıştır.

1914 yılında henüz Yemen'de seferberlik ilân edilmeden önce İngilizlerin hâkim olduğu ve stratejik öneme sahip Aden-Mendep bölgelerinde tedbir alınması gerekli görülmüştür. Söz konusu bölgelerin kontrol altına alınmasıyla İngiltere'nin Uzak Doğu'dan ve özellikle Hindistan üzerinden Mısır'a kuvvet nakletmesinin önüne geçilebilirdi. Bu yüzden Başkomutanlık tarafından Hicaz, Asîr ve Yemen'de seferberlik ilân edilmeden 7. Kolordu Komutanlığı'na bir direktif vermiştir. Bu direktife göre İngilizlerin hâkim olduğu Aden ve Sait taraflarına yerli kabilelerden destek alınarak taarruz yapılacaktır. Kolordu Komutanlığı ise yeterli kuvvetin

³³⁴ Georgeon. **a.g.e.**, 2006., s.316-317.

³³⁵ Barlak. **a.g.t.**, 2013., s.110-111.

³³⁶ **BOA**, Yıldız Mütenevvi Maruzât Evrakı (Y.MTV.) D:17. G:16. Lef:1/4. H-21-04-1302. (07 Şubat 1885)

³³⁷ Çakaloğlu. **a.g.m.**, 2010., s.274.

³³⁸ **BOA**, Dahiliye Nezareti Muhaberât-ı Umumiye İdaresi (DH.MUI) D:1. G:10. Lef:1/7. H-09-03-1328. (21 Mart 1910)

olmadığını sadece dört piyade taburu ile iki dağ bataryası ve onluk bir obüs takımı ayrılabilceğini bildirmiştir. Fakat Aden'in kasaba ve liman çevresi engellenmiş durumda olduğu için ve denizden donanma desteği gelebileceği için ele geçirmek güç görülmüştür³³⁹. Savaş sırasında Osmanlı Devleti ile ittifak halinde olan aşiretler de vardır. Fakat ne onların ne de düzenli birliklerle iş birliği yapan birliklerin ihtiyaçları karşılanamamıştır. 7. Kolordu'nun bu hususta eksikliklerin fazla olması dolayısıyla Hacur, Laheç, Tihame'nin müdafaasının imkânsız olduğunu telgrafla bildirdiği bilinmektedir. Savaşın başlarında ise başkent San'a'da 7. Kolordu'ya bağlı 600 kişilik kuvvet, 300 kişilik nakliye birliği ve 1,5 tabur piyade bulunuyordu³⁴⁰.

Birinci Dünya Savaşı sonunda Osmanlı Devleti yenilen tarafta olduğu için İtilaf Devletleri tarafından askerlerin bölgeyi boşaltması istenilmiştir. Bu kapsamda Aden İngiliz valisi tarafından bir talepte bulunulmuş ve bu talep Osmanlı Sadrazamı tarafından onaylanmıştır. Bu nedenle 7. Kolordu ve 40. Tümen İngilizlere teslim olmak zorunda kalmıştır. Silah ve cephanelerini İngilizlere teslim etmek suretiyle 25 Mart 1919 tarihinde Aden'e gitmişler ve orada yedi ay esir tutulmuşlardır.³⁴¹. Böylece Osmanlı Devleti'nin bölgede siyasî olduğu gibi askerî gücü de sona ermiştir.

3.2. Zaptiye Kuvvetleri

Zaptiye teşkilatının tarihi çok eski dönemlere dayandırılmaktadır. İslâmiyet öncesi Türklerde subaşı bu görevi yapmıştır. İslâmiyet döneminde Emeviler zabıta işlerini kurumsallaştırıp, şurta teşkilatı ile bu işleri yürütmüştür. Türklerin İslâmiyet'i kabulünden sonra Karahanlı, Gazneli, Selçuklu ve Osmanlı Devleti'ne subaşı unvanı geçmiştir. Osmanlı Devleti'nde subaşı idarenin bir parçası olmuş ve fethedilen yere sancakbeyi, kadı ile birlikte subaşı da atanmıştır. Subaşının birden fazla görevi vardır. Bunlar asayiş sağlama, inzibat ve askerî işlerdir. Zabıta işlerinin belirleyici unsuru bölgenin idarî yapısı olmuştur. Bu sebeple zabıta teşkilatı sâlyâneli ve sâlyânesiz eyaletlerde farklılık göstermiştir. Yemen gibi sâlyâneli eyaletlerde askerî ve mülkî yetkiye sahip olan kişi zabıta işlerini yürütmüştür. Bu görevli ise vali veya

³³⁹ *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi.*, 1978. s.416-417.

³⁴⁰ Polat, Ü.G. (2019). *Türk-Arap İlişkileri Eski Eyaletler Yeni Komşulara Dönüşürken (1914-1923)*, Kronik Kitap., İstanbul., s.162-164.

³⁴¹ Sert. *a.g.m.*, 2013., s.149.

mutasarrıftır. 1834 yılından itibaren redif birlikleri eyalet ve sancaklarda kurulmuş ve buralarda inzibatı sağlamıştır³⁴².

Tanzimat Fermanı'nın ilânından sonra bir düzene sahip olmayan iç güvenlik sisteminin merkezileştirilmesi yoluna gidildiği görülmektedir. Bunun için 1840 yılında bir Ceza Kanunnamesi yayınlanmıştır. Yine de bu dönemde iç güvenlik sisteminden beklenen düzen sağlanamamıştır. Özellikle zaptiye teşkilatının bir çalışma esasının olmayışı, sayıca yetersizliği ve asıl işleri dışındaki işlerde görevlendiriliyor olmaları mevcut bazı sıkıntılardandır³⁴³. 1846 yılına gelindiğinde Zaptiye Müşirliği'nin kurulmasıyla önemli bir adım atılmıştır. Müşirliğin beraberinde bir nizamname hazırlanarak zaptiye işleri ilk kez bir düzene sokulmuştur. Böylece her eyaletin ihtiyacı gözetilerek süvari ya da piyade olarak zaptiye birlikleri kurulacak, vali ya da mutasarrıf denetimi altında olacaktır. Fakat tüm taşrada bu düzenin sağlanması uzun zaman almıştır. Ardından 1869'da çıkarılan Asâkir-i Zabtiyye Nizâmnamesi ile taşra vilayetlerindeki süvari ve piyade zaptiye askerleri zaptiye alayına dönüştürülmüştür. Sancaklarda taburlar kurulurken kazalarda ise bölükler olacaktır. Yani Zaptiye Müşirliği bir askerî birlik düzeninde kurulmuş, sonrasında nezaret haline getirilip 1909 yılına kadar devam etmiştir. Zaptiye Nezareti 31 Mart Vakası sonrası kaldırılmış ve Umûm Jandarma Kumandanlığı, Harbiye Nezareti'ne bağlı olarak kurulmuştur³⁴⁴.

Yemen'de zaptiyelerin bir kısmının yerli halktan karşılanmış. Ayrıca San'a, Taiz, Asîr ve Hudeyde sancağında zaptiye taburları mevcuttur. Böylece Yemen'in dört sancağında da güvenlik tesis edilmeye çalışılmıştır. 1889 yılında zaptiye teşkilatı piyade ve süvari olmak üzere yaklaşık üç bin kişiden oluşmuştur³⁴⁵.

Osmanlı Devleti'nde zaptiyelerin görev kıyafetleri devlet tarafından temin edilmiştir. 19. yüzyılın sonlarında Yemen'in de içinde bulunduğu Hicaz, Trablusgarp, İşkodra vilayetleri ve Bingazi sancağı haricindeki bölgelere zaptiye ve jandarma kıyafetleri havale edilememiştir. Buna ilaveten ihtiyacın hazineden karşılanamayacağı da özellikle bildirilmiştir. Dolayısıyla bu dönemde devletin

³⁴² Özcan, A. (2013). "Zaptiye", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C.44., İstanbul., s.128-129.

³⁴³ Sönmez, A. (2006). "Zaptiye Teşkilatı'nın Düzenlenmesi(1840-1869)", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C.25., S.39., s.201.

³⁴⁴ Özcan, a.g.m., 2013., s.129-130.

³⁴⁵ Barlak, a.g.t., 2013., s.117.

ekonomik sebepleri ön planda tutarak, yalnızca ihtiyaç duyulan bölgelere askerî kıyafet havale edilebildiğini söylemek mümkündür³⁴⁶. Ayrıca 1895 yılında Yemen sahillerinde mevcut olan kaçakçılık sorunlarının önlenmesi için bir karakol inşa edilmesi bunun yanı sıra askerî zaptiye istihdamı gerekli görülmüş ve Sadâret'e bildirilmiştir³⁴⁷. Yemen'de sık sık zaptiye istihdamı taleplerinin oluşu bu konuda önemli bir eksiklik yaşandığını kanıtlar niteliktedir. Zaman içerisinde zaptiyelerin görevini kötüye kullanması gibi olaylar yaşandığı için 1898 yılında Yemen'deki Zaptiye Alayı'nın aciliyetle jandarmaya dönüştürülmesine karar verilmiştir³⁴⁸.

1907 yılına gelindiğinde Zaptiye Nezareti ile Yemen Vilayeti ve sancaklar arasındaki özel yazışmaların ne şekilde olması gerektiği belirlenmiştir. Bu şekilde gizliliği sağlamak esas kılınmıştır³⁴⁹. Öte yandan 1909 yılında Bahr-i Ahmer'deki Osmanlı Devleti iskelelerinde yaşanan silah kaçakçılığı büyük problem oluşturuyordu. Bu konu hakkında Fransa Hariciye Nezaretince girişimlerde bulunulmuştur. Buna ilaveten Yemen Vilayeti'nin takibi artırıp zaptiyeleri görevlendirerek tedbirleri arttırması istenilmiştir³⁵⁰. Yemen'de Zaptiye Nezareti İdaresi altında yürütülen zaptiye kuvvetlerinin, güvenliği sağlama hususunda sıkça başvurulmuş bir teşkilat olduğu anlaşılmıştır.

3.3. Jandarma Kuvvetleri

Osmanlı Devleti'nde Jandarma Teşkilatı'nın kuruluşu Tanzimat dönemi başlangıcında “*umûr-ı zabtiyye*” adı altında gerçekleşmiştir. Daha sonra Küçük Said Paşa'nın³⁵¹ sadrazamlığı sırasında bir jandarma idaresi kurulmuştur. 1880 yılında yayınlanan Jandarma Nizamnâmesi ile görev ve yetki konuları aydınlatılmıştır. Teşkilatın ülke genelinde yaygınlaşması ise 1908 II. Meşrutiyet döneminde olmuştur.

³⁴⁶ BOA, BEO, D:539. G:40395. Lef:2/7. H-25-06-1312. (24 Aralık 1894)

³⁴⁷ BOA DH.MKT. D:154. G:31. Lef:2/13. H-13-10-1312. (09 Nisan 1895).

³⁴⁸ BOA, A.}MKT.MHM. D:683. G:30. Lef:1/4. H-21-04-1316. (08 Eylül 1898); BOA, Dahiliye Nezâreti Tesrî-i Muamelat ve Islahat Komisyonu (DH.TMIK.S) D:21. G:58. Lef:1/6. H-29-06-1316. (14 Kasım 1898)

³⁴⁹ BOA, ZB. D:464. G:89. Lef: 1/2. R-16-01-1323. (29 Mart 1907)

³⁵⁰ BOA, DH.MKT. D:2861. G:85. Lef:1/5. H-11-06-1327. (30 Haziran 1909).

³⁵¹ Küçük lakabıyla bilinen Said Paşa, 1879 yılından 1912 yılına kadar çok kez sadrazamlık görevine getirilmiş, neredeyse yarım asır boyunca devlet hizmeti yapan nadir kişilerden olmuştur. İlk olarak 18 Ekim 1879'da Ahmed Ârifî Paşa'nın azlinden sonra başvekil unvanıyla sadarete getirilmiştir. İlk sadareti 9 Haziran 1880 tarihine kadar sürmüştür. Bu görevi sırasında çeşitli konularda hizmetlerde bulunmuş ancak II. Abdülhamid'in dış siyasetiyle ilgili olduğu düşünülen nedenlerden dolayı azledilmiştir. Bkz. Kurşun, Z. (2008), “Said Paşa,Küçük”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C.35., İstanbul., s.576-578.

1909 yılında Zaptiye Nezareti'nin kapatılmasının ardından Umûm Jandarma Kumandanlığı kurulmuştur. Harbiye Nezareti'ne bağlı olarak kurulan bu kumandanlığın başına ilk olarak Hilmi Paşa getirilmiştir. Jandarma Komutanlığı önce 1919 yılında Dâhiliye Nezareti'ne bağlanmış ardından Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından Milli Müdafaa Vekâleti bünyesine dâhil edilmiştir³⁵².

Yemen'de 1898 yılında Zaptiye Alayı'nın şikâyetler alması nedeniyle Jandarma Teşkilatı'na dönüştürülmesine karar verilmiştir. Söz konusu Jandarma Teşkilatı tesis edilirken önceki problemlerin tekrar yaşanmaması amacıyla yapılması gerekenler detaylıca belirtilmiştir³⁵³. Jandarma Alayı İdare Emni olarak, Mersin Taburu Hesap Emni Süleyman Efendi tayin edilmiştir³⁵⁴. 1902 yılına gelindiğinde Yemen Vilayeti gelirlerinin memur ve jandarmaların masraflarını karşılamadığı görülmektedir. Bu nedenle bir kısım görevli maaş alamadığı için görevini bırakmıştır³⁵⁵. Hatta bu durum daha da ilerlemiş ve jandarmaların açlıktan dolayı hizmetlerini terk ettikleri çekilen bir telgrafta açıkça belirtilmiştir³⁵⁶. Buna ilaveten Yemen'de bulunan asker, memur ve jandarmaların ödemelerinde yaşanan sorunun 1914 yılında dahi sürmekte olduğu anlaşılmaktadır³⁵⁷. 1911 yılındaki Yemen isyanı sırasında Kuvâ-yi Umûmiye Kumandanı Ahmet İzzet Paşa, bölgede asayişini yeniden tesis etmek amacıyla çeşitli kasaba ve köylerin arasındaki bağı yeniden oluşturmak istemiştir. Bu maksatla yerlilerden teşkil ettiği bir jandarma kitasını ordudaki büyük rütbeli zabitanın himayesine vermiştir³⁵⁸. 1911 yılında İmam Yahya ile yapılan Dean Antlaşması'nda yer alan gizli madde ile kendisine ödeme yapılacağı konusunda anlaşma sağlanmıştır. Bu nedenle Birinci Dünya Savaşı'nın devam ettiği 1915 yılında, gerek İmam Yahya'ya gerekse Yemen'deki jandarmalar, memur ve emeklilerin maaşları için Osmanlı Devleti'nin ödeme yapması isteniyordu³⁵⁹. Yemen'de asayişin bozulduğu ve iki isyanın birden yaşandığı 1910 yılında özel

³⁵² Özcan, **a.g.m.**, 2013., s.129-130.

³⁵³ **BOA**, Yıldız Sadâret Resmi Evrakı (Y.A.RES) D:96. G:24. Lef: 3/6. H-22-06-1316. (7 Kasım 1898); **BOA**, DH.TMIK.S., D:21. G:58. Lef:4/6. H-29-06-1316. (14 Kasım 1898)

³⁵⁴ **BOA**, BEO, D:1238. G:92805. Lef:1/2. H-23-07-1316. (7 Aralık 1898)

³⁵⁵ **BOA**, DH.MKT. D:488. G:65. Lef:1/14. H-17-01-1320. (26 Nisan 1902).

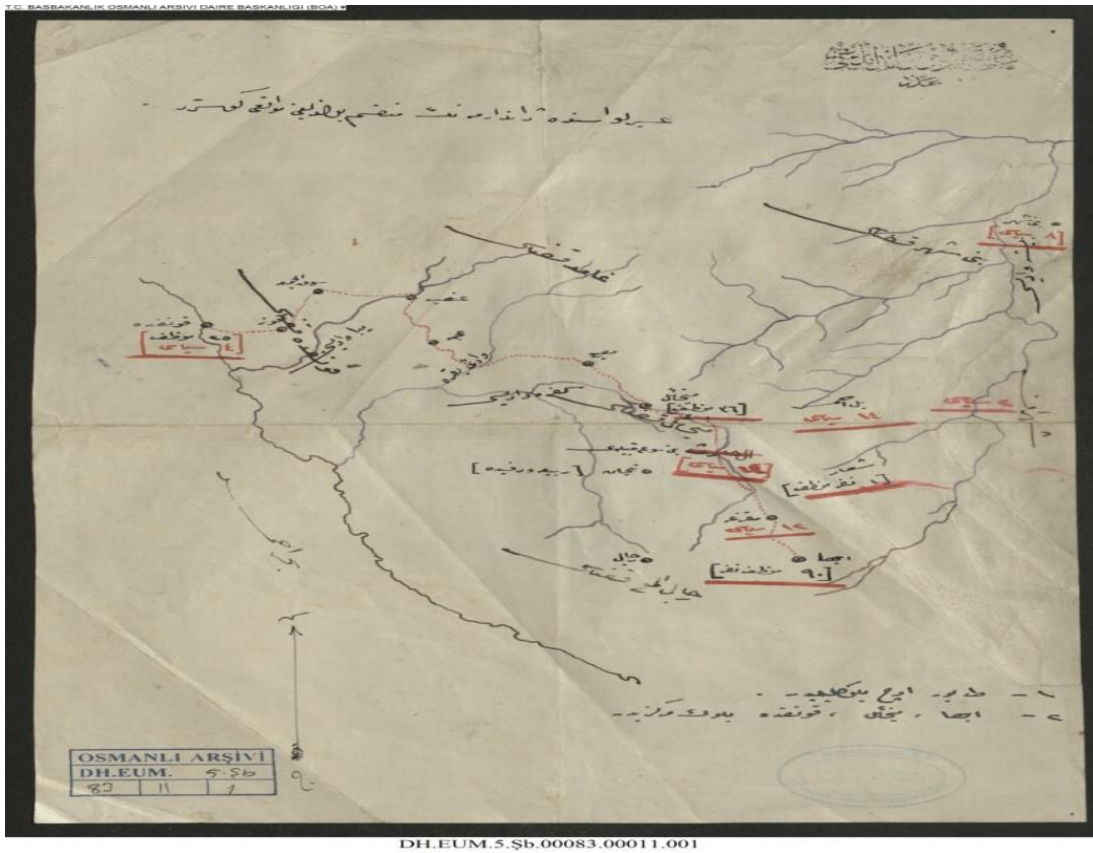
³⁵⁶ **BOA**, DH.ŞFR. D:287. G:75. Lef:1/3. R-08-04-1318. (21 Haziran 1902)

³⁵⁷ **BOA**, Dahiliye Nezâreti Siyasi Kısım Evrakı (DH.SYS) D:96. G:1. Lef:2/310. H-18-04-1332. (16 Mart 1914)

³⁵⁸ **Hikmet**, Nr.14. 30 Ramazan 1329 / 24 Eylül 1911.

³⁵⁹ **BOA**, DH.ŞFR. D:503. G:48. Lef:1/32. R-17-10-1331. (30 Aralık 1915)

olarak siyasî jandarmalar istihdam edilmiştir³⁶⁰. Ayrıca bu yıllarda asayişin sağlanabilmesi için Şafiîlerden sayısı 3.000 kadar olacak şekilde geçici jandarma kaydı yapılması uygun görülmüştür³⁶¹. Bunlara ilaveten İstanbul'da Aşîret Mektebi'nde okuyup, sonradan Yemen'e dönen kişiler de jandarma veya benzeri güvenlik hizmetlerinde görevlendirilmiştir³⁶². 1914 yılında Birinci Dünya Savaşı nedeniyle Yemen'de seferberlik ilân edilmiştir. Bu nedenle seyyar jandarma görevini yerine getiren sabit jandarmalar da dâhil olmak üzere seferber sayılmıştır. Jandarma kuvvetleri ve tüm askerî kuvvetin faydalı olması bekleniyordu³⁶³. 1914 yılında Asîr sancağında jandarma kuvvetlerinin konumu ise şöyledir:

Harita 3.1. 1914 yılında Yemen'in Asîr bölgesindeki jandarma kuvvetlerinin konumunu gösteren harita³⁶⁴

³⁶⁰ BOA, BEO, D:3786 G:283915. Lef:1/6. H-23-07-1328. (31 Temmuz 1910); BOA, BEO, D:3791. G:284277. Lef: 2/7. H-04-08-1328. (11 Ağustos 1910)

³⁶¹ BOA, BEO, D:3836. G:287644. Lef: 2/3. H-19-12-1328. (22 Aralık 1910)

³⁶² BOA, DH.MKT. D:2895. G:48. Lef:1/5. H-22-07-1327. (9 Ağustos 1909)

³⁶³ ATASE Arşivi, BDH (Birinci Dünya Harbi Kataloğu), K:2071, D:26, F:2/1.

³⁶⁴ BOA, Dahiliye Nezâreti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti Beşinci Şube (DH.EUM.5.Şb.) D:83. G:11. Lef:1/3. H-03-02-1333. (21 Aralık 1914)

Haritada altı çizilerek işaretlenmiş daha çok güneyde olan bölgeler, jandarmanın destekte bulunduğu kuvvetleri gösteren bölgelerdir. Birinci Dünya Savaşı'na doğru giden süreçte İngilizlerle iş birliği içerisinde olan Seyyid İdrisi'nin hareket alanı Asîr, son derece tehlike arz eden bir bölgeydi. Haritaya göre kuzeyde Konfide'de 25 muvazzaf³⁶⁵ varken, güneyde 90 muvazzaf neferi vardır. Bu kapsamda Asîr'in güneyinde daha kalabalık bir kuvvet oluşturulmuş ve önlem alınmaya çalışılmıştır.

Osmanlı Devleti yönetimi altında Yemen'de Jandarma Teşkilatı bir disiplin ve düzen modeli sunmuştur. Osmanlı Devleti'nin kurmuş olduğu idarî düzen günümüze dek burada göze çarpmıştır. İmam Yahya, İkinci Dünya Savaşı'na kadar yabancı ziyaretçilere saray elbisesi olarak Osmanlı kalpakları ve kuzu yününden yapılmış şapkalar giymelerini zorunlu kılmıştır. Bu durum Yemen'de Türk esintilerinin uzun bir süre devam ettiğini göstermektedir³⁶⁶.

3.4. 20. Yüzyılın Başlarında Yemen'in Siyasî Durumu

20. yüzyıl Yemen'in siyasî tarihi açısından önemli bir zaman dilimi olmuştur. Bu süre zarfında Yemen'de isyanlar zirveye ulaşmış, önemli antlaşmalar yapılmıştır. 20. yüzyılın başlarındaki bu karmaşık süreç Birinci Dünya Savaşı'nda da sürmüş bölge daima dış güçlerin doğrudan ve dolaylı temaslarına maruz kalmıştır. 20. yüzyılın başlarındaki durumdan bahsetmeden önce Yemen'de Osmanlı Devleti hâkimiyetinin sağlandığı (1538) ve ara ara kesintiye uğradığı zamanlarda da isyanların yaşandığını belirtmek gerekir. Yemen bu noktada isyanların eksik olmadığı coğrafya olarak tanımlanabilir. İsyancıları tek bir nedene bağlamak mümkün değildir. Söz konusu isyanlar iç sebepler, dış sebepler ve dinî faktörler olarak kategorize edilebilir³⁶⁷. Yemen'in Osmanlı Devleti için önemi ise ilk olarak Osmanlı Devleti'nin hilafet makamı olarak Hicaz'ı ve hacıları muhafaza etme isteği ile ilişkilidir. Diğer bir neden Kızıldeniz üzerinde Osmanlı Devleti hâkimiyetini korumak ve Mısır'ın tehlike altına sokulmaması yani Akdeniz'in korunmasıdır³⁶⁸.

³⁶⁵ Günümüzde subay ve astsubayların yanı sıra askeri hizmetini yapan erler için kullanılır.

³⁶⁶ Dresch. **a.g.e.**, 2000., s.22.

³⁶⁷ Sırma. **a.g.e.**, 2015., s.57-139.

³⁶⁸ Yıldırım. **a.g.t.**, 2001., s.68.

Avrupa’da ise sömürge bölgeleri ile gücünü tesis etmeye çalışmaya dayalı bir mücadele vardır. İngiltere ve Fransa 1904 yılında dostluk antlaşması imzalayana dek iki sömürge düşmanı halindeydiler. Her iki devlet Orta Afrika’daki her bir toprak parçası için savaşıyordu. Özellikle Kızıldeniz ve Aden Körfezi bölgesinde birbirlerinin faaliyetlerini rekabet içerisinde takip ediyorlardı³⁶⁹. Öte yandan Osmanlı Devleti’nin Yemen’e dikkatini yoğunlaştırmasını sağlayan bir diğer unsur bu bölgedeki İngiliz tehdidi olmuştur. 1839 yılında Aden İngilizler tarafından işgal edilmiştir. 1839’da Kaptan Haines, Doğu Hindistan Şirketi’nin Bombay Başkanlığı için Aden’i almıştır. Fakat arka planda birçok siyasî neden vardır. Öncelikli neden o tarihlerde Mısır Valisi Mehmed Ali Paşa’nın Kızıldeniz üzerinde İngilizler açısından tehlikeli görünüyor olmasıdır. Bu nedenle Mehmed Ali Paşa’ya karşı Osmanlı Devleti’ni destekleme siyaseti izlemişler ve Mehmed Ali Paşa’yı bu bölgeden çıkartmayı başarmışlardır. Ayrıca 1869 yılında Süveyş Kanalı’nın açılması ve 1872’de Yemen’de idarî düzenin kurulması Osmanlı Devleti’ni bölgede güçlü bir hale getirmiştir³⁷⁰.

Yemen’de 19. yüzyılda yaşanan isyanlara göre 20. yüzyıl isyanları daha şiddetli olmuştur. 20. yüzyılda Osmanlı Devleti’nin iki ayrı isyancıyla mücadele ediyor olması (İmam Yahya ve Seyyid İdrisi) bu isyanları farklılaştıran bir diğer faktördür. Bunun yanı sıra gerek İmam Yahya, gerekse Seyyid İdrisi çevre kabileleri kendi nüfuzları altına almayı başaramışlardır. Bu kadar destekçi toplayabilmelerinde şüphesiz Osmanlı Devleti’nde yaşanan siyasî olaylar da etkili olmuştur. 1839’da Tanzimat Fermanı’nın ilan edilmiş olması, 1876’da Meşrutiyet’in ilan edilmesi, 20. yüzyılda II. Meşrutiyet’in ilânı ve Trablusgarp-Balkan Savaşları Yemen’deki kargaşayı arttırmıştır. Buna ilaveten bölgedeki imamların propagandalarının her geçen gün arttığı açıkça görülmektedir. Bu propagandalar daha çok din üzerinden olup, Osmanlı Devleti’nin Müslüman bir devlet gibi davranmadığına dairdir³⁷¹. Bu nedenle Yemen’deki 1898-1899, 1904-1907 ve 1910-1911 isyanlarının son derece şiddetli olmuş ve büyük kayıplar verilmiştir.

Henüz Yemen’de İmam Yahya’nın babası İmam Hamiddüddin’in imameti devam ederken, 1902 yılında Osmanlı Devleti’ne karşı bir isyan çıkmıştır. Bu isyan

³⁶⁹ Mehra, R.N.(1988). *Aden & Yemen (1905-1919)*, Agam Prakashan., Delhi., s.54.

³⁷⁰ Dresch. *a.g.e.*, 2000., s.3.

³⁷¹ Ertur. *a.g.e.*, 1994., s.89-90.

1904 yılında babasının ölümü üzerine imameti devralan İmam Yahya tarafından sürdürülmüştür. İsyan, Fevzi Paşa'nın 1905 yılında yaptığı harekât ile bastırılmıştır³⁷². Bu isyan bastırılmışken yine 1905'te bu defa Asîr ve San'a bölgesinde Seyyid İdrisi ve İmam Yahya birlikte bir isyan çıkartmışlardır. Bu isyanlar neticesinde San'a Türkler tarafından alınmış, Asîr'de ise 30.000 Türk askeri şehit olmuştur. Bu nedenle Yemen'e "*Türklerin mezarlığı*" şeklinde bir yakıştırma yapılmıştır³⁷³. Mahmud Nedim Bey'in bu hususta dikkat çekici bir görüşü vardır. Özellikle Arabistan coğrafyasının kaybedilmesinde Birinci Dünya Savaşı'nın ilk neden olarak görüldüğünü söyler. Fakat ona göre bunun sebepleri arasında bu bölgeyi tanımamak, bölgedeki entrikalara karşı adeta bir gaflet içinde olmak gösterilmelidir. İstibdat devrinde İttihat ve Terakki'nin bunu başaramadığını dile getirir. 1904 isyanında İstanbul'da yaşananlar ise bölgeye hâkim olunmadığını kanıtlamaya yeter görülür. Bu isyan için Cezayir Bahrisefit valisi Abidin Paşa, Padişah tarafından memur olarak tayin edilmiştir. Abidin Paşa Yemen'in durumunu öğrenmek için on altı soruluk bir telgraf göndermiştir. Mahmud Nedim Bey, neredeyse dört yüz senedir Osmanlı Devleti'nin bir vilayeti olan Yemen'e sanki yeni ele geçirilmiş gibi sorular sorulmuş olmasının durumu özetlediğini düşünmüştür. Devamında bölge yeterince tanınmış olsa bile yapılacakların kısıtlı olduğunu gerçeğini eklemeyi ihmal etmemiştir³⁷⁴.

II. Meşrutiyet'in ilânı ise Yemen'de yeni gelişmelere yol açmıştır. Yeni görevliler, vergilendirme usulleri, demiryolları, mahkemelerdeki yargı süreci bu değişimleri içermiştir³⁷⁵. Fakat Yemen'deki siyasî ortam yavaş yavaş huzurunu kaybetmeye başlamıştır. Ayrıca yeni anayasal rejimden özerklik elde etme ve Türk yönetiminden kurtulma fikri ve arzusu hâkimdir³⁷⁶. Yani başlarda olumlu karşılanan anayasal düzenin sonradan kendilerine bir fayda sağlamayacağı fikrine ulaşılmıştır.

³⁷² Âtîf Paşa, **a.g.e.**, H.1326. s.244.

³⁷³ Polat, Ü.G. (2017). "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Yemen ile İlişkiler (1911-1938)", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, S.96., s.116.

³⁷⁴ Mahmud Nedim Bey, **a.g.e.**, 2001., s.151-153.

³⁷⁵ Ochsenwald, **a.g.m.**, 1990., s.258.

³⁷⁶ F.O. 26/9624(i). agb; Report by Sir Gerard Lowther and Others. 31.01.1910. Ottoman Empire in 1909.

Arka plandaki fikir ise hilafetin bağlayıcı rolünün kalmadığını savunarak dinden uzaklaştırıldığı iddialarıyla Osmanlı Devleti ile mücadele edilmesi gerektiğidir³⁷⁷.

II. Meşrutiyet'in ilânından sonra İmam Yahya'nın emrindeki bir heyet, idareyi yakından görme amacıyla İstanbul'a gelmiştir. Fakat Kamil Paşa hükümetinin olası bir müzakereden uzak durduğu anlaşılmaktadır. Sadrazam Kamil Paşa gelen heyet ile görüşmemişse de kendisinden sonra sadrazam olan Hüseyin Hilmi Paşa görüşmeyi uygun bulmuştur³⁷⁸. Hüseyin Hilmi Paşa İmam Yahya ile birlikte Osmanlı Devleti otoritesinin devam ettiği fakat Yemen'in dağlık bölgelerinin İmamın kontrolünde olacağı bir anlaşmaya varılmasını tavsiye ediyordu³⁷⁹. Hüseyin Hilmi Paşa'nın bu tavrı "İmam Yahya'nın ihtirasını kuvvetlendirmiştir" şeklinde yorumlanmıştır³⁸⁰.

Hüseyin Hilmi Paşa'nın sadrazamlığı sırasında Yemen meselelerinin konuşulacağı bir komisyon kurulmuştur. Kurulan bu komisyonda Ahmet İzzet Paşa da görev almıştır. Kendisi Hüseyin Hilmi Paşa'nın, Yemen'i ikiye ayırarak İmam Yahya'nın Zeydilere ait olan kısma vali olarak atanmasını teklif ettiğini söyler. Ardından imametın ilk şartının kimseye tabi olmamak olduğunu, dolayısıyla İmamın memurluk statüsünü kabul etmeyeceğini ekler. Ayrıca kabul etse bile San'a'yı ve askerî noktaları ele geçirdikten sonra Osmanlı Devleti hâkimiyetini reddedeceği olaylara hâkim olanlar için açık bir durumdur³⁸¹. Osmanlı Hükümetiyle müzakere kapıları aralanır gibi gözükse de sorunlar çözülmemiştir ve isyanlar yine devam edecektir. Meşrutiyet döneminde idaredeki kafa karışıklığı aslında isyanlara karşı olan tavrı da etkilemiştir. 31 Mart Olayı'nın yaşanması görüşmelerin kesintiye uğramasına neden olmuştur. Sultan II. Abdülhamid tahttan indirilmiş fakat heyet İstanbul'dan ayrılmamıştır. Sultan Mehmed Reşad da bu heyetle görüşme yapmıştır. Heyet, Yemen'e döndüğünde ise İmam Yahya, Sultan'ın tahttan indirilmesine neden olan rejime karşı kuşku duymaya başlamış durumdadır³⁸². Yine de II. Abdülhamid'in tahttan indirilmesine dair olumlu bir havanın da Yemen'de mevcut olduğu

³⁷⁷ F.O. 28/9811(i). agb; Report by Sir Gerard Lowther and Others. 14.02.1911. Ottoman Empire in 1910.

³⁷⁸ Çelik, M. (1999), *XIX. Yüzyılın Sonu ve XX. Yüzyılın Başında Yemen*, Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ, s.88.

³⁷⁹ F.O. 52/10000(i). agb; Report by Sir Gerard Lowther and others 31.01.1912. Ottoman Empire in 1911.

³⁸⁰ Çoğ, M.(2006). "Yemen Layihaları", *Fırat Üniversitesi Ortadoğu Araştırmaları Dergisi*, C.IV., S.1., Elazığ., s.136.

³⁸¹ Ahmet İzzet Paşa, *a.g.e.*, 2017., s.110.

³⁸² Kurşun, Z. (2022). "Mutlu Yemen'in Son Mutlu Günleri", *Derin Tarih Dergisi*, S.119., s.91.

bilinmektedir. Özellikle askerlerin düzenli ücret alma veya görev yerlerinin değişmesi gibi umutları doğmuştur³⁸³.

1910 yılında İmam Yahya ve Seyyid İdrisi eş zamanlı olarak isyan etmiştir. Fakat Asîr'de bulunan Seyyid İdrisi isyan hazırlıklarına 1908'de başlamıştır. Asîr bölgesi halkının Şafî mezhebine mensup olduğu halde Osmanlı Devleti'ne isyan etmiş olması alışılabilir bir durum değildir. Ayrıca bu isyan Seyyid İdrisi'nin Mehdilik iddiasını taşıyan bir isyan olmuştur³⁸⁴. Yine de Şafî mezhebi mensuplarından ziyade zaten devlete çoğu zaman itaat etmemiş olan kabileler isyan etmiştir. Yemen Valisi'nin İstanbul'a gönderdiği şifrede İdrisi'ye biat eden bölgenin Asîr ile sınırlı kalmayıp, Luhayye, Ebu Ariş ve Hucur kazalarının da biat ettikleri belirtilmiştir. Bu nedenle Asîr'e özellikle bölgeye hâkim olan bir mutasarrıf tayin edilmesi istenilmiştir³⁸⁵.

Bu gelişmelerin yanı sıra İstanbul'a, İmam Yahya ve Seyyid İdrisi'nin müttefik olduğuna dair haberler geliyordu. Öyle ki İmam Yahya'nın İdrisi ile birlikte Türklere karşı eş zamanlı olarak bir ayaklanma çıkarmak için gizli bir anlaşmaya vardığı tahmin edilmekteydi³⁸⁶. Ayrıca Seyyid İdrisi'nin kabileler üzerinde nüfuzunu da sürekli arttırdığı bilgisi veriliyordu. Bu haberler karşısında Osmanlı Devleti'nin Yemen'e coğrafi uzaklığının daima bir dezavantaj yarattığını ve sonuçlarının da ağır olduğunu söylemek mümkündür. Çünkü bu isyanda da Osmanlı Devleti, Seyyid İdrisi ile ilgili bir takım haberler alsa da emin olamıyordu. Bu nedenle Hicaz Vilayeti ve Mekke Eمارeti'ne durumun tahkik edilmesi için talimatlar veriyordu³⁸⁷. Bu durum İstanbul'a gelen bilgilerin zaman zaman yanıltıcı olmasına neden olmuştur. İdrisi'nin Osmanlı Devleti'ne sadakat ve itaat içinde olduğuna dair yazışmalar gerçekleşmiştir³⁸⁸. Benişehir Kaymakamı olan Said Bey'in Seyyid İdrisi ile görüşerek kendisinin Osmanlı Hükümeti'ne karşı sadakat içinde olduğu şeklinde Mekke Eمارeti'ne bir mektup yazdığına dair bilgiler mevcuttur³⁸⁹. Özellikle Mekke Emiri

³⁸³ F.O. 26/9624(i). agb; Report by Sir Gerard Lowther and Others 31.01.1910. Ottoman Empire in 1909.

³⁸⁴ Karal., **a.g.e.**, s.236.

³⁸⁵ Duysak. **a.g.t.**, 2005., s.54.

³⁸⁶ F.O. 28/9811(i). agb; Report by Sir Gerard Lowther and Others 14.02.1911. Ottoman Empire in 1910.

³⁸⁷ BOA, Dahiliye Nezâreti Mektubî Kalemi (DH. MKT.), D:2765. G:29. Lef:1/7. H-19-02-1327. (12 Mart 1909).

³⁸⁸ BOA, BEO, D:3647. G:273473. Lef:1/2. H-25-09-1327. (10 Ekim 1909)

³⁸⁹ BOA, DH.MUİ. D:1. G:51. Lef:3/11. H-20-12-1327. (2 Ocak 1910).

Şerif Hüseyin, bölgedeki kargaşadan çekiniyor gibi dursa da Asîr'deki istikrarsızlığın nüfuzunu arttırmaya yarayacağını düşünmekteydi³⁹⁰. Yine de Şerif Hüseyin'in kuvvetleri, Asîr'de Seyyid İdrisi'ye karşı başarılar elde etmiştir³⁹¹.

1910 yılının sonlarında İmam Yahya isyanı, Seyyid İdrisi isyanı ile paralel bir şekilde patlak vermiştir. İsyanın son bulması ve antlaşma ile neticelenmesi ancak Erkan-ı Harbiye-i Umûmiye Reisi Ferik Ahmet İzzet Paşa'nın Yemen Kuvâ-yi Umûmiye Kumandanlığı görevi ile başarı sağlaması sonucunda olmuştur³⁹². 11 Ekim 1911 tarihinde Osmanlı Devleti ile İmam Yahya arasında Dean Antlaşması imzalanarak İmam Yahya sorunu güvence altına alınmıştır. Bu süreçte İtalyanlarla yapılan Trablusgarp Savaşı da önem taşımaktaydı. Çünkü Osmanlı Devleti üç cephede savaşmayı (İmam Yahya-İdrisi-İtalyanlar) doğal olarak sakıncalı buluyordu. Ayrıca diğer bir tehlike İtalyanların Seyyid İdrisi ile iş birliği yapıp Trablusgarp gibi Yemen'i de işgal edebilme ihtimalleriydi³⁹³. Aralık 1911'de İtalyanların Türk mevzilerini topa tutarak piyadesini ilerlettiği Mısri civarında zabıtalara muvaffak olsa da Süvari Mülazımı Emin Efendi maiyetindeki kuvvetin hücum sırasında önemli kayıplar verdiği bilinmektedir. Ayrıca İtalyan donanması Trablusgarp sahilinde bazı mevkiileri bombardıman etmiş yine de nüfuzca zayıf verilmediği yazılmıştır³⁹⁴. Trablusgarp'da yaşanan gelişmeler Yemen'de oldukça yankı uyandırmakta ve yerel gazetede yaşanan gelişmeler hakkında bilgiler verilmektedir.

Bundan sonraki süreçte İmam Yahya ile Seyyid İdrisi'nin bölgede mücadelesi başlamıştır. Kendi aralarında mücadele halinde olmaları Osmanlı Devleti üzerindeki yükü hafifletmiştir³⁹⁵. Fakat yapılan antlaşmanın sadece İmam Yahya ile olması Seyyid İdrisi'yi rahatsız etmiştir. Aslında Seyyid İdrisi sorunu İtalyanlar ve sonrasında İngilizler olmak üzere dış destekli ilerlemektedir. 1911 yılında Dean Antlaşması'nın imzalanmasının ardından Yemen Valisi olarak atanan Mahmud Nedim Bey, Seyyid İdrisi sorunuyla bizzat ilgilenmiştir. Hatta Seyyid İdrisi ile yapılacak görüşmelerin İmam Yahya açısından bir sorun teşkil edip etmeyeceğini

³⁹⁰ Duysak. **a.g.t.**, 2005., s.56.

³⁹¹ Bayur. **a.g.e.**, 1991., s.45.

³⁹² *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi.*, 1978. s.415.

³⁹³ Sert. **a.g.m.**, 2013., s.144.

³⁹⁴ *San'a Gazetesi.*, 1 Kânunuevvel 1327 (14 Aralık 1911)

³⁹⁵ Yeşilyurt. **a.g.m.**, 2016., s.715.

İsmet Bey (İnönü) beraberindeki bir heyet ile öğrenmek istemiştir³⁹⁶. Öte yandan Hükümet İdrisi'ye nasihat ve uyarılarda bulunulmasını eğer olmazsa o zaman başka tedbirlere başvurulmasını bildiriyordu³⁹⁷. Yapılan müdahalelere rağmen Seyyid İdrisi'nin Avrupa devletleri ile iş birlikleri ve isyanı son bulmayacaktır. Birinci Dünya Savaşı devam ederken Seyyid İdrisi ile İngilizler arasında 30 Nisan 1915 tarihinde bir ittifak antlaşması imzalanması bunu kanıtlar niteliktedir³⁹⁸.

20. yüzyılın başları Yemen'de hararetli isyanlara sahne olmuş, isyanlar azalma gösterir gibi olduğunda da Birinci Dünya Savaşı'nda Yemen, bir cephe haline gelmiştir. Mart 1914 yılında İngilizlerle Osmanlı Devleti arasında imzalanan sınır antlaşması ile Yemen Kuzey ve Güney olarak iki ayrı bölüme ayrılmıştır³⁹⁹. Güney Yemen'e İngilizler hâkim olurken Kuzey Yemen'e İmam Yahya hâkimdir. Böylece başkentleri San'a ve Aden olmak üzere farklı tarzda iki yönetim ortaya çıkmıştır⁴⁰⁰. Bu bölünme İngilizlerin Yemen'in güneyinden çekilmesine dek (1967) sürmüştür.

3.5. 1910-1911 İsyamları Sırasında Askerî Gelişmeler

Yemen'de 1910 yılının sonlarına doğru çıkan ve 1911'de devam eden isyan, İmam Yahya'nın Osmanlı Devleti'ne karşı çıkarttığı son isyandır. Bu isyanla eş zamanlı olarak Asîr bölgesinde nüfuzunu arttıran Seyyid İdrisi de isyan etmiştir. Bu durumda Yemen'deki Osmanlı Devleti ordusu iki isyanla baş etmeye çalışmış ve çok sayıda takviye taburuna ihtiyaç duyulmuştur.

1909 yılında İmam Yahya'nın saldırı hazırlığında olduğu duyulmuş ve derhal ordu kumandanı olarak atanan kişinin Yemen'e gitmesi istenilmiştir⁴⁰¹. Bu tarihlerde (1908-1910) vali ve kumandanlık görevinde Hasan Tahsin Paşa bulunmaktadır⁴⁰². 24 Mart 1910 tarihinde Yemen Valiliği ve 7. Ordu komutanlığına 5. Ordu Erkan-ı Harbiye riyasetinde bulunan Mirliva Mehmed Ali Paşa tayin edilmiştir⁴⁰³. 21 Mayıs'ta göreve başlayan Mehmed Ali Paşa, olası bir kuşatma durumunda San'a'da

³⁹⁶ BOA, BEO, D:4138. G:310281. Lef:1/21. H-19-02-1331. (28 Ocak 1913); Selek. a.g.e., 1997., s.94-97.

³⁹⁷ BOA, BEO, D:4124. G:309254. Lef:2/34. H-06-01-1331. (16 Aralık 1912)

³⁹⁸ Polat. a.g.m., 2017., s.118.

³⁹⁹ Yeşilyurt. a.g.m., 2018., s.359.

⁴⁰⁰ Dresch. a.g.e., 2000., s.1.

⁴⁰¹ BOA, DH.MUİ. D:1. G:33. Lef:1/6. H-27-02-1327. (20 Mart 1909)

⁴⁰² BOA, İ.DH. D:1470. G:79. Lef:1/2. H-19-09-1326. (15 Ekim 1908); BOA, BEO, D:3685. G:276307. Lef: 1/4. H-22-12-1327. (4 Ocak 1910)

⁴⁰³ BOA, İ.DH. D:1480. G:42. Lef:1/7. H-12-03-1328. (24 Mart 1910)

erzak sıkıntısı yaşanabileceği için bu konuda önlemler almıştır⁴⁰⁴. Ayrıca İmam Yahya'nın saldırı için hazırlık yaptığını öğrenince San'a'ya silah ve cephane götüren iki tabur askerle yola çıkılmasını istemiştir⁴⁰⁵.

1910 yılının Aralık ayının sonlarına doğru isyanın ilk kıvılcımları görülmeye başlamıştır. İsyanın başlarında Osmanlı askerlerinin karşısında İmam Yahya'nın emrindeki eşkiya grupları vardır. Taiz sancağında toplanan eşkiyalar ile Osmanlı askerleri arasında çatışma yaşanmıştır. Bu çatışmada 63 eşkiya ölürken, Osmanlı kuvveti 40 civarında şehit ve yaralı vermiştir. Ocak ayında aynı bölgede tekrar yaşanan çatışmada ise 288 eşkiya ölmüş, 45 asker ise şehit düşmüştür⁴⁰⁶.

Ayaklanma genişlediğinde San'a İmam Yahya askerlerince sarılmıştır. Ayrıca San'a'nın nüfusu 27 bindir ve 5 bin dolaylarında Türk asker ve memur vardır. Bu sırada Asir'de de karakollar yıkılmış askerler şehit düşmüş veya esir alınmıştır. Yaşanan çatışmalar sonucu Hudeyde ve İstanbul arasında iletişim kesilince isyancılar tarafından fark edilmemesi adına bölgedeki Yahudiler aracılığıyla iletişim kurulması düşünülmüştür⁴⁰⁷. Bu isyanlar karşısında Osmanlı Devleti kuvvetlerinin ne kadar zor durumda olduğu buradan rahatlıkla anlaşılabılır. Buna ilaveten Vali Mehmet Ali Paşa'nın önceden düşünüp erzak ve mühimmat depolamış olması en azından askerin mukavemet gücünü artırmıştır. Ayrıca Kuvâ-yi Umûmiye Ordusu kurularak Ahmet İzzet Paşa başına getirilmiştir. Bu haberler Yemen'deki Osmanlı Devleti askerleri için umut verici olsa da şehit vermeye devam edilmiştir.

İmam Yahya isyanı başlarında Türk karakolları ve garnizonları kuşatılmış, Hudeyde'ye giden yollar isyancılar tarafından tutulmuştur. Osmanlı ordusu merkez San'a'da yer almış; 12 Ocak 1911 tarihinde askerler burada toplanmıştır⁴⁰⁸. 13 Ocak'ta asiler Hudeyde önlerine kadar gelmiş ve 20 Ocak'ta şiddetli çatışmalar yaşanmıştır. Askerlerin başarısı sayesinde 300-400 civarı isyancı etkisiz hale getirilmiştir. 25 Ocak'ta yapılan saldırıda ise çok az asker yaralanmıştır. Bu gelişmelere ilaveten çatışmalar sadece San'a ve Hudeyde'de değil Yemen'in diğer

⁴⁰⁴ Tanrıkkurt. **a.g.e.**, 1963., s.52.

⁴⁰⁵ Ertur, E.K. (1994). *Tamu Yelleri (Emekli Yargıç Hüseyin Kâmil Ertur'un Anıları)*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara., s.84.

⁴⁰⁶ Çakaloğlu. **a.g.m.**, 2010., s.274.

⁴⁰⁷ Ertur. **a.g.e.**, 1994., s.91-92.

⁴⁰⁸ F.O. 52/10000(i). agb; Report by Sir Gerard Lowther and others 31.01.1912. Ottoman Empire in 1911.

bölgelerinde de devam etmiştir. El-Huda ve Yerim kazası taraflarına İmam Yahya 1.000 asker sevk etmiştir. Bu çatışmada 63 eşkıya ölürken, 40 kadar asker şehit olmuştur⁴⁰⁹. 28 Şubat 1911'de Ahmed İzzet Paşa Hamidiye Kruvazörüyle Yemen'e gönderilmiştir. Ahmet İzzet Paşa komutasında dağ toplarıyla beraber topçular ve 31 taburdan oluşan bir piyade kuvveti aceleyle sevk edilmiştir. Ayrıca isyancıların silah kaçakçılığını engellemek için Kızıldeniz'e gambotlar da gönderilmiştir⁴¹⁰. Bazı kaynaklarda ise Yemen'e gönderilmiş bu kuvvetlerin 58 taburu bulunduğu belirtilmiştir⁴¹¹. Ayrıca 34 taburdan ve 6 dağ bataryasından oluşan sefer kuvvetinin Mart ayı sonuna gelindiğinde tamamen Hudeyde'ye ulaşmış durumda olduğu bilgisine de ulaşılmıştır⁴¹². Dolayısıyla sevk edilen tabur sayıları hakkında net bir rakama vermek mümkün değildir.

San'a üzerine yapılacak harekât başta Hudeyde ve Taiz olarak iki koldan olarak planlansa da Hudeyde'de salgın hastalık olması nedeniyle Cebane'ye inmek durumunda kalmıştır. 31 Ocak 1911 tarihi itibarıyla takviye kuvvetlerin Yemen'e ulaşmaya başladığı bilinmektedir⁴¹³. Rıza Bey komutasında Cebane'ye ulaşan asker buradan İyal'e gitmiştir. Daha sonra İyal'den Menaha'daki isyanı bastırmak için 6 tabur asker sevk edildiği Miralay Rıza Bey tarafından telgrafla bildirilmiştir⁴¹⁴. Aynı telgrafta İmam Yahya'ya, Menaha etrafındaki eşkıyalardan katılanlar olduğu bildirilmiştir. Nihayetinde Osmanlı ordusu 23 Şubat'ta Menaha'ya girmiştir. San'a'yı kurtarma operasyonu ise Taiz-Menaha olarak iki koldan yürütülmüştür. Menaha harekâtını Rıza Bey yürütürken, Taiz harekâtını Said Bey komuta etmiştir⁴¹⁵. Bu sırada Yemen Kuvâ-yi Umûmiye Kumandanı Ahmet İzzet Paşa, İmam Yahya isyanını bastırmak üzere 1 Mart 1911 tarihinde Hamidiye Kruvazörü ile Hudeyde'ye ulaşmıştır⁴¹⁶.

Ayaklanmanın başlangıcında isyancılar Menaha ve San'a'yı kuşatmış ve bölgenin dış dünyayla tüm iletişimlerini kesmiştir. Menaha kuşatması bir ay sürmüş

⁴⁰⁹ Çakaloğlu. **a.g.m.**, 2010., s.275.

⁴¹⁰ F.O. 52/10000(i). agb; Report by Sir Gerard Lowther and others 31.01.1912. Ottoman Empire in 1911.

⁴¹¹ **Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi.**, 1978. s.415.

⁴¹² F.O. 52/10000(i). agb; Report by Sir Gerard Lowther and others 31.01.1912. Ottoman Empire in 1911.

⁴¹³ Çakaloğlu. **a.g.m.**, 2010., s.281.

⁴¹⁴ **BOA**, DH.MUİ. D:141. G:65. Lef:1/1. H-23-03-1329. (24 Mart 1911).

⁴¹⁵ Çakaloğlu. **a.g.m.**, 2010., s.283-288.

⁴¹⁶ **Sabah**, Nr.7720, 18 Rebiü'l-evvel 1329 - 17 Mart 1327/20 Mart 1911. s.1.

şehir Albay Rıza Bey tarafından ancak 24 Şubat'ta kurtarılmıştır. Bu süreçte isyancılar San'a çevresinde toplanmıştır. Sonraki ay isyancılar ayaklanma sahalarını genişletmiş ve birkaç Türk karakolunu ele geçirmişlerdir. Fakat isyancılar, 2 Nisan 1911'de San'a yakınlarında Osmanlı ordusu karşısında ağır kayıplar vermiş ve iki gün sonra da şehirde asayiş ve güvenlik sağlanmıştır. Yemen'deki bu isyan hakkında bilgi veren bir İngiliz yıllık raporuna göre bölgedeki Araplar silah kullanmak ya da savaş sanatı hakkında bilgiye sahip değildir. Her kişi bağımsız olarak savaşmıştır. Başlıca amaçları elinden gelenin en iyisini yapmak bir yandan riske girmemektir. Osmanlı askerî harekâtının başarılı olması ve San'a'da güvenliğin sağlanmasıyla birlikte kuşatma da kaldırılmıştır⁴¹⁷.

Yabancı basında da Arabistan'da Türklere karşı bir isyan çıktığına dair haberlere yer verilmiştir. Dış basında yer alan haberlere göre Yemen'deki durum, Türklerin direnişi bastırmak amacıyla 31 piyade ve güçlü bir topçu birliğini seferber etme kararını haklı kılacak kadar ciddileşmiştir. Ayrıca İmam Yahya'nın Osmanlı ordusu karşısında 60 bin kadar kuvveti olduğu iddia edilmiştir. Bölgedeki isyancıların topçu birlikleri yoktur ve hafif silahlarla donatılmışlardır. Bununla birlikte ağır silahların yokluğu bölgenin doğası ve karakteristik yapısı açısından bir eksiklik olarak sayılmamıştır. Bu noktada bu isyancıların belli başlı taktikleri vardır. Bunlar Osmanlı Devleti askerlerini olabildiğince kıyıdan uzağa çekmek ve gerilla taktikleriyle mümkün olduğunca rahatsız etmektir. Bunlar yapılırken yerel topografya bilgisinden yararlanmak onlar için avantaj olmuştur. Osmanlı Devleti mevcut demiryolu hattına kadar asker veya savaş malzemesi sevkiyatı yaptığı için erzak ihtiyacı tamamen denizasıırı sevkiyata bağımlıdır. Arabistan'da Osmanlı Devleti hâkimiyetine karşı kırılmalara yol açan sebepler ise kısmen siyasî, kısmen dinî olarak değerlendirilmiştir⁴¹⁸.

Osmanlı Devleti ordusu tarafından 3 ay boyunca sürdürülen harekâtlar sonucunda 4 Nisan 1911'de San'a isyancılardan kurtarılmıştır⁴¹⁹. Bundan sonraki süreçte Amran-Hacce şehirlerine bir kuzey harekâtı yapılacak ve Nisan ayı

⁴¹⁷ F.O. 52/10000(i). agb; Report by Sir Gerard Lowther and Others 31.01.1912. Ottoman Empire in 1911.

⁴¹⁸ F.O. 233/149: Newspaper Cuttings Vol. I. January 1, 1911 - December 31, 1911. MS Papers of British Consulates and Legation in China. The Nationals. p.412.

⁴¹⁹ Tanrıkkurt. **a.g.e.**, 1963., s.62.

ortalarında Amran'a da ulaşılmış olacaktır⁴²⁰. Yaşanan isyanlar sonrası 6 Mayıs 1911 tarihli Tanin Gazetesi “isyandan eser kalmadı” başlığı ile Yemen'in genel durumuna yer vermiştir. Bütün Hacce kazasının dahi kurtulduğu ve Yemen Vilayeti'nde isyandan önceki hale dönüldüğü Yemen Kuvâ-yi Umûmiye Kumandanlığı'ndan, Harbiye Nezareti'ne telgrafla bildirilmiştir⁴²¹.

Girişte ifade edildiği gibi Osmanlı Devleti'nin mücadele ettiği bir diğer isyan Seyyid İdrisi isyanıdır. Asîr bölgesinde çıkan Seyyid İdrisi isyanı 1908 yılının sonlarına doğru başlamıştır. 1909 yılında kabileler arasındaki nüfuzunu arttırmak ve askerî hazırlıklarını tamamlamak istemiştir. Seyyid İdrisi 1910 yılına gelindiğinde gücünü iyice arttırmıştır⁴²². 1909 yılında İdrisi'nin nüfuzunu genişlettiğini ve hazırlık halinde olduğunu duyan Osmanlı Devleti önlemler almak istemiştir. Fakat aynı zamanda İmam Yahya'nın da isyan çıkaracak olması oraya yeterince kuvvet gönderilememesine neden olmuştur. Askerî önlemler konusunda endişe duyan Sadaret, Harbiye Nezareti ile iletişime geçmiştir. Harbiye Nezareti'nin 4 tabur piyade ile sınırlı miktarda cebel topu ve makineli tüfek sevk etmeye karar verdiği anlaşılmaktadır⁴²³. Ayrıca Asîr Mutasarrıflığı ve Kumandanlığı'na daha önce Yemen tecrübesi bulunan Seyyar Topçu Üçüncü Liva Kumandanı Mirliya Süleyman Şefik Paşa tayin edilmiştir⁴²⁴.

1909 yılı Ağustos ayında Seyyid İdrisi Hudeyde, Asîr ve San'a'nın kuzeyindeki Osmanlı Devleti'nin askerî karakollarını kuşatmaya başlamıştır. Süleyman Paşa önce Asîr'e bağlı Konfide'ye gitmiştir. Buradan Asîr'in merkezi Ebha'ya gitmek üzere hareket etmiştir. Süleyman Paşa Ebha'ya ulaştığında ise yol üzerinde geçmiş olduğu Mihail bölgesinin isyancılar tarafından kuşatıldığı öğrenmiştir. Mihail'in isyancılar tarafından ele geçirilmiş olması Osmanlı Devleti'nin Konfide-Ebha arasında iletişim kuramamasına neden olmuştur. Bu sırada Seyyid İdrisi, Asîr'de isyan sahasını genişletmiştir. Süleyman Şefik Paşa ise bölgede eksiklerin giderilmesi adına çaba gösteriyordu. Bu sırada gerek Süleyman Şefik Paşa gerekse o sırada Kuvâ-yı Seyyare Komutanı olan Said Paşa, İdrisi ile görüşmeler

⁴²⁰ *Tanin*, Nr.982-6. 14 Mayıs 1327/27 Mayıs 1911. s. 1.

⁴²¹ *Tanin*, Nr.961. 23 Nisan 1327/ 6 Mayıs 1911. s.1.

⁴²² F.O. 28/9811(i). agb; Report by Sir Gerard Lowther and Others 14.02.1911. Ottoman Empire in 1910.

⁴²³ Duysak. *a.g.t.*, 2005., s.55.

⁴²⁴ *BOA*, İ.DH. D:1474. G:48. Lef:1/4. H-29-04-1327. (20 Mayıs 1909)

yapmıştır. Aslında isyanın askerî yoldan ziyade siyasî yolla çözülmesi adına bir uğraş söz konusudur⁴²⁵. Nitekim bu uğraşlar netice vermiş ve Said Paşa, Seyyid İdrisi ile anlaşmıştır. Bu anlaşmaya göre Seyyid İdrisi, merkez Ebha'ya yaptığı kuşatmayı kaldırmıştır. Fakat bu anlaşma isyanın tamamen bittiği anlamına gelmiyordu. Anlaşmaya rağmen Seyyid İdrisi isyan çıkartma niyetini devam ettirmiştir. Söz konusu anlaşmayı güç toplamak ve daha büyük bir isyan çıkarmak için zaman kazanmak adına kabul etmiştir⁴²⁶.

1909 yılındaki Seyyid İdrisi isyanında, Yemen valisi Ferik Hasan Tahsin Paşa'ydı. Fakat kendisi 1910 yılı başlarında sağlık sorunları nedeniyle istifa etmiştir. Hasan Tahsin Paşa'nın yerine Şubat 1910'da Kamil Bey görevlendirilmiştir. Yedinci Ordu Kumandanı olarak da Mehmed Ali Paşa atanmıştır. Daha sonra Kamil Bey'in görevine son verilmiş Mehmed Ali Paşa hem Yemen valisi hem de kumandanı olmuştur⁴²⁷. Mehmed Ali Paşa Asîr'in ıslahatı için Konfide'ye gittiğinde, 4. Şube'ye Nizamiye taburu mevcudunun 2.100 asker olduğunu bildirmiştir. Fakat harekâta katılamayacak 400 zabitanın bulunduğu belirtmiştir. Bununla birlikte harekât için 250 Pazarcık taburundan istifade edilmiştir. Bunun dışında Konfide, Mihail, Ebha yolundaki kabileler ve eskiden beri asi olan Tihame kabilelerinin yine isyan halinde olduğunu belirtmiştir. Mehmet Ali Paşa, Cebel-Konfide-Mihail harekât yoluyla ilerleyip Mihail'den deve tedarik ederek harekâtın gidişatını neticeye göre belirlemek düşüncesindedir⁴²⁸. Sonradan Kuva-yı Umumiye Kumandanı olarak Yemen'e gitmiş olan Ahmed İzzet Paşa ise Mehmed Ali Paşa'nın Konfide'ye ulaşip hazırlık yaptığını, harekâta girişmeden önce İmam Yahya ve Süleyman Paşa ile haberleşme sağlayacağını telgrafında bildirmektedir⁴²⁹. Mehmed Ali Paşa'ya gönderilen şifrede ise Süleyman Paşa'nın Mehana'ya kadar ilerlediği ve Cebel'i almada teşebbüste bulunduğu bildirilmiştir. Ayrıca kendisine vasıta tedarik edilmesi emri verilmiştir⁴³⁰.

1910 yılı ortalarına gelindiğinde isyan için gerekli tedbirler alınmaya başlanmış zabitan ve askerî ihtiyaç eksikliklerinin acilen tamamlanması, Konfide'ye ganbot ve

⁴²⁵ Duysak. **a.g.t.**, 2005., s.66-82.

⁴²⁶ Duysak. **a.g.t.**, 2005., s.94-98.

⁴²⁷ **BOA**, Dahiliye Nezareti Muhaberât-ı Umumiye İdaresi (DH.MUI) D:1. G:10. Lef:1/7. H-09-03-1328. (21 Mart 1910)

⁴²⁸ **ATASE Arşivi**, OİH, K:44, D:200-2. F:2/9.

⁴²⁹ **ATASE Arşivi**, OİH, K:44, D:200-2. F:2/12.

⁴³⁰ **ATASE Arşivi**, OİH, K:44, D:200-2. F:2/22-23.

kömür gönderilmesi istenilmiştir⁴³¹. Ayrıca Asîr'deki operasyonlar için Suriye limanlarında 12 taburdan oluşan bir kuvvet toplanmış ve Nisan-Mayıs aylarında Kızıldeniz'deki Luhayye ve Konfide limanlarına sevk edilmiştir. Burada Mekke Emiri komutasındaki bir Arap kuvvetinin hareketleri doğrultusunda işbirliği sağlanmıştır⁴³². 13 Kasım 1910 tarihinde İdrisi'nin şehri kuşatmış durumda olduğu ve adamlarının Osmanlı Devleti askerlerine karşı hazırlık yaptığı bilinmektedir⁴³³. Aralık ayına gelindiğinde ise İdrisi'nin emriyle Ebha'yı 2 bin kadar eşkıya kuşatmıştır⁴³⁴. Asîr'in merkezi Ebha, isyancılar tarafından kuşatılınca bir süre için düşme tehlikesiyle karşı karşıya kalmıştır. Yemen valisi emri altındaki yardım kuvveti parçalara ayrılmıştır. Harekât sırasında Osmanlı Devleti kuvveti 1.000 ile 1.600 arasında şehit vermiş ayrıca 400 asker yaralanmış ve 6 silah kaybedilmiştir. İsyancıların kayıpları da yaklaşık 1.000 kişi kadardır. Mekke Emiri altında ikinci bir yardım kuvveti daha başarı elde etmiş ve Temmuz ayında Ebha'ya girmiştir. Yemen'in merkezinde olduğu gibi, Asîr'de de ayaklanmaya son verilmiş ve sonuç olarak isyancılar dağlara çekilmiştir⁴³⁵.

İlk olarak bahsettiğimiz gibi Osmanlı ordusu İmam Yahya ile mücadele sonrası 1911 Nisan ayı başında San'a'ya ulaşır, İdrisi isyanı için kuzeye doğru bir harekâta başlamıştır. İki koldan yürütülen harekâtın San'a-Amran arası kısmını Rıza Paşa, Taiz-Hacce arasındaki kısmını Said Paşa yönetmiştir. Nisan ayına gelindiğinde önce Amran sonra Hacce kurtarılmıştır. Böylece kuzey harekâtı da tamamlanmış Mayıs ayında genel sükûnet sağlanmıştır.⁴³⁶

Osmanlı Devleti, Seyyid İdrisi isyanlarını bastırmaya çalışırken bir de Trablusgarp Savaşı patlak vermiştir. Bu durum harekât planlarının bir süre askıya alınmasına neden olacaktır. Sonraki süreçte yine çatışmalar yaşansa da kesin sonuç alınamamıştır. Nitekim Trablusgarp Savaşı sırasında Kızıldeniz abluka altına alındığından çatışmalar sırasında yoğun asker kaybı yaşanmıştır. Asker kaybının tek

⁴³¹ BOA, DH.MUİ. D:1. G:27. Lef:5/6. H-22-05-1328. (1 Haziran 1910)

⁴³² F.O. 52/10000(i). agb; Report by Sir Gerard Lowther and others 31.01.1912. Ottoman Empire in 1911.

⁴³³ F.O. 28/9811(i). agb; Report by Sir Gerard Lowther and Others 14.02.1911. Ottoman Empire in 1910.

⁴³⁴ Tanrı Kurt. **a.g.e.**, 1963., s.60.

⁴³⁵ F.O. 52/10000(i). agb; Report by Sir Gerard Lowther and Others 31.01.1912. Ottoman Empire in 1911.

⁴³⁶ Çakaloğlu. **a.g.m.**, 2010., s.288-290.

sebebi savaş değildir, savaşın yanı sıra hastalık ve iklim koşulları nedeniyle de çok fazla kayıp verilmiştir. Bu nedenle sonraki süreçte sefer gücünde yaşanan düşüş kaçınılmaz olmuştur.

İsyanlar sırasında destek güç olarak redif taburları da Yemen'e sevk edilmiştir. Nitekim isyanların bastırılmasında Nizamiye ve redif taburlarının etkisi büyüktür. 19. yüzyılın sonlarında Yemen'de, Yedinci Ordu hariç diğer ordularda ikişer redif fırkalarından oluşan redif taburları vardır⁴³⁷. 19 Ocak 1911 tarihinde Meclis-i Vükelâ görüşmelerinde Yemen'e ek redif taburları gönderilmesi meselesi görüşülmüş ve Sultan V. Mehmed Reşad'ın onayı ile Yemen'e 10 redif taburunun gönderilmesi kararlaştırılmıştır. Bu 10 redif taburu 2. Ordu'nun Karaman Alayı'ndan, Karaman, Ereğli, Bozkır ve Antalya Alayı'ndan Antalya, Elmalı, Mekri redif taburlarıdır. Ayrıca 3. Ordu'nun Üsküp Alayı'ndan Üsküp, Gilan ve Kalkandelen ve Preşova redif taburlarından oluşmaktadır⁴³⁸. 30 Ocak 1911 tarihinde Ödemiş, Tire ve Kuşadası redif taburlarının Yemen'e sevk edilmesi istenilmiştir⁴³⁹. 11 Şubat 1911 tarihinde ise Halep'ten Yemen'e nizamiye ve redif taburları sevk edildiği görülmektedir. Harbiye Nezareti emriyle Fırka-ı İhtiyatiyye adıyla 12 taburluk bir birlik teşkil edilmiştir⁴⁴⁰. 21 Şubat 1911 tarihinde dokuz Nizamiye Taburu, dört taburlu birer redif alayı ve iki cebel bataryasının (dağ topçu birliği) Yemen'e gönderilmesi istenilmiştir. İki cebel bataryasının yanı sıra iki piyade fırkası, iki mirtalyöz bölüğü⁴⁴¹ gönderilmiştir⁴⁴².

Redif birlikleri isyandan bir süre sonra terhis edilebilmiştir. 1911 Eylül ayı sonlarında taburların terhisi başlamıştır. Fakat bu terhis ve geri ulaşım süreci kolay olmamış, gönderilemeyen redif taburları sabırsızlanmaya başlamıştır. Üç vapurdan oluştuğu bilinen taburlar Hudeyde'den yola çıkmıştır⁴⁴³. Bu sırada İtalya harp ilân ettiği için denizde ve karada durum tehlikeli bir hâl almıştır. Bu nedenle vapurdaki askerlerin yolculuğuna ara verilerek Mısriyye'ye çıkarılıp önlem alınmıştır. Bu taburların nihayetinde Selanik'e ulaşabildikleri anlaşılmaktadır⁴⁴⁴. Yemen'de kalıp

⁴³⁷ Çakaloğlu. **a.g.m.**, 2010., s.279.

⁴³⁸ **BOA**, İ.HB. D:74. G:14. Lef:1/3. H-18-01-1329. (19 Ocak 1911)

⁴³⁹ **BOA**, İ.MMS. D:135. G:22. Lef:2/7. H-29-01-1329. (30 Ocak 1911)

⁴⁴⁰ **BOA**, İ.MMS. D:136. G:21. Lef:1/6. H-15-02-1329. (15 Şubat 1911)

⁴⁴¹ Makineli tüfek kullanan bölük.

⁴⁴² **BOA**, İ.MMS. D:135. G:12. Lef:2/6. H-20-01-1329. (21 Şubat 1911)

⁴⁴³ Çakaloğlu. **a.g.m.**, 2010., s.291.

⁴⁴⁴ **ATASE Arşivi**, OİH, K:44-1, D:201-6, F:6/7-6/8.

dönemeyenler ise Preşova ve Gilan taburları olmuştur. Bu taburların hastane gemileri ile nakil olmadıkları takdirde Hudeyde konsolosluklarına müracaat edecekleri ve isyanlarını diğer rediflere de yayacakları bildiriliyordu. Dört ay için silahaltına alındıkları ayrıca Üsküp, Kalkadelen taburları gitmesine rağmen kendilerinin kaldığını belirtmekteydiler. Ayrıca Üsküp Gazetelerinin birinde Preşova, Gilan taburları çocukları imzasıyla yazılan bir makalenin taburlara gönderilmesi hususunun sakıncalı olacağı Hamdi Bey tarafından bildirilmiştir. Bu iki taburun karışıklığa sebep olabileceği ve diğer Anadolu rediflerini de etkileyebilecekleri yönünde Yemen Kuvâ-yi Umûmiye Kumandanı Ahmet İzzet Paşa'nın kaygılarının olduğu anlaşılmaktadır⁴⁴⁵.

Redif taburları Trablusgarp Savaşı sona erene kadar terhis edilmeyi beklemiş fakat süreç Balkan Savaşı'nın başlamasına dek uzamıştır. 24 Ekim 1912 tarihinde Meclis-i Vükelâ görüşmelerinde redif askerlerinin dönüş güzergâhı da belirlenmiştir. Buna göre redif birliklerinin deniz yolu yerine Akabe üzerinden kara yoluyla gönderilmeleri kararlaştırılmıştır⁴⁴⁶. Böylece yaşanan sorunlara rağmen redif taburlarının terhis işleminin gerçekleştiği anlaşılmaktadır.

3.6. Birinci Dünya Savaşı'na Giden Süreçte Siyasî ve Askerî Durum

Birinci Dünya Savaşı öncesinde, Yemen'de yıllardır İmam Yahya önderliğinde süren Zeydî isyanı çözüme kavuşmuştur. Fakat Asîr bölgesinde ortaya çıkan Seyyid İdrisi sorunu devam etmektedir. İmam Yahya isyanının son bulması 1911 yılında Ahmet İzzet Paşa ve İmam Yahya arasında imzalanan Dean Antlaşması ile olmuştur. Söz konusu antlaşmanın gerek Osmanlı Devleti gerekse Yemen için çok önemli olduğu açıktır. Osmanlı Devleti için Trablusgarp ve Balkanlar'da ortaya çıkan savaşların yanı sıra bir de Yemen bölgesinde savaşıma ihtimali ortadan kalkmıştır. Yemen için düşünüldüğü zaman ise bu antlaşma sonrası Osmanlı orduları Yemen'den ayrılmadığı için Birinci Dünya Savaşı başladığında da burayı korumuştur⁴⁴⁷.

⁴⁴⁵ ATASE Arşivi, OİH, K:44-1, D:201-6, F:6/6.

⁴⁴⁶ BOA, MV. D:170. G:56. Lef:2/2. H-13-11-1330. (24 Ekim 1912)

⁴⁴⁷ Bostan., İ. (2022). "Yemen'e Hakim Olmak Hindistan'a Hakim Olmaktır", *Derin Tarih Dergisi*, S.119., s.52.

Birinci Dünya Savaşı başladığında beş devletin (İngiltere, Rusya, Fransa, Avusturya-Macaristan, Almanya) durumu kritik öneme sahiptir. Avusturya-Macaristan ve Almanya'nın ittifak halinde olması güçlü bir görünüm sergilemiştir. Her ne kadar cephe orduları Fransa ve Rusya'dan küçük olsa da etkili hatlarda görev alınması ve asker desteği sürekliliğinin sağlanabilmesi avantaj sağlamıştır. İngiltere ise güçlü bir donanmaya, sınai ve mali kaynaklara sahipti. Dolayısıyla bu kaynaklardan müttefiklerine borç ve harp malzemesi sağlayabilirdi. Osmanlı Devleti ise savaşa İttifak Devletleri tarafında girmeye karar vermiştir. Almanya ile birlikte savaşa giren Osmanlı Devleti'nin bu seçimi yapmasının en çok hangi devletin yararına olduğunu söylemek pek mümkün değildir. Bu karar, Boğazların kapatılması ve Rusların tahıl ihraç etmesini ve silah ithal etmesini engellemiştir. Fakat 1915 yılı genel imkânları nedeniyle Rusya buğdayının herhangi bir bölgeye gönderilmesi zaten çok zordur. Ayrıca batıda da Rusya'ya gönderilecek fazladan harp malzemesi bulunmuyordu. Diğer yandan Osmanlı Devleti'nin bu kararı Yakın Doğu'nun Fransız ve İngiliz yayılmacılığına açık hale gelmesine neden olmuştur⁴⁴⁸.

Osmanlı Devleti, Almanya ile yaptığı ittifak sonrasında 2 Ağustos 1914'te genel seferberlik ilân etmiştir. Fakat Yemen ve Kutsal topraklar (Hicaz) ilân edilen seferberlikten muaf tutulmuştur⁴⁴⁹. Bunun birkaç sebebi olduğu düşünülmektedir. Bunlardan birisi Yemen'in önemli bir su kavşağında yer alıyor olmasıdır. Diğer bir neden, Kutsal yerler açısından kilit bir pozisyonda oluşudur. Ayrıca askerî açıdan bakıldığında 7. Kolordu'nun bir askerlik şubesinin bulunmaması da bir engel oluşturmaktadır⁴⁵⁰. Yemen, Osmanlı Devleti'ne uzak bir coğrafyada olduğu için savaştan önce de silah, asker veya erzak gönderme sıkıntısı sıkça yaşanan bir durumdur. Dolayısıyla savaş sırasında da göndermenin mümkün olmayacağı açıktır.

Yemen, başta seferberlik dışında tutulmuşsa da sonradan seferberliğini tamamlayıp Osmanlı Devleti'nin bir cephesi olarak İngilizlere karşı açılacaktır. Bu kararın nasıl alındığına dair Mahmud Nedim Bey, 7. Kolordu kumandanlarından olan

⁴⁴⁸ Kennedy, P.(1998). *Büyük Güçlerin Yükseliş ve Çöküşleri*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları., Ankara., s.300.

⁴⁴⁹ *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi*, 1978. s.417.

⁴⁵⁰ Yeşilyurt, Y.(2018). "I.Dünya Savaşı'nda Yemen'de Osmanlı-İngiliz Mücadelesi ve Mark Sykes'in Yemen'den Gönderdiği Rapor", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Erzurum., s.358.

Sait Bey ile görüşükten sonra aldıkları bir karar olduğunu söylemiştir⁴⁵¹. Fakat cephenin açılmasında önemli faktör İngilizlerin Hudeyde'ye bir baskın yapması sonucunda Osmanlı Devleti ile İngiltere arasındaki gerginliğin artması olmuştur. Osmanlı Devleti bu nedenle İngiltere'yi kınamış, İngiliz Konsolosluğu ise Yemen Vilayeti ile ilişkisini kestiğini duyurmuştur. 7. Kolordu bu gelişmeler neticesinde 7 Kasım'da genel seferberliği ilân etmiştir. Böylece hazırlıklar yapılmıştır ve cephe açılmıştır⁴⁵². Bu sırada Osmanlı Devleti donanması Batum ve Sivastopol limanlarını bombalamış, Kafkasya'dan Rusya ise karşı harekâta geçmiştir⁴⁵³.

İngiltere ve Rusya'nın savaş ilân edecek olması süreç itibariyle beklenen bir durumdur. Bu durum İngiltere'nin Hicaz-Yemen bölgesinde kuvvetlerini tesis etmeye başlamasından da anlaşılıyor ve askerî yazışmalara yansiyordu. Bu konuda Hicaz Valisi, İngiltere'nin Portsaid ve İskenderiye dolaylarına 60 bin kuvvet ve sınıf-ı salise rütbesinde kuvvetler bulundurduğunu Başkumandanlık Vekâleti'ne bildiriyordu. Hicaz Valisi muharebeye katılabilecek 1400 askerinin bulunduğunu haber vermekle birlikte gereken durumda büyük bir kısmının Medine'ye sevk edileceğini bildiriyordu. Ayrıca Hicaz ve Asîr arasında gereken tesis sağlanmış fakat Yemen ile sağlanamamıştır. Bu kapsamda haberleşmenin sağlanabilmesi adına Hudeyde'ye telgrafnameler gönderilmiştir⁴⁵⁴.

İngilizlerin bölgedeki hâkimiyet sahası, Aden ve kuzeyinde Laheç bölgesi ile Mendep Boğazı'nda Perim Adası ve Mendep doğu kesimini kapsar. Yani Mendep ve Şeyhsait kıyıları da dolaylı olarak Perim ve Aden'deki İngiliz kuvvetlerinin etkisi altındadır⁴⁵⁵. 1839'da Aden'in işgalinden, 1967'ye kadar Güney Yemen bölgesi İngilizler tarafından sıkça işgallere uğramıştır. 1873 yılında, Osmanlı Devleti Yemen'de idareyi yeniden kurmuşken Aden Hinterlandı'nda İngilizlerin doğrudan ilişki içerisinde olduğu ve koruduğu dokuz kabile olduğu bilinmektedir. Bu kabileler Abdali, Fadhili, Arabi, Subaihi, Haushabi, Alevi, Amiri ve Yatlai ve Laki'dir. Osmanlı Devleti mevcut hâkimiyetinin, bu aşiretler üzerinde de geçerli olduğunu

⁴⁵¹ Mahmud Nedim Bey, **a.g.e.**, 2001., s.208; Yeşilyurt. **a.g.m.**, 2018., s.359.

⁴⁵² Yeşilyurt. **a.g.m.**, 2018., s.360; *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi.*, 1978. s.418.

⁴⁵³ *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi.*, 1978. s.418.

⁴⁵⁴ ATASE Arşivi, BDH, K:2073, D:36, F:10.

⁴⁵⁵ *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi.*, 1978. s.416.

düşünürken, İngilizler bağımsız olduklarını savunmuşlardır. Bu durum İngiltere ve Osmanlı Devleti arasında anlaşmazlıklara yol açmıştır⁴⁵⁶.

Savaşın başlayacağı 1914 yılında Yemen'in çeşitli bölgeleri Aden, Hadramut, Maskat, Umman, Bahreyn ve Kuveyt gibi yerlerin İngiliz sömürgesi altında olduğu görülmektedir. İngilizler Aden'e de yerleşmiş oldukları için buradaki sınırlarını Osmanlı Devleti ile 9 Mart 1914 tarihinde bir antlaşma yaparak belirlemiştir. Bu nedenle bu cephede savaş Osmanlı Devleti ve İngiltere savaşı olarak devam etmiştir⁴⁵⁷. Savaş öncesinde San'a'da 7. Kolordu ve 39. Tümen, Hudeyde'de 40. Tümen bulunmaktadır. Asîr'e bağlı Ebha'da bağımsız 21. Tümen bulunmaktadır. Ayrıca Hicaz'da da Mekke'deki bağımsız 22. Tümen bulunuyordu⁴⁵⁸.

7 Kasım 1914 yılında, 7. Kolordu Komutanlığı'nın genel seferberlik ilân etmesiyle Yemen'de bir takım askerî hazırlıklara girişilmiştir. Yemen, dağlık ve Tihame kesiminden oluştuğu için geniş bir alanı kapsıyordu bu nedenle sevk ve idare kolaylığı için iki harekât bölgesine ayrılmıştır. Böylece Seyyid İdrisi'ye karşı kuzey harekâtı Tihame Harekât Bölgesi Komutanlığı, güneyde İngilizlerin elindeki Aden üssüne Taiz Harekât Bölgesi Komutanlığı adı verilmiştir. Bu harekât planına göre 40. Tümen İdrisi cephesinde (Hacur-Va'zât), 39. Tümen Mendep, Taiz ve Aden doğrultusunda İngilizlere karşı taarruzda bulunacaktır. Bunların yanı sıra kabilelerden kurulacak teşkiller için hazırlıklara başlanması 7. Kolordu Komutanlığı tarafından vilayete bildirilmiştir⁴⁵⁹. Bu sırada İngilizler de bölgedeki kabileleri kendi safına çekmek için çaba göstermekte, Kızıldeniz'de üstün durumda olmaları onlara avantaj sağlamaktadır. İngilizlerin Aden'de üçer bin mevcutlu bir İngiliz ve bir Hint alayı, 300 kişilik hecinsüvar bölüğü, bir sahra topçu alayı ve bir ağır topçu taburu bulundurduğu gelen haberler arasındaydı. Ayrıca Perim Adası'nda 1.000 kişilik bir İngiliz ve bir Hint taburu bulunduğu ve adanın doğu kıyı kesimine

⁴⁵⁶ Various Documents., 1903., Aden, Afghanistan, Constantinople, Persia and Arabia, Tibet, Turkey., JC 18/10/1-9., Memorandum on the Boundary of the British Protectorate near Aden. University of Birmingham Library.

⁴⁵⁷ Yeşilyurt, Y. (2011). *Yemen'de Osmanlı-İngiliz Mücadelesi (1871-1914)*, Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum, s.240; Dresch. **a.g.e.**, 2000., s.11.

⁴⁵⁸ *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi.*, 1978. s.80.

⁴⁵⁹ *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi.*, 1978. s.418-419.

makineli tüfekler yerleştirildiği haberi gelmiştir. Bundan başka özellikle Laheç, Dali, Sabai kabilelerinden 25.000 kişiyi bulan destek kuvvet vardır⁴⁶⁰.

1914 yılında Aden, Taiz ve Tihame bölgelerinde taarruz hazırlıkları yapıldığı bilinmektedir. Yukarıda bahsettiğimiz gibi İngilizlerin hareket alanı dâhilinde olan Mendep Boğazı'na ise bir harekât düzenlenmiştir. Mendep'e yapılan harekâta başta İngiliz kuvvetleri geçici bir başarı sağlamıştır. 10 Kasım 1914'te Mendep'i ve Şeyh Said'i işgal eden İngilizler bölgeyi bir süre sonra tahliye etmişlerdir. Bunu bir fırsat olarak değerlendiren 7. Kolordu Komutanlığı Mendep'e derhal hareket edilmesini istemiştir. Ayrıca İdrisi cephesinde taarruzda bulunacak 40. Tümen'in cephaneliklerinden de Mendep'e aktarılmıştır. İngilizler ise büyük bir çıkarma yapmayıp, kıyı kesimlerden küçük girişimlerde bulunmuştur. 1915 yılı başlarında ise Şeyh Said sırtları İngilizlerce bombalanmış ancak daha sonra yerli kabilelerce bu taarruz geri püskürtülmüştür⁴⁶¹. Mendep'ten İngilizlerin çekilip gitmesinin ardından Kolordu ve Taiz Harekât Bölge Komutanlıkları burada olası çıkarmaya karşı savunmada kalıp, diğer yandan Aden'e yapılacak harekât için hazırlık yapmaya devam ediyordu.

1914 yılında Aden'e yapılacak harekât hazırlıkları doğrultusunda Kolordu, Başkomutanlığın 6 Eylül 1914 tarihli direktifleri çerçevesinde Taiz Harekât Bölge Komutanlığı'na emir göndermiştir. Buna göre Havâşip üzerinden Aden'e ilerlemek ve Nevahii Tes'ayı (yedi bucaklar) işgal etmek hususundaki tasarı ve önlemlerle teşkilatlanmanın son durumu hakkındaki görüş ve önerilerini bekliyordu. Buradan anlaşılacağı üzere Aden bölgesinde başarı sağlamak taarruzun gidişatı için kritik bir öneme sahiptir. Fakat Yemen'de genel bir sorun olan askerî kuvvet yetersizliği Aden için de geçerlidir. 39. Tümen'in yaptığı çalışmalar sonucu yaptığı açıklamaya göre 6 bölgeden (Haceriye, Muaviye, Ad, Dâli, Kataba ve Rıda) mücahitlerin bir kısmı Aden için kalanı ise Mendep savunması için ayrılmıştır. Buradaki harekâta mücahitlerin yanı sıra yerli kabilelerin desteği beklenmekte ve bu şekilde Aden'e girilme bile kapılarına kadar yaklaşılabilceği inancı vardır. Fakat bu tasarılar

⁴⁶⁰ *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi.*, 1978. s.422.

⁴⁶¹ *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi.*, 1978. s.420-432.

gerçekleşmemiştir. Tümenin elinde Aden harekâtı için sadece iki piyade taburu kalmıştır ve 380 kişiden ibarettir. Bu nedenle sık sık kuvvet takviyesi istenmiştir⁴⁶².

Düzenli birliklerin hazırlıkları tamamlandıktan sonra Taiz Harekât bölgesinde toplanması istenilmiştir. Ayrıca Şeyh Said-Mendep bölgesine gerekli kuvvetler ve mücahitler yerleştirilmiştir. Öte yandan İmam Yahya'dan destek sağlanmış ve cihada destek vermeyen karşıt kabileler kontrol altına alınmıştır. İmam Yahya, Aden'de bulunan İngiliz üssünün Yemen'e saldırabileceği düşüncesi ile Türklerin kazanmasını daha faydalı buluyordu. Ayrıca Laheç'in durumunun öğrenilmesi de düzenlenecek harekât açısından önem taşıyordu. Aslında İmam Yahya, Laheç işgalinin sonraya bırakılmasını uygun buluyordu. Fakat daha sonra fikri değişmiş ve Aden'e yapılacak olan harekâtın gerekliliğine uygun davranmıştır. Böylece Taiz'den çıkan birlikler Laheç ve Aden üzerine taarruza geçeceklerdi. Ancak plan tamamen uygulamaya sokulamamış ve Aden harekâtına başlanamamıştır. Bunda kuvvet yetersizliği, maddi yetersizlikler, ulaştırma sıkıntıları gibi birçok faktör etkili olmuştur. Netice olarak ikinci bir harekât planı yapıldı ve Aden harekâtı ileri bir tarihe ertelenmiş oldu. Hazırlıklara devam edildiği sırada Kolordu Komutanlığı 25 Ocak 1915'te taarruz hazırlık emri verilmiştir. Bu emir Taiz harekâtının detaylarını içeriyordu. Taiz Harekât Bölge Komutanlığının türlü aksaklıklardan dolayı Aden'e ilerlemesi ancak 1915 yılı ortalarında olmuştur⁴⁶³.

Yapılan askerî hazırlıklar doğrultusunda Yemen'de Milli taburlar kurulması da kararlaştırılmıştır. Böylece Yemen'de beş milli tabur ve Hacur'da birer Milli bölük kurulmasına karar verilmiştir. Ayrıca Yemen Valisi'nin İmam Yahya ile görüşerek Cebel taburlarını teşkil edeceği bildirilmiştir. Söz konusu taburlara alınacak zabitanların bölgeye vakıf olmaları gerektiği belirtilmiştir. Yerlerine ulaşan taburlar başarı gösterirse sayılarının arttırılacağı anlaşılmaktadır⁴⁶⁴.

Tüm bu gelişmeler yaşanırken İdrisi cephesi tehlikesini koruyordu. Birinci Dünya Savaşı öncesinde Asîr'de bölgenin savunmasını sağlayacak miktarda askerî kuvvetin olmadığı görülmektedir. Asîr garnizonu yaklaşık 3.000 kişidir. Burada Ebha merkezli 21. Piyade Tümeni bulunmaktadır. Tümenin 121. ve 122. olmak üzere

⁴⁶² *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi.*, 1978. s.432-434.

⁴⁶³ *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi.*, 1978. s.434-447.

⁴⁶⁴ ATASE Arşivi, BDH, K:2023, D:544, F:1/3.

iki piyade alayı vardır. Zayıf olan askerî kuvvete Yemen'den ve Hicaz'dan destek gönderilmiş. Fakat Hicaz'dan gelen destek geri gönderilmiş, Yemen'den gelen tek tabur ile zayıf olan taburlardaki eksiklik giderilmeye çalışılmıştır⁴⁶⁵. Asîr Mutasarrıf ve Komutanı olan Muhiddin Bey ise burada önlemler almış ve 1916 yılında yaptığı hizmetlerden ötürü nişan ile ödüllendirilmiştir⁴⁶⁶.

Seyyid İdrisi Ocak 1915'te Fersan Adaları'nı işgal ederken, Şubat 1915 başlarında Zebir, Kamran, Cebeli Tayır, Ukban ve Budi gibi Kızıldeniz Adaları İngilizler tarafından işgal edilmiştir. Ayrıca Kuzey harekâtında bulunan 40. Tümen karşısında yaklaşık 10.000 kişilik Seyyid İdrisi kuvveti bulunduğu bilinmektedir⁴⁶⁷. Bu sırada Hicaz, Asîr ve Yemen'deki kumandanlıkların maddi sıkıntısı giderilmeye çalışılıyordu. Harbiye Nezareti tarafından Başkumandanlık Vekâleti'ne Asîr, Hicaz ve Yemen'deki Yedinci Kolordu Kumandanlıklarına gönderilecek paraların havalesi bildiriliyordu. Buna göre sefer dolayısıyla 300.000 kuruş Hicaz ve Asîr'den, Hicaz ve Asîr Kumandanlıklarına, 500.000 kuruş da Yemen'deki Yedinci Kolordu Kumandanlığı'na havalesi bildiriliyordu⁴⁶⁸.

Bu hazırlık süreci içerisinde bölgede istihbarat trafiğinin yoğun olduğu açıktır. Askerî harekât bilgilerinin konsolosluk ajanlarının yazdığı raporlara yansımış olduğu görülür. Amerikan Konsolosluğu'na, Hudeyde Konsolosluk ajanı tarafından yazılmış olan 20 Şubat 1914 tarihli raporda Osmanlı Devleti'nin Yemen'de düzeni sağlamak için 10.000 kuvvet emrettiği bilgisi verilmektedir. Bu kuvvetin 1.000 kişi kadarı Hudeyde'nin bir köyüne inmiştir⁴⁶⁹. Yine bir başka raporda Yemen ve Asir'deki siyasî durum hakkında bilgi veriliyordu. 24 Şubat 1914 tarihli Amerikan Konsolosluk raporuna göre İdrisi'ye İngilizler tarafından destek kuvvet sağlanacağı haber ediliyordu. Bu konu İstanbul'daki İngiliz Büyükelçiliği'ne bildirilmiş ve 1.000 askerin Konfide'ye gönderildiği belirtilmiştir. Ayrıca aynı raporda İdrisi'nin 50.000 kuvvetle San'a'ya yürüdüğüne dair bir rivayetten söz edilmiştir. Buna ilaveten bilgi

⁴⁶⁵ Polat. **a.g.e.**, 2019., s.158.

⁴⁶⁶ **BOA**, İrâde Dosya Usulü İrâdeler Tasnifi (İ.DUİT) D:67. G:15. Lef:1/1. H-01-01-1335. (28 Ekim 1916)

⁴⁶⁷ **Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi.**, 1978. s.448,452.

⁴⁶⁸ **ATASE Arşivi**, BDH, K:163, D:718-51, F:44.

⁴⁶⁹ National Archives (United States), MS Turkey: Records of the U.S. Department of State, 1914: Records of the Department of State Relating to Internal Affairs of Turkey, 1914. Central File: Decimal File 867.00/607., Internal Affairs Of States, Turkey, Political Affairs., March 19th, 1914 - March 21, 1914. February 20, 1914.

edinmek için İngiliz yetkililerin Laheç Sultanı'na güvendiğinden bahsedilmiştir. Fakat Laheç Sultanı hakkında çelişkiler vardır. Buna göre bir yandan İtalyan ajanı olarak İdrisi'ye mühimmat sağladığı diğer yandan İtalyan-Türk savaşında İdrisi'nin Laheç Sultanı tarafından Aden yetkililerine teslim edildiği belirtilmiştir⁴⁷⁰. Raporda da bahsedildiği üzere bazı noktalarda çelişkiler mevcuttur. Bölgede İtalyanlar 1909-1911 yılları arasında her ne kadar İdrisi aracılığıyla tutunmaya çalışmışsa da Birinci Dünya Savaşı öncesi bunu sağlayamamıştır. Çünkü İtalyanlar Birinci Dünya Savaşı patlak vermeden bir süre önce Almanya ve Avusturya tarafında yani İttifak bloğunda yer almış sonradan İtilaf bloğuna dâhil olmuştur. Bu nedenle İtalya, İtilaf Devletleri'nin (İngiltere-Fransa-Rusya) güvenini kazanamamış, Kızıldeniz ve Aden'deki faaliyetleri küçümseyici ve güvensiz bir tavırla karşılanmıştır⁴⁷¹. Esasen İtalya'nın İtilaf bloğuna geçmesi Avusturya-Macaristan'a karşı indirilen bir darbe niteliğinde olsa da İngiltere, Fransa ve Rusya için beklenen yararı sağladığını söylemek zordur⁴⁷².

Bu defa İngilizlerden destek alan Seyyid İdrisi ise bölgede beklenen başarıyı gösterebilmiş değildir. Osmanlı Devleti askerlerinin Aden harekâtı ile 5 Temmuz 1915'te Laheç'e girmesi gerek İngilizler gerekse İdrisi için beklenmedik bir sonuç olmuştur. İngilizler bu çarpışmalarda 300 asker kaybetmiştir. Osmanlı askerinden 30 şehit verilirken, 5 Milli Tabur askeri şehit olmuştur. Birinci Dünya Savaşı'nda Aden hariç olmak üzere çevresi neredeyse tamamen Osmanlı Devleti idaresine geçmiş durumdadır. İngilizler Laheç'i yeniden almak için çaba göstermiş fakat başarılı olamamışlardır⁴⁷³. İngiliz ordusu Aden'e kadar püskürtülmüş ve kara ile olan bağlantısı kesilmiştir. Bu gelişmelerden sonra Yemen'deki bazı kabileler de Osmanlı Devleti safına geçmeyi tercih etmişlerdir⁴⁷⁴. Öte yandan Laheç Sultanı ile Aden'in kuzeyindeki Nevahi-i Tis'a kabile reisleri bir süre şüpheli tavırlar sergilemişlerdir⁴⁷⁵.

1917 yılında İngilizler ve İmam Yahya arasında elçiler vasıtasıyla ortak bir antlaşma gündeme gelmiştir. İngilizler Arap yönetimini desteklediklerini ve Türklere

⁴⁷⁰ National Archives (United States), MS Turkey: Records of the U.S. Department of State, 1914: Records of the Department of State Relating to Internal Affairs of Turkey, 1914. Central File: Decimal File 867.00/608., Internal Affairs Of States, Turkey, Political Affairs., February 24 1914.

⁴⁷¹ Mehra. **a.g.e.**, 1988., s.56.

⁴⁷² Kennedy. **a.g.e.**, 1998., s.300.

⁴⁷³ Yeşilyurt. **a.g.m.**, 2018., s.34,43.

⁴⁷⁴ Yeşilyurt. **a.g.m.**, 2016., s.715-716.

⁴⁷⁵ **Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi.**, 1978. s.416.

karşı yapılacak mücadele karşısında gerekli desteği sağlayacaklarını bildirmiş ancak neticede İmam Yahya'nın sunduğu şartları imkânsız bulmuşlardır. Çünkü İmam Yahya bu antlaşmayla Aden hariç tüm Yemen'e hükmetmeyi teklif etmiştir. Ayrıca bir diğer istek İdrisi'nin bölgeden uzaklaştırılması yönündedir. İmam'ın teklifi imkânsız olarak değerlendirilse de bir açık kapı bırakılmasına dair düşünce söz konusudur. 1918 yılında müzakereler sürse de sonuç olarak bir antlaşma yapılamamıştır⁴⁷⁶.

İmam Yahya, Osmanlı Devleti Mondros Mütarekesi'ni imzalamadan önce kendisini garantiye almak adına başkent San'a'ya yakın olan Ravza bölgesine girmiştir. Mütarekeden sonra ise başkent San'a'ya girerek hâkimiyetini sağlamlaştırmıştır⁴⁷⁷.

Seyyid İdrisi ise 30 Nisan 1915'te İngilizlerle yapmış olduğu antlaşma ile bu savaştaki faaliyetlerini belirlemiştir. Bu antlaşma Aden Kumandanı D.G.L Shaw ile Seyyid İdrisi'nin temsilcisi olan Seyyid Mustafa bin Seyyid Abdul Ali arasında imzalanmıştır. Antlaşma Seyyid İdrisi'nin Türk birliklerine saldırmasına karşılık İngiltere'nin diplomatik, askerî ve ekonomik desteğini alacağı maddeler içermektedir. Ayrıca Antlaşmanın 8. Maddesi gereğince Kızıldeniz kıyılarında Türk limanları engellenmişken, Seyyid İdrisi Aden arasındaki sularda serbest bırakılmıştır⁴⁷⁸. 1917'de yapılacak olan İdrisi-İngiliz antlaşması ise bir denge hareketi olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu antlaşma bölgede gücü artan İtalyanların, Kızıldeniz'deki adaları kontrol altına almasını önlemeye yöneliktir⁴⁷⁹.

İngilizlerin Yemen'de İdrisi'den beklenen performansı görememesi sonucunda Mekke Emiri Şerif Hüseyin ile anlaşma yaparak bölgede güç kazanmaya çalıştığı görülmektedir. Mahmud Nedim Bey, Şerif Hüseyin'in İngilizlere ilk teklifini 2 Temmuz 1915 yılında yaptığını belirtmiştir. Şerif Hüseyin aynı tarihlerde kendisine Yemen'de Osmanlı Devleti için elinden geleni yapacağını söylemiştir. Şerif Hüseyin'in bu ihanet karşılığında İngilizlerden istediği şey Mersin ve Adana'yı içine alan 37. Arz dairesinden İran sınırlarına kadar uzayan bölgenin muhtariyetidir. Fakat

⁴⁷⁶ Polat. **a.g.e.**, 2019., s.169-171.

⁴⁷⁷ Tanrı Kurt. **a.g.e.**, 1963., s.78.

⁴⁷⁸ Polat. **a.g.e.**, 2019., s.159-160.

⁴⁷⁹ Polat. **a.g.m.**, 2017., s.118; Abiş, R. (2021). *I. Dünya Savaşı'nda Kızıldeniz'de Osmanlı Adaları*, Yüksek Lisans Tezi., Kütahya Dumlupınar Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü., Kütahya., s.30.

Şerif'in istekleri dolayısıyla büyük Arabistan İmparatorluğu hayali karşılık bulamamıştır. Mahmud Nedim Bey'e göre Şerif Hüseyin'in isyan etmesi boşunaydı çünkü Osmanlı Devleti'nin mağlup olması halinde Arabistan bugünkü şeklinden daha farklı olmayacaktı⁴⁸⁰.

Osmanlı Devleti'nin savaş sonunda mağlup sayılması nedeniyle 30 Ekim 1918 Mondros Mütarekesi imzalanmıştır⁴⁸¹. Mütarekenin 16. maddesi Hicaz, Asîr, Yemen, Suriye ve Irak'taki Osmanlı Devleti kuvvetlerinin en yakın İtilaf Devleti kumandanına teslim olmasını bildiriyordu. İngilizler ise Hudeyde Limanı önlerine gelmiş buradaki kuvvetlerin teslim olmasını talep etmişlerdir⁴⁸². Mahmud Nedim Bey ve İmam Yahya bu emrin gerçekliğine inanmayıp karşı çıksa da Laheç Kumandanı Ali Sait Paşa, Aden'de İngilizlere teslim olmuş⁴⁸³ ve sonrasında 40. Tümen de teslim olmuştur⁴⁸⁴. Kuvvetlerin bölgeden ayrılırken İngilizlere sadece işe yaramaz 700 kadar silah bırakırken asıl mühimmatı İmam Yahya'ya bırakmaları yaşanan gelişmelerin özeti gibidir⁴⁸⁵. 5 Mart 1919'da Yemen'de 3883 kişilik asker ve sivil memur Hudeyde'de İngilizlere teslim olmuştur⁴⁸⁶.

Son Yemen Valisi Mahmud Nedim Bey ve yanı sıra bazı görevliler Yemen'de kalmıştır. Bu kadro modern Yemen'in kuruluşunda rol oynamıştır. 1920 seçimlerinde Yemen'den milletvekilleri seçilmiş fakat bölge işgal edilmiş olduğu için Türkiye'ye gelmeleri mümkün olmamıştır⁴⁸⁷. Osmanlı Devleti'nin Yemen'deki varlığı hukuken Lozan Antlaşması ile sona ermiştir. Lozan Antlaşması imzalanmadan önce Meclis'te yapılan müzakerelerde bu antlaşma ile Yemen'den vazgeçilmesi eleştirilmiştir. Bu hususta Ali Şükrü Bey orada Türk ordusu ve memurlarının bulunmasının bu bölgenin Türkiye'ye bağlılığını gösterirken bu antlaşmayla Yemen'in bırakılmasının burayı

⁴⁸⁰ Mahmud Nedim Bey, **a.g.e.**, 2001., s.189-190.

⁴⁸¹ Armaoğlu, F. **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi.**, C.1-2., Alkım Yayınevi., İstanbul., s.141-142.

⁴⁸² Ehiloğlu. **a.g.e.**, 2001., s.203.

⁴⁸³ **Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi.**, 1978. s.594-597.

⁴⁸⁴ **Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi.**, 1978. s.599-600.

⁴⁸⁵ Zeki Ehiloğlu eserinde Yemen'in boşaltılması sırasında bırakılan mühimmat ve Hudeyde'den İngilizlere teslim olmuş kuvvetler hakkında Korgeneral Galip Deniz'in notlarına yer vermiştir. Bu notlara göre 40. Tümen mütareke imzalandıktan yaklaşık beş ay sonra elindeki ağır silahları İmam Yahya'ya bırakmıştır. İşe yarayacak durumda olan mavzerler ve piyade mermileri Tihame'deki kabilelere kendilerini savunmaları için verilmiştir. İngilizlere ise işe yaramaz durumda olan 700 kadar tüfek teslim edilmiştir. Bkz. Ehiloğlu. **a.g.e.**, 2001., s.203.

⁴⁸⁶ Bostan. **a.g.m.**, 2013., s.411.

⁴⁸⁷ Kurşun. **a.g.m.**, 2022., s.93.

istememek anlamına geldiğini eleştirel bir şekilde söylemiştir⁴⁸⁸. Mahmud Nedim Bey'in 10 Aralık 1921 tarihli Osmanlı Harbiye Nezareti'ne göndermiş olduğu rapor ise söz konusu bağlılığı kanıtlar niteliktedir. Bu raporda İmam Yahya'nın Osmanlı halifesi ve sultanı ile TBMM emirlerine bağlı olduğu bildirilmiştir. Bu rapor beş maddelik bir içeriğe sahiptir. Özetle raporda hükümete bağlılık ve sadakat içerisinde olduğu teyit edilerek İngilizlere bu kıtanın bırakılmaması gerektiği vurgulanmıştır. Milli orduda olduğu gibi Cebel, Tihamer, Taiz, Sebid ve bütün mevkilerde Osmanlı Devleti sancağı dalgalandığı belirtilmiştir. Ayrıca nasıl hareket edilmesine dair İmam Yahya ve vilayete talimat verilmesi istenilmiştir⁴⁸⁹. Diğer yandan Mondros Mütarekesi'nden sonra Yemen'de kalanların Mahmud Nedim Bey öncülüğünde TBMM Hükümeti'nden istekleri olmuşsa da karşılık bulamamıştır. Bu tavır TBMM Hükümeti'nin Milli Mücadele öncesi yaşanan gelişmeleri reddetmesi şeklinde yorumlanmıştır⁴⁹⁰. Fakat bu yorum Milli Mücadele Hareketi sırasında Ankara Hükümeti'nin içerisinde bulunduğu durumların yeterince değerlendirilmediği bir yorum olacaktır⁴⁹¹.

Osmanlı Devleti Yemen'den çekilirken güney bölgede İngilizler, San'a bölgesinde İmam Yahya ve kuzey bölgesi Asîr'de İdrisi hüküm sürüyordu. Sonraki süreçte 14 Aralık 1918'de İngilizlerin işgal ettiği Hudeyde'yi 1921'de İdrisî'ye bırakması İmam Yahya ve İdrisi arasında sorunlara neden olmuştur. 1923'te Seyyid İdrisi'nin ölümü sonrasında Hudeyde kontrolü İmam Yahya'ya geçmiştir. 1934'te bir süre Suudî işgaline uğrayan şehir, Tâif Antlaşması ile İmam Yahya kontrolüne yeniden geçecektir⁴⁹². İmam Yahya 1904'te babasının ölümüyle başlayan liderliğini 1948 yılına kadar yani 44 yıl sürdürmüştür. 1918 yılında bağımsızlığını ilân etmiş olan İmam Yahya, 1926 yılında ise “*Mütevekkilî Krallığı*” olarak İtalyanlarla anlaşma yapmış ve bağımsızlığının uluslararası olarak tanınmasını sağlamıştır⁴⁹³.

⁴⁸⁸ Polat. **a.g.e.**, 2019., s.301.

⁴⁸⁹ BOA, HR.SYS. D:2470. G:60. Lef:3/3. M-03-09-1922. Söz konusu raporun gizlilik bulunan kısmını ise Mahmud Nedim Bey gereğinin yapılması görüşlerinize bırakılmıştır, bu konuda takdir yüce makamınıza aittir diyerek bitirmiştir. Bkz. Aynı belge - Lef:1/3.

⁴⁹⁰ Öke, M.K.-Karaman, L.(2008). *Adı Yemendir*, Ufuk Kitapları., İstanbul., s.63.

⁴⁹¹ Polat. **a.g.m.**, 2017., s.131-136.

⁴⁹² Kurtuluş. **a.g.m.**, 1998., s.301.

⁴⁹³ Kılınç, T. (2022) “Yemen’in Modern Tarihi”, *Derin Tarih Dergisi.*, S.119., s.94.

İngiltere'nin bağımsızlığı tanınması ise 1934 yılında Kuzey-Güney sınırının çizilmesi ile olmuştur⁴⁹⁴.

İmam Yahya 17 Şubat 1948 yılında Benû Murâd kabilesinden Şeyh Ali Karday tarafından vurularak öldürülmüştür. Öte yandan İngilizler 1839 yılından beri varlığını sürdürdüğü Aden bölgesinden 1967 yılında çekilmiş ve bölgeyi Yemen yönetimine bırakmıştır. 1970 yılında devletin adı Yemen Demokratik Halk Cumhuriyeti olarak değişmiştir. Bu süreçte Sosyalist ve Marksist görüş çatışması yaşanmış, 1990 yılında ise Kuzey ve Güney Yemen birleşerek Yemen Cumhuriyeti adını almıştır⁴⁹⁵.

⁴⁹⁴ Ehiloğlu. **a.g.e.**, 2001., s.197.

⁴⁹⁵ Kılınç. **a.g.m.**, 2022., s.94-98; Tomar. **a.g.m.**, 2013., s.413-414.

4. EKONOMİK YAPI

4.1. Tarım ve Hayvancılık

4.1.1. Tarımsal Faaliyetler

Osmanlı Devleti, hâkimiyeti boyunca Anadolu’da ve vilâyetlerde tarımın gelişmesine yönelik faaliyetlerini sürdürmüş, tarım geliştirme çabalarında hükümetin yanı sıra devlet adamları da önemli rol oynamıştır. Özellikle 19. yüzyılda kurumsallaşma çalışmaları artmıştır. 1876 yılında ekonominin gelişmesi adına İstanbul’da ve taşrada Ticaret ve Ziraat Cemiyetleri’nin kurulması emri verilmiştir. Dört yıl sonra 1879’da Sadrazam Said Paşa, İstanbul ve vilayetler genelinde Ziraat Odaları kurulmasını istemiştir. Her ay iki kez toplanan Ziraat Odaları, Said Paşa’nın 1895’de istifa etmesi ile kaldırılmıştır. Fakat vilayetlerdeki odalar resmîyette de olsa varlığını sürdürmüştür. Yine bazı yerlerde Ziraat Odaları’nın, Ticaret Odaları ile birleştirilmesi uygun görülmüştür. 1892 yılında ise İstanbul Ziraat Odası ile İstanbul Ticaret Odası resmen birleştirilmiştir. Bu kapsamda kurum İstanbul Ticaret ve Ziraat Odası ismini almıştır⁴⁹⁶.

Yemen ve Anadolu toprakları tahıl ürünlerinin bol yetiştirilmesi açısından benzerlik göstermiştir. Yemen topraklarının yer şekilleri nedeniyle sadece %3’lük gibi çok az bir kısmı tarıma elverişlidir. Böyle olmasına rağmen tarım, Yemen ekonomisinde önemlidir ve milli gelirin %15’ini oluşturmaktadır. Buna ilaveten nüfusun üçte ikisi geçimini tarım sektöründen sağlamıştır⁴⁹⁷. Yemen’de Tihame (sahil) ve Cebel (dağlık) kısımlar tamamen işleniyordu⁴⁹⁸. Zengin bitki örtüsüne sahip verimli topraklar ise daha çok Yemen’in Batısında yer alıyordu. Kıyı kesimlerde bozkır görüntüsü hâkimdir ve dağ eteklerinde demir hindi, okaliptüs, akasya gibi ağaçlar dikilmiştir. Yemen’in batı kısmının aksine güney ve doğu kısmında ise çoğunlukla bitki örtüsü zayıftır⁴⁹⁹. Yemen’in elverişli iklimi nedeniyle bölgede çok çeşitli tarım ürünleri yetiştirilmiştir. Başlıca ürünler kahve, arpa,

⁴⁹⁶ Quataert, D. (2008). *Anadolu’da Osmanlı Reformu ve Tarım.*, (Çev. Nilay Özok Gündoğan-Azat Zana Gündoğan). Kültür Yayınları, İstanbul, s.79-83.

⁴⁹⁷ Kurt. **a.g.m.** 2013., s.401.

⁴⁹⁸ Hasan Kadri, **a.g.e.**, 1328., s.34.

⁴⁹⁹ Gül. **a.g.e.**, 2009., s.22.

buğday, mısır, duhan (tütün), kat, darı, susam, şeker kamışı, pamuk, çivittir⁵⁰⁰. Günümüzde de susam ve susam yağı Yemen’de çok fazla üretilmektedir. Ayrıca Yemen’de afyon ve zencefil de ekilmiş, taze afyondan ise reçel yapılmıştır⁵⁰¹. Yemen, Tropik kuşakta bulunmasının etkisiyle limon, turunç, muz, zeytin ve şeftali gibi meyvelerin yetiştirildiği bir bölge olmuştur. Yazar Paul Dresch Taiz, İbb ve Ciblah çevresindeki dağlık bölgeyi tahıl kapasitesi nedeniyle “ekmek sepeti” olarak tanımlamıştır. İbb yakınlarında yıllık yağış 1.000 mm’dir. Dağları teraslı yapıda olup üretim kapasitesi çok yüksektir. Ayrıca Yemen’de ürünlerin satışı aracılar vasıtasıyla yapılmıştır. Haftanın belirli günlerinde kurulan kırsal pazarlar Yemen halkı için önemli olmuştur⁵⁰². Köylüler çok çeşitli ürünler yetiştirse de Yemen’in iktisadi yapısı dışa dönük değildir. Tarım ile uğraşan halka gerekli aletleri çoğunlukla ticari yönden aktif olan Yahudiler temin etmiştir⁵⁰³.

1898 yılında Yemen’de kuraklıktan dolayı büyük bir kıtlık yaşanmıştır. Tahminlere göre bu kuraklıktan 5-6 milyon nüfus etkilenmiştir. Osmanlı Devlet’i bu durum karşısında bölgede ihtiyaç tespitinde bulunmuştur. Buna göre Yemen’de her ay 3 milyon okka zahire, 1 milyon okka pirince ihtiyaç duyulmuştur. Bu ihtiyaçların Kunfide ve Hudeyde’ye gönderilmesi Babiâli tarafından uygun görülmüştür. Ayrıca masrafları Maliye Nezareti’nin karşılayacağı şekilde bölgedeki askerlere de un ve pirinç gönderilmesi için de Meclis-i Vükelâ’da görüşme yapılmıştır. Kuraklık bitinceye dek Yemen’e giden zahire ve pirinçten gümrük vergisi alınmaması için emirler verilmiştir⁵⁰⁴. Birinci Dünya Savaşı’nın devam ettiği 1915 yılında ise Hudeyde halkına ihtiyaçları olduğu için 2.000 lira yardımda bulunulmasına karar verilmiştir⁵⁰⁵.

20. yüzyılın sonlarındaki verilere göre Yemen’de kahve, üzüm, hurma, tütün, patates ve susam üretiminde artış yaşanırken, tahıl üretiminde zaman zaman düşüş yaşanmıştır. İşlenen topraklar ülkenin %14’ünden ibaret olup tarım etkin nüfusun %75’ini kapsıyordu. Bu toprakların neredeyse tamamına yakın kısmında (%68) Hint

⁵⁰⁰ Rüşdî, **a.g.e.**, H-1325., s.200.

⁵⁰¹ Mustafa bin Mustafa, **a.g.e.**, 2015., s.20-21.

⁵⁰² Dresch, **a.g.e.**, 2000., s.13,18.

⁵⁰³ Yıldırım, M. (2001) *XVI. Yüzyılda Osmanlı Devleti’nin Kızıldeniz, Yemen, Basra Körfezi ve Habeşistan Politikaları*. Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta, s.54.

⁵⁰⁴ Ağanoğlu, **a.g.m.**, 2022., s.57.

⁵⁰⁵ **Osmanlı Arşiv Belgelerinde Yemen**, (2008). s.78-79.

darısı üretilmiştir⁵⁰⁶. Yemen’de üretim belli başlı ürünlerde yüksekken, bazı ürünlerin üretimi düşüş göstermiştir.

4.1.2. Hayvancılık Faaliyetleri

Osmanlı Devleti ekonomisinde tarım faaliyetlerinin yanı sıra hayvancılık da ön plandadır. 1909 yılında Anadolu’da toplam hayvan sayısı yaklaşık 40 milyon baştır. 1914 yılında ise bu sayı yaklaşık 35 milyondur⁵⁰⁷. Yemen’de de ekonomi, tarımsal faaliyetlerin yanı sıra hayvancılık faaliyetlerine dayalıdır. Kümes hayvancılığı koyun, keçi, sığır ve deve yetiştiriciliği ayrıca balıkçılık başlıca hayvancılık faaliyetleridir. Yoğun olarak koyun, keçi ve sığır besiciliği yapılmıştır. Ticari faaliyet olarak canlı hayvan ihracatı sürdürülmüştür. Ayrıca Yemen’de yabani olarak sırtlan, çeşitli sürüngenler, tilki gibi hayvanlar vardır. Dağlarda ve dağ eteklerinde yoğun olarak maymunların olması dikkat çekicidir. Yine de yabani hayvanların nesli zamanla tükenmiştir⁵⁰⁸. 20 yüzyılın sonlarında Yemen’de 3.8 milyon baş koyun, 3.4 milyon baş keçi, 1.2 milyon baş sığır, 690 bin baş eşek ve 180 bin kadar deve vardır. Bunun yanı sıra Yemen, günümüzde deve besiciliğinde Ortadoğu ülkeleri arasında Suudi Arabistan’dan sonra ikinci sırada yer almıştır⁵⁰⁹.

Yemen’de, hem Kızıldeniz’e hem de Hint Okyanusu’na sahilleri olması nedeniyle denizcilik faaliyetleri yürütülmüştür. Aden’den doğuya doğru gidildikçe küçük balıkçı yerleşimlerinin olduğu bilinmektedir⁵¹⁰. Yemen’de balıkçılık faaliyetlerinin gelişimi ile ilgili bilgiler kısıtlı olsa da günümüzde de bu coğrafyada balıkçılığın önemli bir yer tuttuğu anlaşılmaktadır. 20. yüzyılda ise zaman zaman yanlış avlanmadan dolayı balık oranında azalmalar yaşanmıştır. Balıkçılık sektörü, 2009 yılındaki araştırmalara göre Yemen’in 26.24 milyar dolarlık gayri safi yurtiçi hasılasının %1.9’una katkıda bulunmuştur. Petrol ihracatından sonra, balıkçılık en büyük ikinci ihracat gelirini ve ulusal işgücünün %1,5’ini oluşturmuştur. Ayrıca ulusal nüfusun %3,2’sinin geçimini desteklemiştir. Balıkçılık sektörü içinde, zayıf yönetim, uygun mevzuatın yokluğu ve yetersiz altyapı, balıkçılık sektörünün sosyal ve ekonomik katkılarını baltalayan başlıca sorunlar olmuştur. Son zamanlarda, sık

⁵⁰⁶ Küçükönder, O. (2007). *Yemen-Türkiye Ticari İlişkileri*, Yüksek Lisans Tezi., Marmara Üniversitesi Ortadoğu Araştırmaları Enstitüsü., İstanbul. s.18-19.

⁵⁰⁷ Güran. **a.g.e.**, 1997. s.5-10.

⁵⁰⁸ Gül. **a.g.e.**, 2009., s.23.

⁵⁰⁹ Küçükönder. **a.g.t.**, 2007. s.17-18.

⁵¹⁰ Kurt. **a.g.m.** 2013., s.401.

sık yakıt ve elektrik kesintileri ve bunu izleyen fiyat artışları balıkçılar arasındaki sıkıntıyı artırmıştır. Aden Körfezi ve Arap Denizi'ndeki yaygın korsanlık faaliyetleri büyük bir endişe kaynağı olmuştur. Bu durum bölgelerdeki balıkçıların üretkenliğini kısıtlamıştır⁵¹¹.

4.2. Ticari Faaliyetler

4.2.1. Kahve Ticareti

Kahvenin Arap Yarımadası'ndaki ilk varlığının M.S. 575 yılında olduğu düşünülmese de rağmen bölgede kahve yetişmesine dair bilgiler yazılı kaynaklarda bahsedilmemiştir. Bu nedenle kahvenin Arabistan ve Afrika'da varlığına dair elde edilen bilgiler daha çok anlatılar ve rivayetlerden ibaret olmuştur⁵¹². Kahvenin ortaya çıkışı ile ilgili bir takım rivayetler mevcuttur. Bir rivayete göre Yemen'deki bir çoban hayvanlarının yediği otlardan dolayı zinde olduğunu fark eder ve keşişlerden bu bitkileri araştırmasını ister. Keşişler kahve ağacına rastlayarak meyvelerini kaynatıp içerler ve yorgunluk hislerinin kaybolduklarını fark ederler. Böylece kahve zamanla tüccarlar tarafından da keşfedilir ve yaygınlaşır. Bir diğer rivayete göre Şazili tarikatının kurucusu Şeyh Hasan El-Şazili Yemen'de Muha'ya gelir ve burada kendisine bir iftira atılır. Kendisi ise dağda yaşadığı sırada kahve ağacını keşfeder ve bunun salgın hastalığa da iyi geldiği fark etmiştir. Böylece kahve hızla ünlenir. Bir başka rivayete göre Hz. Muhammed'e hasta olduğunda Hz. Cebrail tarafından kahve getirilmiştir. Hz. Muhammed bu kahve ile sağlığına kavuşmuştur⁵¹³. Rivayetlerde kahvenin şifa niyetiyle kullanılmış olmasına sıkça değinilmesi dikkat çekicidir. Nitekim günümüzde de her gün bir fincan kahve içilmesinin kalbe iyi geldiği belirtilmektedir.

Kahve, Yemen Vilayeti'nin başlıca tarım ve ihracat ürünlerinden biri olmuştur. Kahvenin tohumları bu bölgeye Afrika'dan gelmiştir⁵¹⁴. 1507 yılında ise Habeşistan'dan Yemen'e kahve getirildiği bilinmektedir⁵¹⁵. Yemen kahvesini 1628

⁵¹¹ Alabsi, N.-Komatsu, T. (2014). "Characterization Of Fisheries Management In Yemen: A Case Study Of A Developing Country's Management Regime", *Marine Policy*, Vol.50., s.90.

⁵¹² Türker, A. (2019). *19. Yüzyılda Yabancı Seyyahlara Göre Osmanlı Devletinde Kahvehaneler*. Yüksek Lisans Tezi, Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gümüşhane, s.5.

⁵¹³ Odunkıran, F.-Alpaydın, B.(2014). "Klasik Türk Şiirinde Mükeyyifât Unsuru Olarak Kahve ve "Hikâye-i İcâd-ı Kahve-i Yemen", *VIII. Milletlerarası Türkoloji Kongresi.*, İstanbul., s.45-47.

⁵¹⁴ Mustafa bin Mustafa. *a.g.e.*, 2015., s.23-24.

⁵¹⁵Yavuz. *a.g.e.*, 2003, s.XXX.

yılında Hollandalılar satın almıştır. Doğu Hindistan Şirketi, 1660 yılında kahveyi ticari ürünler listesine eklemiştir. İngiltere zamanla bölgedeki ticari faaliyetlerini arttırmış, 1770 yılında Hudeyde'ye bağlı Muhâ'daki kahve ticaretinde büyük pay sahibi haline gelmiştir⁵¹⁶.

Yemen'de ihraç ürünleri kahve ve ham deri olmuştur⁵¹⁷. Fakat Yemen'e yetebilecek miktardan çok daha fazla üretilmesi nedeniyle çoğunlukla kahve ihraç edilmiştir⁵¹⁸. Bu nedenle kahve, çok eskiden beri Yemen'in en önemli ticaret ürünü olmayı sürdürmüştür. Kahve aynı zamanda iyi bir vergi gelir kaynağıdır. Yemen'den Avrupa'ya giden kahve hasılatından yüzde bir oranında vergi alındığı anlaşılmaktadır⁵¹⁹. Kahvenin yetişmesi için gereken coğrafi koşullar farklılık göstermektedir. Yemenliler kahveyi sisli havanın hâkim olduğu dağ aralarına, havası ılımlı vadilere ekmişlerdir⁵²⁰. Fidanların ekilmesinden dört yıl sonra birkaç adet kahve vermeye başladığı görülmüştür. İstenilen verimin alınması ise yedi-sekiz seneyi alır⁵²¹. Yemen halkı kahvenin çekirdeğini ihraç edip, "kışır" dedikleri kabuğunu ise kendileri kaynatarak tüketmişlerdir⁵²².

Yemen'in Tihame ovasına kıyısı olan Muhâ kazası, yoğun kahve yetiştirilen bir bölgedir. Bu bölge özellikle 17. ve 18. yüzyıllarda kahvesi ile meşhur olmuş ve ünü dünyaya yayılmıştır. Bugün dünyanın birçok yerinde Mocha/Mokka olarak bilinen kahve çeşiti burayı hatırlatmaktadır⁵²³. Bunun yanı sıra Hudeyde sancağı iskelesinden Amerika ve Marsilya bölgesine kahve sevkiyatı yapılmıştır⁵²⁴. 17. yüzyılda ise Hudeyde limanının daha güvenli olması sebebiyle burada kahve ticareti yeniden canlanmıştır. Böylece Osmanlı Devleti Amerikan bezi ve gaz yağı olarak karşılığında Amerika ve Fransa'ya kahve ihraç etmiştir. Bu şekilde ihraç edilen

⁵¹⁶ Yeşilyurt. **a.g.t.**, 2011., s.96.

⁵¹⁷ Öngör, S. (1965). *Orta Doğu (Siyasi ve İktisadi Coğrafya)*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Yayınları, Ankara, s.188.

⁵¹⁸ Rüşdî, *Yemen Hâtırası*, Dersaadet: Matbaa-yı Osmaniye, H-1325 (1907/1908). s.200.

⁵¹⁹ Bostan, İ. (1982). "Muhammed Hilal Efendi'nin Yemen'e Dair İki Layihası", *Osmanlı Araştırmaları (The Journal Of Ottoman Studies)*, C.3., İstanbul., s.317.

⁵²⁰ San'a sancağına bağlı Menaha kazasında sisli hava her yeri kaplardı. Bu süreklilik gösteren nemli hava kahvenin yetişmesini, olgunlaşmasını sağlardı. Bkz. İbrahim Abdüsselam Paşa. **a.g.e.**, 2008., s.37.

⁵²¹ Mustafa bin Mustafa. **a.g.e.**, 2015., s.23-24.

⁵²² Otyam. **a.g.e.**, 1981., s.36; Rüşdî, **a.g.e.**, H-1325., s.201.

⁵²³ Gül. **a.g.e.**, 2009., s.22.

⁵²⁴ Rüşdî, **a.g.e.**, H-1325., s.200-201.

kahve miktarı yılda yaklaşık 6.000 tonu bulmuştur⁵²⁵. Bu ihracat ve ithalat canlılığının 19. yüzyılda da Hudeyde’de sürdüğü anlaşılmaktadır.

Yemen’de zaman zaman kahve üreticileri ve simsarlar arasında düzenli bir sistemin olmamasından kaynaklı sorunlar yaşanmıştır. 1899 yılında Yemen’de kahve üreticiliği yapan kişilerin simsarların zulmünden kurtarılması için önlem alınarak, ticaret odaları kurulması istenmiştir⁵²⁶. Bu simsarlar ve tüccarlar her kahve yükünden aldıkları miktardan “*hisse-i maârif*” adıyla vergi vermek mecburiyetindedir⁵²⁷. Yani kahveden alınan vergi, maarif alanındaki masrafların giderilmesi için kullanılmıştır. Buna örnek olarak, San’a ve Hudeyde şehirlerindeki Sanayi Mektepleri masrafları karşılığında kahve vergisi alınmıştır. Fakat zamanla bu uygulamadan vazgeçilmiştir. 1913 yılında Hudeyde Sanayi Mektebine karşılık olarak alınan kahve vergisi kaldırılmıştır. Fakat kahve sahipleri kendileri vergi vermek isterse bunda hükümetin bir müdahalesi bulunmamıştır⁵²⁸.

Yemen’de kahvenin yayılmasında tarikatların da etkisi olmuştur. Yemen’in yanı sıra yayılma noktasında Mısır, Suriye bölgelerindeki tarikatların önemli işlevleri söz konusudur. Kahvenin İstanbul’a ulaşması ise Müslüman tüccarlar aracılığıyla sağlanmıştır. Yemen, Cidde, Kahire ve İskenderiye istikametiyle deniz yoluyla İstanbul’a getirilen kahve Eminönü’nden tüm şehre dağıtılmıştır⁵²⁹. Edebiyatta da kahvenin ve kahve içme geleneğinin yer aldığı ve bazı anlamlar taşıdığı görülmektedir. Başlangıçta bir çekirdek halindeyken toz haline gelip binlerce parçalara bölünmesi, su ile birlikte kısıp ateşte pişirilmesi önce vahdetten kesrete ve sonrasında da kesretten vahdete doğru sembolik bir yolculuk olarak geçmektedir. Ayrıca tasavvufta kahve içmeye heves etmek yola hazırlık yapmak anlamı taşımaktadır. Öte yandan kahve bir derviş içeceği olarak belirtilmiştir. Kahvenin köpüklenmesi için kısıp ateşte demlenmesi, benzer şekilde dervişin kemale ermesi için de zaman gereklidir⁵³⁰.

⁵²⁵ Kurtuluş. **a.g.m.**, 1998. s.300.

⁵²⁶ **Osmanlı Arşiv Belgelerinde Yemen**, (2008). s.109.

⁵²⁷ **BOA**, BEO, D:3997. G:299741. Lef:1/2. H-11-02-1330. (31 Ocak 1912)

⁵²⁸ **BOA**, DH.İD. D:129. G:11. Lef:1/60. H-25-04-1331. (3 Nisan 1913)

⁵²⁹ Yıldız, M.C., (2010) “Coffeehouses as an Informal Education Institution and Coffeehouses of Egypt”, **Procedia Social and Behavioral Sciences.**, s.1363.

⁵³⁰ Güleç. **a.g.m.**, 2022., s.77.

Yemen kahvesi, ticaret ürünü olması dışında resmî makamlara hediye olarak da gönderilmiştir. Örneğin 1901 yılında Sultan II. Abdülhamid’e Yemen’in birinci sınıf kahvelerinden gönderilmiştir⁵³¹. Kahvenin hediye edilmesi geleneği Sultan III. Selim döneminde dahi görülmektedir. İngiltere elçiliği, Osmanlı Dışişleri Bakanına İstanbul’a Mekke’den getirilen pelesenk yağı ve Yemen’den getirilen kahvenin İngiltere Kralı’nın çok hoşuna gittiğini belirten bir mektup yazmıştır. Nereden temin edebileceklerini öğrenmek istemişlerdir. Sadrazam ise irade buyurulması durumunda 120 kg kahveyi İngiltere Kralı’na gönderebileceklerini 18 Ağustos 1792’de arz etmiştir. Sultan III. Selim ise istenilen ürünlerin temin edilip hediye olarak gönderilmesini emretmiştir⁵³².

Kahvenin yaygınlaşması ile birlikte kahve satan dükkânlar ve insanların muhabbet ettiği kahvehaneler ortaya çıkmıştır. Bunların yanı sıra kahveye dair eşyalar fincanlar, cezveler, dolaplar insanların günlük hayatının bir parçası olmaya başlamış ve günümüze kadar varlığını korumuştur. Kahvenin insanları bir araya getirme, sosyalleşme faktörü yadsınamayacak kadar önemli olmuştur⁵³³.

4.2.2. Tömbeki Ticareti

Yemen’de 16. yüzyıl itibariyle kahve yetiştiriciliğinin yanı sıra tütün de yaygınlaşmıştır. Bir çeşit tütün olan tömbeki, nargile ile içilmektedir. Tömbeki ticaretinin kontrol altına alınması ve idare edilmesi adına Yemen Vilayet merkezi teşkilatında, Yemen Tömbeki Reji İdâresi kurulmuştur. 1889 yılında Yemen Reji Dairesi’nin nazırı Mösyö Komasi adında bir gayrimüslimdir⁵³⁴. Aynı tarihte Yemen’deki Tömbeki Şirketi çalışmalarıyla, Yemen Vilayeti’ne avans ödenmesi sağlanmıştır. Bu avans Meclis-i Mahsus-ı Vükelâ tarafından uygun görülmüş ve Maliye Nezareti’ne bildirilmiştir⁵³⁵. Yemen’de her bölgenin adetleri, yaşayış tarzı ve yeme içme kültürü farklıdır. Bu farklılığın sebebi çoğunlukla mensup oldukları mezhep ile ilgilidir. Örneğin Asîr’in Tihame ve dağlık bölgesinde Şafiî mezhebi çoğunluktadır. Buradaki Şafiîler tütün ve tömbeki içmemiş ve içmeyi “küfür” saymıştır. Bu gelenek onlara Vehhâbîlerden kalmıştır ve sadece kahve içmeyi tercih

⁵³¹ **Osmanlı Arşiv Belgelerinde Yemen**, (2008). s.65.

⁵³² Ağanolu. **a.g.m.**, 2022., s.56.

⁵³³ Ayrıntılı bilgi için Bkz. Kuzucu, K.- Koz, M.S., (2021). **Türk Kahvesi.**, Yapı Kredi Yayınları., İstanbul.

⁵³⁴ **Yemen Salnamesi**, H.1306. (1888-1889), s.67.

⁵³⁵ **BOA**, BEO, D:1353. G:101435. Lef:1/6. H-03-04-1317. (11 Ağustos 1899)

etmişlerdir. Yemen'in dağlık bölgelerinde yaşayanlar tütün ve tömbeki, Tihame bölgesinde yaşayanlar ise sadece tömbeki içmiştir⁵³⁶.

Yemen'e tömbekinin kaçak yollardan sokulması oldukça yaygın bir sorundur. Örneğin, Hindistan ve Hadramut'tan Yemen sınırlarına kaçak olarak tömbeki sokulmuştur⁵³⁷. Hükümet Yemen'de tömbeki kaçakçılığını yasaklamış ve sahillerde vapurlar dolaştırarak kaçakçılığı engellemeye çalışmıştır⁵³⁸. 1912 yılında tömbeki, devlet denetimi altına alınmış durumdadır. Tömbeki üreticileri zarar ettiği için Aden'den kaçak yollarla tömbeki temin etmişlerdir⁵³⁹. Aynı dönemde tömbeki vergisi kilo başına iki kuruş azaltılmış ve satış fiyatı da buna göre düzenlenmiştir⁵⁴⁰. Yemen'de tömbekinin halk için önemsenen maddelerden olduğu fakat devlet kontrolünde tutulmaya çalışıldığı anlaşılmaktadır. 1914 yılında Hudeyde mebusluğu yapan Zühdü Efendi, Yemen sahillerinde yapılan tömbeki kaçakçılığı ve alınacak önlemler ile ilgili bölgedeki diğer mebusların da bulunduğu müzakerelere katılmıştır. Zühdü Efendi, Yemen Vilayeti'ne ithal olunacak tömbekiler tekel vergisinden hariç tutularak kilo başına iki kuruş vergi alınmasına dair mevcut olan kanun layihası hakkında bazı görüşlerde bulunmuştur. Buna göre kilo başına alınacak iki kuruş tömbeki vergisinin üç aşamalı olacak şekilde alınmasını önermiştir. Kaçakçılığa önlem olmasına adına tömbekinin iyi, orta ve kötü olmak üzere sınıflandırılması gerektiğini buna göre bir fiyat belirlenmesi gerektiğini belirtmiştir. İyi tömbeki için iki kuruş, orta kalitede tömbekiden 60 para, kötü olarak nitelendirilen tömbekiden ise 40 para alınmalıdır. Fakat bu teklif tömbekinin cinsinin belirlenmesi zaman alacağını için ve doğru bir şekilde tespit edilmesi de zor olduğu için kabul edilmemiştir. Ayrıca bu kanunun Hicaz'da uygulanması Yemen mebusları ve bazı meclis üyeleri tarafından teklif edilse de herhangi bir değişiklik yapılmadan hazırlanan taslak kabul edilmiştir⁵⁴¹.

⁵³⁶ Ahmed Râşid Paşa. **a.g.e.**, 2015, s.360.

⁵³⁷ **BOA**, Y.PRK.BŞK. D:35. G:54. Lef:1/2. H-03-09-1311. (10 Mart 1894.)

⁵³⁸ Kaçak tömbeki faaliyetlerini önlemek amacıyla Tömbeki Reji Şirketi üç vapur satın almıştır. Fakat bu vapurların bir tanesi Yemen'e ulaşabilmiş ve bu durum İstanbul'a bildirilmiştir. **BOA**, DH.MKT. D:114. G:43. Lef:2/35. H-26-03-1312. (27 Eylül 1894)

⁵³⁹ Çelik. **a.g.t.**, 1999., s.23.

⁵⁴⁰ **BOA**, BEO, D:4057. G:304258. Lef:2/3. H-17-07-1330. (2 Temmuz 1912)

⁵⁴¹ Selçuk, M.(2012). "Hudeyde Mebusu Zühdü Efendi ve Yemen Layihası", *History Studies*, s.317.

4.2.3. Kat Bitkisi Ticareti

Kat (*Catha edulis*) olarak bilinen bitki, bir ağaç yaprağıdır. Çiğnenerek tüketilen kat, Yemen’de halkın büyük bir kısmı tarafından kullanılan, uyuşturucu etkisi olan bir bitkidir⁵⁴². Kat ağacının varlığı ise Antik Çağ’a dayandırılmıştır. Bu kapsamda Eski Yunan, kat yetiştiriciliğinde örnek teşkil etmiştir. Yemen’de 12. yüzyıldan beri kat ağaçlarının bulunduğu tahmin edilmektedir. Kahve gibi kat bitkisinin de Yemen’e Doğu Afrika’dan getirildiği düşünülmektedir⁵⁴³. Buna ilaveten Yemen’de kat bitkisi, iklim ve bitki örtüsü uygunluğu nedeniyle en fazla San’a ve Taiz’de yetiştirilmiştir⁵⁴⁴. Kat yaprakları tat olarak pekmez tadına benzetilmiş ve kat ağacından filiz halinde toplanmıştır. Yaprakların boyutu söğüt ağacı yaprağından biraz daha geniştir. Ayrıca kat yaprakları kurumaması için otlara sarılıp, zarar görmemesi adına çubukların arasına konularak bir demet haline getirilmiştir⁵⁴⁵. Yemen’de farklı yüksekliklerde yetişmekte olan yaklaşık 40 çeşit kat vardır⁵⁴⁶. Kat ağaçlarının boyu yaklaşık 1,5 metre ile 20 metre arasında değişmektedir. Yemen’de su konusunda sıkıntı çekilmesine rağmen su kaynaklarının neredeyse yarısı kat ağaçlarının sulanması için kullanılmıştır⁵⁴⁷. Ticareti yapılan ürünlerin başında kahve ve tütünün yanı sıra kat bitkisi gelmiştir⁵⁴⁸.

Sultan Abdülmecid döneminde, Osmanlı Devleti idarecileri İstanbul’a ulaşan raporlardan sonra kat bitkisini araştırma gereksinimi duymuşlardır. Yemen Defterdarı Emin Lütfü Bey’den numune gönderilmesi istenmiştir⁵⁴⁹. Bu kapsamda 1855 yılında Mekteb-i Tıbbiye’nin kat bitkisinin numunesini incelemiştir⁵⁵⁰. Yemen’de kahvenin değeri düştükçe bazen onun yerini kat almıştır. 1900’lü yıllarda çoğu insanın kat çiğnemekten yoksun olduğu anlaşılmıştır. Fakat yine de Yemen’de erkeklerin özellikle öğleden sonra toplanmalarında popüler olmayı sürdüren bir

⁵⁴² Mustafa bin Mustafa. **a.g.e.**, 2015., s.29-30.

⁵⁴³ İbrahim Abdüsselam Paşa. **a.g.e.**, 2008., s.15.

⁵⁴⁴ Zahran, M.A.-Khedr, A.,-Dahmash, A.-El-Ameir, Y.A., (2014). “Qat farms in Yemen: Ecology, dangerous impacts and future promise”, *Egyptian Journal Of Basic And Applied Sciences.*, Vol.1., s.2.

⁵⁴⁵ Otyam. **a.g.e.**, 1981., s.35-43.

⁵⁴⁶ Zahran – Khedr – Dahmash -El-Ameir. **a.g.m.**, 2014., s.3.

⁵⁴⁷ Kurt. **a.g.m.** 2013., s.401.

⁵⁴⁸ Gül. **a.g.e.**, 2009., s.22.

⁵⁴⁹ Ağanoglu. **a.g.m.**, 2022., s.58.

⁵⁵⁰ BOA, Sadâret Âmedî Kalemi (A.}AMD.) D:64. G:54. Lef: 1/1. H-29-12-1271. (12 Eylül 1855).

mahsul olmuştur⁵⁵¹. Yemen nüfusunun sadece %5'i (tüccarlar ve çiftçiler) kat bitkisinden gelir elde ederken, kalan %95'i tüketicidir⁵⁵². Kat bitkisi dünyada Doğu ve Güney Afrika, Yemen ve Madagaskar'da yetiştirilmektedir. Günümüzde kat İsveç, ABD ve Suudi Arabistan'da yasaklanmış ve kontrol altına alınmaya çalışılmaktadır. Bugün Etiyopya ve Yemen'den gelen kat Londra'ya ulaştırılıp orada bulunan Yemen, Somali ve Etiyopya topluluklarının bulunduğu bölgelere dağıtılmaktadır. Kat çiğneme geleneğine sigara, su ve meşrubat da eşlik etmektedir⁵⁵³. Her ne kadar önlenmeye çalışılsa da bağımlılık yapan etkisi ve köklü bir geçmişi dolayısıyla kat bitkisi bazı bölgelerde önlenememiş, popülerliğini korumuştur.

4.2.4. Köle Ticareti

1789 Fransız İhtilali sonrası insan haklarının ön plana çıkması, köleliğin kaldırılmasını gündeme getirmiştir. 1815 Viyana Kongresi'nde köle ticareti yasaklanmış ve Avrupa ülkeleri art arda köle ticaretini sonlandırmaya başlamıştır. Osmanlı Devleti'nde ise köle ticareti 19. yüzyılın sonuna kadar devam etmiştir. Köle ticaretinin yasaklanması fikrinin Osmanlı Devleti'nde kabul görmesi uzun sürmüştür. Bunun sebebi ise diğer birçok ülkede olduğu gibi Osmanlı Devleti'nde de köleliğin ve esir pazarlarının toplumla bütünleşmiş olmasıdır. Bununla birlikte 1847 yılında Sultan Abdülmecid'in emriyle İstanbul'daki esir pazarı kapatılmıştır⁵⁵⁴. Bu gelişme köleliğin kaldırılmasına yönelik ilk girişim olarak kabul edilmiştir. 1857 yılında Hicaz bölgesi hariç tutularak zenci köle ticareti yasaklanmıştır⁵⁵⁵. Fakat 1869 yılında Süveyş Kanalı'nın açılması Mısır'da köle ticaretinin canlanmasına neden olmuştur. Osmanlı Devleti'nin 1876'da kabul edilen ilk anayasası Kânûn-ı Esâsî'de de köle ticareti yasaklanmıştır. Kânûn-ı Esâsî'nin 24. maddesinde yer alan “müsadere ve angarya cerime memnudur” ifadesi köleliğin yasaklanması olarak kabul edilse de bazı taraflarca bir yasaklanma olarak görülmemiştir. 1891 yılında ve daha sonra Sultan Mehmed Reşad döneminde de köleliğe dair kanun çıkarılmıştır. Her ne kadar

⁵⁵¹ Dresch. **a.g.e.**, 2000., s.16.

⁵⁵² Zahran – Khedr – Dahmash -El-Ameir. **a.g.m.**, 2014., s.2.

⁵⁵³ Kassim, S.-Croucher R., (2006). “Khat Chewing Amongst UK Resident Male Yemeni Adults: An Exploratory Study”, *International Dental Journal.*, Vol.56., s.97.

⁵⁵⁴ Erdem, Y.H. (2013). *Osmanlı'da Köleliğin Sonu 1800-1909*, Çev., Bahar Tırnakçı, Kitap Yayınevi, İstanbul, s.124.

⁵⁵⁵ Aydın, M.A.-Hamîdullah, M.(2006). “Köle”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C.26., İstanbul., s.245.

köle ticareti resmî yollarla önlenmeye çalışılsa da çeşitli şekillerde devletin son zamanlarına kadar sürdürülmüştür⁵⁵⁶.

Osmanlı Devleti, köle ticareti üzerine dünyadaki gelişmeleri takip etmiş ve bu hususta Hicaz, Yemen, Trablusgarp gibi köle ticaretinin yoğun yapıldığı vilayetlere bu konuda dikkatli olunmasını bildirmiştir⁵⁵⁷. Bu uyarıların yanı sıra Yemen Osmanlı Devleti yönetimindeyken bu bölgede köle ticareti yapılmaması için çeşitli önlemler de alınmıştır. Örneğin 1857 yılında Somali ile Yemen arasındaki boğaz geçişlerine köle ticaretine engel olabilmek için bir kale yapılması ve toplar yerleştirilmesi istenilmiştir⁵⁵⁸.

19. yüzyıl aynı zamanda Osmanlı Devleti'ne yapılan köle ticaretinin artış gösterdiği bir yüzyıl olmuştur. Bunun sebebi ise Yemen ve Hicaz'da açılan buharlı gemi şirketlerinin taşımacılığı kolaylaştırmasıdır. Köle ticaretinde yaşanan bu artışlar sonucunda Osmanlı Devleti ve İngiltere'nin sık sık karşı karşıya geldiği görülmektedir. İngilizler başlarda kölelerin taşınırken kötü muamele gördüğünü iddia ederek onların haklarını savunmuştur. Daha sonra bu politikasını değiştiren İngilizler, Osmanlı Devleti'ne yapılan köle ihracatının yasaklanması yönünde baskı uygulamaya başlamıştır. Bundan sonraki süreçte Osmanlı Devleti de bu baskıdan kurtulabilmek ve kontrolü ele almak adına adımlar atmıştır⁵⁵⁹. 1866 yılında Osmanlı Devleti'ne ait bir gemi Yemen'den Basra'ya dönerken köle ticareti yapma gerekçesiyle İngilizler tarafından kontrol edilmiştir. Bu durum Osmanlı Devleti tarafından usule aykırı bulunmuş ve İngiliz donanması kaptanından şikâyetçi olunmuştur⁵⁶⁰. Osmanlı Devleti özellikle 19. yüzyılın sonlarında aldığı önlemler doğrultusunda, İngiltere tarafından yapılan zenci köle ticareti suçlamalarını reddetmiştir. 1884 yılında ise suçlamaların reddedilmesinin yanı sıra Yemen Vilayeti'nin gerekli tedbirleri alması emredilmiştir⁵⁶¹.

⁵⁵⁶ Engin, N. (2002). "Osmanlılar'da Kölelik", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C.26., Ankara., s.246.

⁵⁵⁷ BOA, MV. D:41. G:29. Lef:2/2. H-14-07-1306. (16 Mart 1889).

⁵⁵⁸ BOA, Sadâret Mektubî Kalemi Nezâret ve Devair (A.)MKT.NZD), D:215. G:5. Lef:1/2. H-01-07-1273. (25 Şubat 1857).

⁵⁵⁹ Taşbaş, E. (2018). "Osmanlı Devleti'nin Ortadoğu'da Köle Ticaretini Engelleme Çalışmaları", *Akademik İncelemeler Dergisi*, C.13., S.2., s.136,140.

⁵⁶⁰ BOA, HR.SFR.3. D:116. G:21. Lef:4/19. H-07-06-1283. (17 Ekim 1866).

⁵⁶¹ BOA, Yıldız Perakende, Umum Vilayetler (Y.PRK.UM.) D:6. G:107. Lef:1/2. H-05-09-1301. (9 Temmuz 1884); BOA, Hariciye Nezâreti Tahrirât-ı Hariciye Odası (HR.TH) D:52. G:66. Lef:1/5. H-24-10-1301. (17 Ağustos 1884).

Sonraki süreçte İngiltere ve Osmanlı Devleti arasındaki köle ticareti sorununun başka bir boyuta ulaştığını görmekteyiz. Öyle ki İngiltere harp gemisiyle köle ticaretini engelleme amacıyla Taiz sancağına bağlı Muha kazası sahillerindeki kayıklara top atışı yapmıştır. Bu durum Muha kazası kaymakamı aracılığıyla Yemen Vilayeti'nden İstanbul'a bildirilmiştir⁵⁶². Hariciye Nezareti tarafından yazılan belgeden anlaşıldığı üzere Osmanlı Devleti bu durumu uygun bulmamıştır⁵⁶³.

Yemen'in San'a sancağında genellikle haftanın Pazartesi günü köle pazarı kurulmuştur. Zenci köleler ise Sudan'dan Muha ve Hudeyde limanına ulaşmıştır. Toplumsal ilişkileri boyutunda genel olarak Yemenliler kölelere kötü muamelelerde bulunmamıştır. Yemenli bir kişinin evine kadın bir köle alması durumunda eşiyse benzer haklara sahip olduğu görülmektedir. Ayrıca köleler kendi özgürlüklerini satın alma hakkına sahiptir⁵⁶⁴. Bu satın alma hakkı doğrultusunda köleler azat olduklarına dair bir belge almışlardır. Kölelerin azat olduğunu gösteren bu belgeye ise "ıtkıname" denilmektedir. İtkınamelerin verilmesi hususunda bazı zamanlar usule aykırı durumlar yaşanmıştır. Örneğin 1887 yılında kadın ve erkek zencilerdeki itkınameler İtalya, İngiltere ve İran konsolosluğu tarafından onaylanmış bu durum anlaşmalara aykırı bulunmuştur. Bu nedenle Osmanlı Devleti, Hicaz ve Yemen vilayetlerine bu durumun engellenmesini emretmiştir⁵⁶⁵. Ayrıca köleliğin yasaklanması doğrultusunda Yemen'e gelen kölelere doğrudan itkınameler verilerek azat edilmiştir. Buna bağlı olarak 1891 yılında Hudeyde'ye gelen 142 köleye, Hudeyde Mutasarrıflığı tarafından itkıname verilmiştir⁵⁶⁶.

Köle ticaretinin yasaklanması için atılan önemli bir adım da Brüksel Konferansı ve sonrasında imzalanan Brüksel Senedi'dir. 1889 yılında Brüksel'de toplanan konferansa İngiltere ve Belçika'nın davetiyle birçok devlet katılmıştır. Bu konferansta Afrika Kıtası'nda köle ticaretinin yasaklanması kararı alınmıştır. Konferansın ardından 1890 yılında Brüksel Senedi imzalanmıştır. Bu senet ile köle ticareti yapılan ülkelerde ne tür tedbirler alınacağı maddeler halinde detaylı bir

⁵⁶² BOA, HR.TH. D:83. G:59. Lef:1/4. H-18-01-1306. (24 Eylül 1888).

⁵⁶³ BOA, DH.MKT. D:1556. G:84. Lef:1/2. H-16-02-1306. (22 Ekim 1888).

⁵⁶⁴ Ehiloğlu. a.g.e., 2001., s.170-171.

⁵⁶⁵ BOA, DH.MKT. D:1469. G:80. Lef:1/1. H-28-03-1305. (14 Aralık 1887).

⁵⁶⁶ BOA, HR.TH. D:110. G:70. Lef:1/2. H-25-11-1308. (2 Temmuz 1891).

şekilde bildirilmiştir⁵⁶⁷. Brüksel Senedi ile köleliğin yasaklandığına dair özel bir komisyonun hazırladığı mecmualar Hicaz, Yemen ve Trablusgarp vilayetlerine gönderilmiştir⁵⁶⁸.

Köle ticareti yaptığı için yakalanan kişiler ise mahkemelerde yargılanarak cezalandırılmıştır. Osmanlı Devleti bu hususta sahil vilayetlerinde yaşayan sakinlere taarruzda bulunarak zenci kadın-erkek ticareti yapmaya çalışanların cezalandırılması gerektiğini bizzat bildirmiştir⁵⁶⁹. Sonraki yıllarda da Osmanlı Devleti'nin bu bölgede köle ticaretinin önlenmesi için yoğun çabalar sarf ettiğini fakat köle ihracının hala devam ettiğini kayıtlardan anlaşılmaktadır. Ayrıca Yemen'de 20. yüzyılın başlarında, köle ticaretinin yanı sıra silah kaçakçılığı ile de mücadele edilmiştir⁵⁷⁰. Tüm dünyada yasaklanmış olan köle ticareti Osmanlı Devleti Yemen'den çekildiğinde ise yeniden başlamıştır.

4.2.5. Dericilik ve Dokumacılık

Yemen'de deri imalatı özellikle bölgede Sâsâni Devleti (610) hâkimiyeti yaşanırken artış göstermiştir. İlerleyen süreçte Yemen'in derisi ve ciltçiliği ün kazanmıştır. İmalat yapılan başlıca şehirler ise Sa'de, Zebîd, Cereş ve Necran'dır⁵⁷¹. İhracı yapılan keçi ve koyun derilerinin Amerikan deri fabrika sahiplerince talep gördüğü anlaşılmaktadır. Bu fabrikaların temsilcileri daha çok liman şehri olması nedeniyle Hudeyde'de bulunmaktadır. Bu nedenle diğer ürünler gibi deri ihracının da buradan yapıldığını söylemek mümkündür⁵⁷². Birinci Dünya Savaşı'nın devam ettiği yıllarda Harbiye Nezareti, Hicaz ve Yemen vilayetleriyle Asîr mutasarrıflığı ve Medine muhafızlığından yapılacak olan deri ihracatına izin vermiştir⁵⁷³.

Yemen'de de imalat faaliyetlerinin artmasıyla birlikte dokumacılık da önem kazanmıştır. Dokumacılığın ham maddesi olan pamuğun yetiştiriciliği 6. yüzyılda yapılmaya başlamıştır⁵⁷⁴. Yemen'de kadınlar diğer işlerinden fırsat buldukları

⁵⁶⁷ Özdağ, A. (2018). "Afrika'da Esir Ticaretinin Yasaklanması: Brüksel Konferansı (1890)", *ANKASAM Bölgesel Araştırmalar Dergisi*, C.2., S.1., s.248-249.

⁵⁶⁸ BOA, DH.MKT. D:752. G:58. Lef:2/6. H-25-05-1321. (19 Ağustos 1903).

⁵⁶⁹ BOA, DH.MKT. D:2203. G:68. Lef:1/2. H-04-01-1317. (15 Mayıs 1899).

⁵⁷⁰ BOA., Hariciye Nezâreti İdare (HR.İD) D:171. G:64. Lef:2/3. H-15-04-1322. (29 Haziran 1904)

⁵⁷¹ Yavuz. a.g.e., 2003., s.XXXI.

⁵⁷² Kurtuluş. a.g.m., 1998. s.300.

⁵⁷³ BOA, Dahiliye Nezâreti İdare-i Umumiye (DH.İ.UM), D:77. G:1. Lef:3/11. H-18-06-1333. (03 Mayıs 1915).

⁵⁷⁴ Yavuz. a.g.e., 2003., s.XXX-XXXI.

zamanlarda halı dokumacılığı yapmıştır⁵⁷⁵. Bu noktada sosyal yaşamda da dokumacılığın yeri olduğu söylenebilir. 1910 yılında Yemen’de ithal edilen kalemler arasında iplik yani dokumacılık sektörü vardır. Bu nedenle Hudeyde mebusu olan Zühdü Efendi 1910 yılında hazırladığı ve Meclis-i Mebusan tarafından Dâhiliye Nezareti’ne gönderilen layihasında, bu kalemin fabrika ile desteklenmesi gerektiğini ancak bu şekilde kâr edilebileceğini belirtmiştir⁵⁷⁶. Anadolu’da ise 20. yüzyılda sınai bitkilerin üretim payı %10 civarında olup, pamuk ve tütün bu oranda önemli paya sahiptir. Osmanlı Devleti’nde genel pamuk üretimi 1914 yılına ait istatistiklerde düşük gözükse de bu veriler sadece pamuk üretiminde önde gelen Adana ve İçel Bölgesini kapsamaktadır⁵⁷⁷. Dolayısıyla aynı yıllarda Yemen Vilayeti’ne oranla Anadolu’da daha verimli bir pamuk yetiştiriciliği olduğunu söylemek mümkündür.

4.3. Madencilik

Yemen coğrafyasında yer altı kaynakları oldukça zengindir. Demir, tuz, bakır, kurşun, kömür, petrol, altın ve mermer madenleri bulunmaktadır. Hatta dağlık bölgelerde demir, bakır ve kalay madenleri vardır. Ayrıca Araplar muhtemelen efsaneleşmiş bir şekilde Sebe Melikesi’nin antik kenti olan Marib çevresinde, bol miktarda altın, gümüş ve değerli taşlar olduğunu söylemiştir⁵⁷⁸.

Yemen’in Sa’de bölgesi ve civarında bulunan demir madeni San’a sancağında satılmıştır. Yemen’de demir Avrupa’ya göre daha pahalı satılmış ve “*cenbiye*”⁵⁷⁹ gibi aletlerin yapımında kullanılmıştır. Ayrıca San’a, Ans, Nekm Dağları etekleri ve başka bölgelerde de akik taşı vardır⁵⁸⁰. Bunlara ilaveten Taiz sancağının, Hicriye kazasında ise maden kömürü ve linyite rastlanılmıştır⁵⁸¹. 1881 yılında San’a’da bir çoban altın madeni bulmuştur. Madenin numunesi incelenmek üzere İstanbul’a gönderilmiştir. Fakat bölgede araştırma yapılmasına rağmen madencilikten anlayan

⁵⁷⁵ Otyam. **a.g.e.**, 1981., s.67.

⁵⁷⁶ Çelik. **a.g.t.**, 1999., s.22.

⁵⁷⁷ Güran, T. (1997). *Osmanlı Dönemi Tarım İstatistikleri 1909, 1913,1914*. Tarihi İstatistikler Dizisi, C.3. TC. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, Ankara., s.13.

⁵⁷⁸ National Archives (United States), MS Turkey: Records of the U.S. Department of State, 1802-1949: Records of the Department of State Relating to Internal Affairs of Turkey, 1910-1929. Central File: Decimal File 867.00, Internal Affairs Of States, Turkey, Political Affairs., January 24th, 1910 - February 27, 1913. January 24, 1910 - February 27, 1913, p.3.

⁵⁷⁹ Ucu yarım hilal şeklinde olan bir tür hançer.

⁵⁸⁰ Keha, M. (2002). *Salnamelere Göre Yemen Tarihi*, Yüksek Lisans Tezi., Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum., s.88-89.

⁵⁸¹ İbrahim Abdüsselam Paşa. **a.g.e.**, 2008., s.85.

uzman kişilerin olmaması nedeniyle madenin kaynağına ulaşamamıştır⁵⁸². 1896 yılına ait verilere göre Yemen’de ihraç edilen maden miktarı 10.243.270 kilodur. Değeri ise 5.889.881 kuruştur. İhraç edilen tuz miktarı ise 726.173 kilo olup, değeri 272.314 kuruştur. Yani tuz ve madenin toplam ihraç miktarı 10.969.443 kilo olmuştur. Aynı istatistik veriler Osmanlı Devleti’ne bağlı 17 vilayetten toplamda 216.056.483 kilo maden ve tuz ihraç edildiğini göstermektedir⁵⁸³.

Devlet bu madenlerin sevk edilmesi sırasında gasp edilmesi gibi bazı sorunlarla karşılaşabileceği için çeşitli önlemler almıştır. Örneğin 1891 yılında Hudeyde sancağına bağlı Zeydîyye kazasından çıkarılan tuzun sevk edilmesi sırasında bölgedeki aşiretlerin ve Arapların olası bir taarruzunun engellenmesi için tedbir alınması emredilmiştir⁵⁸⁴.

Osmanlı Devleti Kızıldeniz üzerindeki adalarda yabancılar tarafından yapılan maden aramalarına karşı da önlem almak istemiştir. Bugün Suudi Arabistan’a ait olan Farasan Adaları’nda gaz madeni keşfi yapacak olan yabancı heyetin, Osmanlı Devlet’inden ruhsat almadan arama yapamayacağı Yemen’e bildirilmiştir⁵⁸⁵.

Mehmed Ali Paşa’nın 1910 yılında Yemen’de valiliği sırasında, Mahmud Nedim Bey de Yemen’e mebus olarak gitmiştir. Mahmud Nedim Bey Yemen’e yolculuğu sırasında vapurda olan İtalyanların, Yemen’in zenginlikleri hakkında söylediklerine hatıratında yer vermiştir. Bu konuda bir fabrikatör kendisine şunları söylemiştir;

*“Bu Yemen hazinesinin ne zamana kadar bekçiliğini yapmakla iktifa edeceksiniz? Bildiklerimize göre Yemen’de her şey var. Ziraate elverişli vâsi arazi, hayvan beslemeye müsaid geniş bir saha, mükemmel bir iklim ve tabiat, her türlü maadin... Daha ne bekliyorsunuz? Hattâ şu Hicaz dağlarının diplerinde bile birçok madenler bulunduğunu mütehassıslar söylüyorlar. Siz bu hazineleri işletemiyorsanız, bari verseniz de başkaları işletseler.”*⁵⁸⁶

Görüldüğü üzere Avrupa devletleri buradaki zenginliklerin son derece farkında olup işletebilmek için de fırsat aramaktadır. Dolayısıyla Yemen üzerinden uygulanan

⁵⁸² **Osmanlı Arşiv Belgelerinde Yemen**, (2008). s.40.

⁵⁸³ Bu vilayetler Adana, Halep, Edirne, Ankara, Bağdat, Bingazi, Beyrut, Draç, Erzurum, Konya, Midilli, Selanik, Siirt, Sivas, İzmir, Yemen, Girit’tir. Bu tabloda Girit Vilayeti’ne dair ihracat verisi bulunmamaktadır. Bkz. Güran, T. (1997). **Osmanlı Devleti’nin İlk İstatistik Yılı 1897**, Tarihi İstatistikler Dizisi, C.5., T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, Ankara, s.229.

⁵⁸⁴ **BOA**, Dahiliye Nezâreti Mektubî Kalemi (DH. MKT.), D:1845. G:117. Lef:1/2. H-23-11-1308. (30 Haziran 1891).

⁵⁸⁵ **BOA**, BEO, D:4204. G:315276. Lef:2/5. H-08-09-1331. (11Ağustos 1913)

⁵⁸⁶ Mahmud Nedim Bey. **a.g.e.**, 2001., s.121.

siyasî politikaların başka etkenlerin yanı sıra ekonomik çıkarlara göre de şekil aldığını özellikle belirtmek gerekir. Yemen’de yer altı ve yer üstü kaynakları çok zengin olsa da halkın refah seviyesinin aynı oranda yüksek olmaması yine bölgedeki yönetsel sıkıntıların başka bir kanıtı olmuştur.

4.4. İthalat ve İhracat

Dünyada ticaret hacmi özellikle 1800-1914 yılları arasında öncesine göre neredeyse elli kat artmıştır. Ticaret hacmindeki bu artış hammadde ihtiyacını ortaya çıkartmıştır. Bu ihtiyacın bir sonucu olarak Osmanlı Devleti’nde Avrupa etkisi daha fazla hissedilmiştir. Bu etki Balkanlar, Ege kıyıları, Suriye, Lübnan, Mısır gibi bölgelerde de görülmüştür. Dünya genelinde tütün, arpa, buğday gibi tahıl ürünleri, incir, afyon, tütün, ipek ve pamuk bu dönemde en çok ihracatı yapılan ürünler olmuştur⁵⁸⁷. Yemen’de ise kahve, deri, ecza ürünleri, tuz ve hurma gibi ürünler ihraç edilmiştir⁵⁸⁸. Pamuk ise ihraç ürünü olarak önemli bir gelir unsuru olmuştur. Ardından hurma, muz ve kahve gelmektedir.⁵⁸⁹ Yemenliler çoğu zaman ticarete kendileri aktif olmuşlardır. Bazı ihtiyaçların karşılanması içinse dış ticaret yapılması gerekmiştir. Dış ticaretin en çok Hint, İtalya, Yunan, Mısır, İngiltere ve Avusturya ile yapıldığı anlaşılmaktadır⁵⁹⁰.

1894 tarihli Yemen Rûsûmat Nezareti (Yemen Vergi Dairesi) verilerine göre Yemen’den yabancı ülkelere yapılan arazi mahsulatı ve sınai ihracatından alınan vergi 331.819 kuruştur. Bu vergi 36.868.776 kuruş değerindeki eşya üzerinden alınmıştır⁵⁹¹. 1907 yılında Yemen’in ihracat ürünlerinin kahve ve ham deri ile sınırlı olduğu görülmektedir. Hudeyde mebusu olan Zuhdi Bey, 1910 yılında Yemen’in ithalat ve ihracatının senede üç milyon civarında olduğunu belirtmiştir⁵⁹². Ayrıca Yemen’de hububat (tahıl), yağ gibi temel ürünler kısıtlı olduğu için bu ürünlerin ihraç edilmesi istenmiyordu. Bu nedenle 1912 yılında Yemen’de her çeşit hububat ile

⁵⁸⁷ Yazan, Ö. (2018). “19. YY. sonlarında Osmanlı Tarım İşletmelerinde Yönetim ve Muhasebe Uygulamaları: “Çiftlik İdaresi” Örneği”, *Muhasebe ve Finans Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Eylül Özel Sayısı, s.282.

⁵⁸⁸ Yavuz. **a.g.e.**, 2003., s.XXXI.

⁵⁸⁹ Küçükönder. **a.g.t.**, 2007. s.20.

⁵⁹⁰ Hasan Kadri, **a.g.e.**, 1328., s.37.

⁵⁹¹ Güran, T. (1997). *Osmanlı Devleti’nin İlk İstatistik Yıllığı 1897*, Tarihi İstatistikler Dizisi, C.5., T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, Ankara, s.199.

⁵⁹² Çelik. **a.g.t.**, 1999., s.22.

Yemen'in Sa'de bölgesinde üretilen yağın ihracı yasaklanmıştır⁵⁹³. Yemen üretim anlamında çoğunlukla kendi kendine yetebilen bir vilayet olmuştur. Üretim fazlası ürünler aynı zamanda ihraç ürünleridir.

4.5. Vergilendirme

Yemen'de Osmanlı Devleti hâkimiyetiyle birlikte halk, hem Osmanlı Devleti'ne hem de bölgenin lideri konumunda olan şeyhlere vergi ödemek durumunda kalmıştır. Bu durum halka ağır gelmiş ve bölgede çeşitli sorunlara neden olmuştur. Yemen'de şeyhe de vergi veriliyor olması resmiyette olan bir kural olmayıp, tamamen bölgenin sosyal düzeni ile ilgilidir. Halkın şeyhe vergi ödemekten başka bir seçeneği yoktur. Şeyhler bu vergileri "akıl" denilen tahsildarlar aracılığıyla toplamıştır. Bazen yılda iki kez vergi topladıkları dahi olmuştur⁵⁹⁴. Osmanlı Devleti genelinde olduğu gibi Yemen'de de gayrimüslim halktan cizye vergisi alınmıştır. Ayrıca bundan başka Yemen'de "*pazar vergisi*" adıyla pazarda malını satmak isteyen kişilerden vergi alınmıştır. Bu ek vergiler zor durumda olan halkı daha da zor duruma sokmuştur⁵⁹⁵. Zamanla bölgedeki gücünü arttıran Zeydî İmamlar, Yemen'de vergilendirmeyi de yönetmiştir. Resmî kurumları işletip, halktan zekât olarak adlandırılan vergiyi almışlardır⁵⁹⁶. 19. yüzyılda Yemen'de Meclis-i Vükelâ kararıyla vergi ve aşar (öşür) bedelleri nahiye şeyhleri vasıtasıyla tahsil edilip kaza mal sandıklarına teslim edilmiştir⁵⁹⁷.

Tanzimat Fermanı'nın ilânı ile birlikte Osmanlı Devleti vergi sisteminde değişiklikler yaşanmıştır. Örneğin örfi vergiler yerine "*ancemaatin vergi*" olarak adlandırılan tek bir vergi alınmaya başlanmıştır. Bu vergi sistemi, Tanzimat Fermanı'nda bulunan herkesin gelirine göre vergi alınması esasına dayandırılmıştır⁵⁹⁸. Bu değişikliklerin Yemen'de uygulanması 1872 sonrasında olmuş ve tüm vergileri Osmanlı Devleti kendi görevlileri vasıtasıyla almaya başlamıştır. Bu durum İmam ve önde gelen kişileri çıkarlarına ters düştüğü için

⁵⁹³ BOA, MV. D:165. G:2. Lef:1/1. H-02-06-1330. (19 Mayıs 1912)

⁵⁹⁴ Sırma. a.g.e., 2015., s.105-106.

⁵⁹⁵ Ayışığı, M. (1999), "Osmanlı'nın Son Vilayeti Yemen", *XIII. Türk Tarih Kongresi-Kongreye Sunulan Bildiriler*, Ankara, s.1988-1989.

⁵⁹⁶ Varol. a.g.m., 2014., s.953.

⁵⁹⁷ BOA, Y.MTV. D:27. G:98. Lef:1/2. H-19-12-1304. (08 Eylül 1887)

⁵⁹⁸ Türklü, M.E., (2016). "Tanzimat Döneminde Ancemaatin Vergi Uygulaması ve Yaşanan Usulsüzlükler Üzerine Bazı Şikâyetler (1841-1865)", *Current Research in Social Sciences*, S.2(3), s.132.

rahatsız etmiştir⁵⁹⁹. Yemen’de gelir gider verileri incelendiğinde en çok gelirin Aşar (Öşür) vergisi üzerinden elde edildiği anlaşılmaktadır. Öşür vergisinden elde edilen gelir Yemen’in sıkça isyan ve güvenlik problemi yaşayan bir bölge olması nedeniyle en çok “Nizamiye” ihtiyaçları için harcanmıştır⁶⁰⁰. Yemen’de adaletsiz olduğu düşünülen vergilere karşı isyanlar sık sık görülmüştür. 1883 yılında adaletsiz verginin halkı isyana teşvik ettiği görülmektedir. Osmanlı Devleti bu sorunun bölgeye atanacak iyi bir vali ile düzelebileceğini düşünmüşse de bu mümkün olmamıştır⁶⁰¹.

II. Meşrutiyet’in ilânı ile değişen yönetim sistemi, ekonomik düzenlemeleri de içermiş ve bu düzenlemeler vilayetlere yansımıştır. Bu kapsamda 1909 yılında Yahudilerden cizye adı altında alınan verginin Meşrutiyet yönetimine uygun olmadığı düşünülmüştür. Bu nedenle “*bedel-i askeri*” veya “*vergi*” adı altında alınması için izin istenilmiş, bu durum anayasal düzenin ekonomiye yansımaya iyi bir örnek olmuştur⁶⁰².

II. Meşrutiyet’in ilânından sonra sadrazam Hüseyin Hilmi Paşa kabinesince Yemen’in bir kısmının İmam Yahya tarafından bir kısmının Osmanlı Devleti yönetiminde kalacağı bir plan hazırlanmıştır. Bu planın yerel vergilerde geçerli olması amaçlanmıştır. Ayrıca vergilerin yerel gereksinimlere göre toplanarak harcanması planlanmıştır. Fakat parlamento iki aylık bir süreçte bunu değerlendirip Arnavutluk ve diğer bölgelerin de bu ayrıcalıkları talep edeceği ihtimalinden dolayı vazgeçmiştir⁶⁰³. Sultan II. Abdülhamid’in tahttan indirilmesinin ardından da Yemen’de sorunlar aynen devam etmiş Araplar ile Osmanlı Devleti vergi tahsildarları arasında anlaşmazlıklar yaşanmıştır⁶⁰⁴. 1911 yılında Yemen’de “*iane-yi cihadiyye*”⁶⁰⁵ vergisi toplanılmasına karar verilmiştir. Bu kapsamda Taiz

⁵⁹⁹ Barlak. **a.g.t.**, 2013., s.220.

⁶⁰⁰ Keha. **a.g.t.**, 2002., s.94.

⁶⁰¹ BOA, Y.PRK.UM. D:5. G:62. Lef:1/2. H-19-03-1300. (28 Ocak 1883)

⁶⁰² BOA, DH.MKT. D:2906. G:102. Lef:1/4. H-05-08-1327. (22 Ağustos 1909).

⁶⁰³ F.O. 26/9624(i). agb; Report by Sir Gerard Lowther and Others 31.01.1910. Ottoman Empire in 1909.

⁶⁰⁴ F.O. 28/9811(i). agb; Report by Sir Gerard Lowther and Others 14.02.1911. Ottoman Empire in 1910.

⁶⁰⁵ Osmanlı Devleti’nin 19. yüzyılda yaşanan Osmanlı-Rus Savaşları nedeniyle ekonomik giderleri artmış bu nedenle eshamdan başka tedbirler alınması gerekli görülmüştür. 1810 yılından itibaren bu amaçla “iâne-i cihâdiyye” alınmaya başlanmıştır. Bir savaş yardım kampanyası olarak değerlendirilen bu uygulamada vezirler, taşradaki zenginler yardıma çağırılmıştır. İâne-i cihâdiyye vermek mecburi değildir. Aslında Asakir-i Redif-i Mansûre’nin kurulmasıyla alınan bu avarız türü

mutasarrıfının oluşturmuş olduğu bir komisyon aracılığıyla 27.361 kuruş toplanmıştır. İtalyanların Osmanlı Devleti'ne harp ilân etmesinden itibaren bu vergi “*cihâdiyye*” ve “*donanma îânesi*” adıyla Taiz sancağının memurları, şeyhler ve ahali tarafından verilen akçelerce karşılanmıştır⁶⁰⁶.

Siverek Mebusu Nureddin Bey'in 1911 tarihli Yemen layihasına göre, Yemen'de kurulan özel bir komisyon vergilendirme sorununun çözülmesi adına mazbata sunmuştur. Buna göre belirli bölgelerden alınması gerekenden fazla vergi alınmıştır. Ayrıca birçok yerde koyun olmadığı halde ağnam vergisinin alındığına dair bilgiler verilmiştir. Burada çözüm olarak bir muhtar tayin edilip verginin bölgeler ve gelirler doğrultusunda alınması gerektiği belirtilmiştir. Tüm bu düzenlemelere rağmen vergi tahsilinde sorun yaşanması bir soru işaretidir. Bu durum Nureddin Bey tarafından mülkî teşkilatlanma sorunu yanı sıra mali teşkilatlanmada da sorun olduğuna dayandırılmıştır. Öyle ki vilayetlerdeki kazalara bağlı köy (karye) sayısı tutarsızdır. Bazı kazalarda köy sayısı 400'dür. Bu kazalarda görevli olan heyetin zorlanacağına açık olduğu belirtilmiştir. Dolayısıyla kazalardaki köy sayısı 100'ü aşmamalıdır. Görevlilerin çalışmalarında iyileşme sağlanması için maaşları düzenlenmelidir. Halk asıl vergi hakkının şeyhlerde olduğunu düşündüğü sürece devletten nefret edilmesinin önüne geçilemeyecektir. Bu nedenle de halkın bilinçlenmesi bunun da ancak eğitimle olduğunu belirtir. Bu hususta eğitim, ekonomi ve idare yönetimi birbiri ile bağlantılıdır. Fakat iyi bir idare ile bu sorunların çözülebilmesi mümkündür⁶⁰⁷.

Birinci Dünya Savaşı öncesinde Yemen'de Tekâlif-i Şer'iyeye'den⁶⁰⁸ başka vergi alınmaması bildirilmiştir⁶⁰⁹. Harp başladıktan sonra ise harbin bitimine kadar Yemen'e ithal olunan erzaktan vergi alınmaması Maliye Nezareti'ne bildirilmiştir.

verginin en belirgin farkı, avârız hanesi esas alınarak değil kazanın ya da halkın mali gücüne göre alınıyor olmasıdır. Bkz. Özcan, A. (1999). “İâne”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C.19., İstanbul., s.229.

⁶⁰⁶ *San'a Gazetesi*, 1 Kânunuevvel 1327 (14 Aralık 1911)

⁶⁰⁷ Yeşilyurt. Y. (2010). *Siverekli M.Nurettin Bey Hayatı ve Yemen Lâyihası*, Fenomen Yayınları., Erzurum., s.101-104; Nureddin Bey. *a.g.l.*, 1327., s.35-36.

⁶⁰⁸ Tekâlif, yükümlülük anlamına gelen teklif kelimesinin çoğuludur. İslâm devletlerinde vergiler, Tekâlif-i Şer'iyeye ve Tekâlif-i Örfiye olarak ikiye ayrılmıştır. Şer'i hükümlere dayanan ve fıkıh kitaplarında ayrıntıları bulunan vergiler Tekâlif-i Şer'iyeye vergileridir. Tekâlif-i Şer'iyeye dört esasa dayandırılmıştır. Bunlar zekât, öşür, haraç ve cizyedir. Osmanlı Devleti'nde ise Tekâlif-i Şer'iyeye vergilerinin alanı genişletilmiştir. Bkz. Tabakoğlu, A. (2011) “Tekâlif” , *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul., C.40., s.336.

⁶⁰⁹ BOA, DH.İD. D:90. G:20. Lef:1/71. H-06-05-1334. (11 Mart1916)

Ayrıca g m r k idaresindeki masrafların hazine tarafından nakden ödenmesine dair yazışmalar ger ekleşmiştir⁶¹⁰. Bunlardan başka Yemen’de tömbeki ithali üzerinden alınan vergiye dair yazışmalar söz konusudur. 1912 yılında azaltılmış olan tömbeki vergisinin tamamen kaldırılmasına dair bir istek vardır. 1916 yılında bu istek uygun bulunmamış ve Mahmud Nedim Bey’e bildirilmiştir⁶¹¹. Bunlara ek olarak Yemen’de rağbet gören para Avusturya ticaretinden sevk edilen onar kuruşluk riyallerdir. Osmanlı parasının ge tiğı yerler ise askerin bulunduğu mevkiiler olmuştur⁶¹².

⁶¹⁰ BOA, DH.İ.UM. D:27. G:8. Lef:1/7. H-07-06-1334. (11 Nisan 1916).

⁶¹¹ BOA, DH.İ.UM. D:27. G:12. Lef:1/6. H-22-07-1334. (25 Mayıs 1916).

⁶¹² Hasan Kadri, **a.g.e.**, 1328., s.11.

5. SOSYAL YAPI

5.1. Demografik Yapı

Yemen’de nüfusun büyük bir kısmını Müslüman Araplar oluşturmuştur. Yemen nüfusu etnik köken açısından çok fazla farklılık arz etmemekte; fakat din ve mezhep açısından çeşitlilik göstermektedir. Bu çeşitliliğin bir sonucu olarak Yemen’de nüfusu birbirine bağlayan mezhepsel bağlar olmuştur. Bölgede genel olarak İslâmiyet, Hristiyanlık, Yahudilik dinleri ve Hanefî, Şafiî, Zeydî, Vehhâbî, İsmailî mezhepleri mevcuttur⁶¹³. Müslümanların bir kısmı Sünnî olup, çoğunlukla Şâfiî mezhebindedir. Kalan kısım ise Şîî’dir. Şîîlerin Zeydî kolu çoğunlukta olup İsmailîler az sayıdadır. Genel itibariyle Şafiîler Yemen’in güneyinde yaşarken, Zeydîler ve İsmailîler daha çok kuzeybatısında yaşamıştır⁶¹⁴. Yemen’de nüfus dağılımını yer şekillerinin yanı sıra iklim ve sosyolojik farklılıklar belirlemiştir.

Yemen’deki halkın mezhep tercihleri amel⁶¹⁵ ve itikat⁶¹⁶ açısından değişiklik göstermiştir. 1902 yılı itibariyle Yemen’deki mezhepsel dağılım şöyledir: Hudeyde ve Taiz sancağında bulunan halkın büyük kısmı amelde Şafiî iken itikatta Eş’arî’dir. San’a sancağında yaşayanlar amelde Zeydî olup, itikatta Mutezîlî ve azınlık kısmı Gülâtı Şia’dan Bâtıniye (İsmailîyye)’dir. Güney sahilleri (Bâbul Mendep’den Umman’a kadar olan kısım) amelde Şafiî, itikatta Eş’arî’dir. Asir sancağı ve dağlık kesimleri ise amelde Şafiî, itikatta Vehhâbîdir⁶¹⁷.

Yahudiler, Pakistanlılar, Hintliler, Somalililer, Amharalar, Sahilliler Yemen’de bulunan azınlık gruplardır. Mevcut azınlıkların sadece bir kısmı İslâm dinine mensuptur. Hristiyanlık, Hinduizm ve Musevilik azınlıklar arasında yaygın dinlerdir. Genel itibariyle azınlıklar ülkenin güney ve doğu kesimlerine yerleşmiştir. Buna ilaveten Hristiyanlar ve Yahudiler dağınık halde yaşamışlardır. Hristiyanlığın Yemen coğrafyasında ne zaman ortaya çıktığı tam olarak tespit edilememiştir. Fakat İbn Hişam, Hristiyanlığın Necran’dan Yemen’e “Euphemion” adında bir zat

⁶¹³ Hasan Kadri, **a.g.e.**, 1328., s.11.

⁶¹⁴ Gül. **a.g.e.**, 2009., s.19.

⁶¹⁵ Dünya ve ahirette ceza ya da mükâfat konusu olan, her türlü davranışı kapsayan bir terimdir.

⁶¹⁶ İnanmak, din adına tebliğ ettiği konularda peygamberi doğrulamak anlamında kullanılan bir terimdir.

⁶¹⁷ Barlak. **a.g.t.**, 2013, s.49.

öncülüğünde yayıldığını iddia etmiştir⁶¹⁸. Hristiyanların özellikle sahil kenarlarında, Hudeyde sancağında yaşadığı bilinmektedir.

Yemen'in Aden şehrinde Yemenli ve Hintli Müslümanların yanı sıra Hintli Mecusîler yani Banyanlar da vardır. Banyanlar, Aden'de kendilerine özgü mabetleri ve cenazelerini sabaha karşı yakma gelenekleri ile dikkat çekmişlerdir. Yahudiler gibi Banyanlar da ticaretle meşgul olmuştur⁶¹⁹. Yemen'de Türklerin varlığı ise daha çok memurluk ve askerlik görevi kapsamında oluşmuştur. Bu nedenle yerleşik ve belirgin bir Türk unsurundan söz etmek mümkün değildir. Yine de bir kısım bürokrat uzak olması nedeniyle Yemen'e ailesiyle gelmiş ve yerleşik bir hayat sürmüştür⁶²⁰.

Yemen'de farklı dinî unsurların varlığını halkın kıyafetlerinden de anlamak mümkündür. Bir kişinin seyit, bedevî veya Yahudi olduğu kıyafetinden kolayca anlaşılmaktadır. Seyitler en imtiyazlı kesimdir ve ipek kumaştan kıyafetler giymiştir. Yemen'de sosyal sınıflaşmanın bir belirtisi olarak esnaflar alt tabaka olarak görülmüştür. Yemen'deki kadınlar erken yaşta evlendirilmiş, erkek üstünlüğü altında yaşamıştır. Ayrıca Yemen'de erkekler de mecburi askerlik hizmeti olmadığı için erken yaşta evlenmiştir⁶²¹.

19. yüzyılda Yemen'in toplam nüfusu ile ilgili tahminler 3 ile 6 milyon arasında değişmektedir⁶²². 1880 yılına ait salnameye göre Yemen'in toplam nüfusu 2.452.150'dir⁶²³. 1886 yılında Yemen'in çoğunluğu Müslüman olup, 60 bini Yahudi, bir kısım Hristiyan ve Zerdüşt olmak üzere toplam 5 milyon nüfusa ulaştığı tahmin edilmektedir⁶²⁴. 1910-1911 yılı isyanları hakkında bilgi veren İngiliz yıllık raporlarında ise Yemen ve Asîr'in toplam nüfusu yaklaşık 6 milyon civarındır⁶²⁵.

Etnik ve dini açıdan birçok yapıyı içerisinde barındıran Yemen'de nüfus artışı devam etmiş ve toplumu oluşturan kültürel dinamikler de varlığını günümüze dek

⁶¹⁸ Sırma. **a.g.e.**, 2015., s.34-35.

⁶¹⁹ Ehiloğlu. **a.g.e.**, 2001., s.212-213.

⁶²⁰ Barlak. **a.g.t.**, 2013, s.58.

⁶²¹ Ehiloğlu. **a.g.e.**, 2001., s.98-102.

⁶²² Hasan Kadri eserinde Yemen'in 2.5 milyon nüfusu olduğunu söylerken, H.Halid Müslümanların sayısının 4 milyon olduğunu, Mehmed Emin Paşa 6 milyon, Muhammed Hilal Efendi ise 3 milyondan fazla olduğunu belirtmiştir. Bkz. Bostan, İ. (1982). "Muhammed Hilal Efendi'nin Yemen'e Dair İki Layihası", *Osmanlı Araştırmaları Dergisi (The Journal Of Ottoman Studies)*, C.3., İstanbul., s.313.

⁶²³ **Yemen Salnamesi**, H.1298. (1880/1881), s.60.

⁶²⁴ Yavuz. **a.g.e.**, 2003., s.XXVI.

⁶²⁵ F.O. 52/10000(i). agb; Report by Sir Gerard Lowther and others 31.01.1912. Ottoman Empire in 1911.

korumuştur. Yemen demografik açıdan incelendiğinde Sünnî Araplar, Zeydîler ve Yahudiler ön plana çıkmaktadır.

5.1.1. Araplar

Yemen nüfusunun büyük bir çoğunluğu Araplardan oluşmaktadır. Arapların bölgeye nereden geldiği kesin olarak bilinmemekle birlikte bu coğrafyada yaşayan Arapların soyları Hz. İbrahim'in oğlu Hz. İsmail'e dayandırılmıştır. Bir diğer görüşe göre ise Araplar, Hz. Nuh'un oğlu Sam'ın soyundan gelmiştir. Bu nedenle Araplara Sami kökenli topluluk denilmiştir⁶²⁶. Yemen'de Arapların tümü İslâm dinine mensuptur ve kullandıkları dil Arapçadır. Dili ve milliyet bağları ortak olduğu için çok eskiden beri Araplar kabileci bir topluluk olmuştur. Kabile ve geniş aileler halinde olmaları onların yaşayış tarzına etki etmiştir. Arapları şehirde oturanlar ve göçebe olanlar olarak ikiye ayırmak mümkündür. Yerleşik olanlara “*hadarî*” denilirken göçebe olanlara “*bedevî*” denilmiştir. Osmanlı Devleti'nin hâkimiyet sağladığı Sinan Paşa döneminde Yemen'de şehirlileri, şeyhleri ve kabileleri görmek mümkündür. Yemen'in bulunduğu coğrafya ve iklim şartları Arapların yaşam tarzına etki etmiştir. Bu durum ortak dil, ortak din, kabilecilik ve geniş aile yapısının oluşumuna zemin hazırlamıştır. Ayrıca zor yaşam şartları onların mücadelecî, hırslı, hırçın bir davranış içerisinde olmalarına neden olmuştur⁶²⁷. 20. yüzyıl başlarında Yemen'de birçok Arap kabilesi vardır. Bunların içerisinde özellikle Asîr, San'a ve Marib arasında yer alan kabileler Osmanlı Devleti hâkimiyetini tanımamıştır⁶²⁸.

Araplarda Şafîlik yaygın mezheptir. Şâfîliğin Yemen'de ortaya çıkan ilk mezhep olduğu bilinmekle birlikte bu coğrafyada yayılışı Hicri 4. yüzyılın ortalarına dayandırılmıştır⁶²⁹. Tâhirîler döneminde ise medreselerde Şâfî mezhebi eğitimi verilmiş ve bu dönemde Şafîlik Yemen'de daha çok güç kazanmıştır⁶³⁰. Sünnîlerin büyük bir kısmını teşkil eden Şâfîler, güneyde yerleşik bir hayat sürmüştür. Ayrıca bu mezhebe mensup halk Asîr'in Tihame bölgesi ve dağlık kısımları, Cebel-i Ri'me,

⁶²⁶ Yeşilyurt. **a.g.t.**, 2011., s.17.

⁶²⁷ Yavuz. **a.g.e.**, 2003., s.XI-XII.

⁶²⁸ National Archives (United States), MS Turkey: Records of the U.S. Department of State, 1802-1949: Records of the Department of State Relating to Internal Affairs of Turkey, 1910-1929. Central File: Decimal File 867.00, Internal Affairs Of States, Turkey, Political Affairs., January 24th, 1910 - February 27, 1913. January 24, 1910 - February 27, 1913, p.6.

⁶²⁹ Barlak. **a.g.t.**, 2013, s.53.

⁶³⁰ Tomar. **a.g.m.**, 2013., s.415.

Cebel-i Beri, Cebel-i Hifaş, Cebel-i Melhan, İbb ve Taiz'in çevresinde de yaşamıştır⁶³¹. Toplumsal ilişkiler açısından bakıldığında Şâfiîler Zeydîlerden, Zeydîler de Şâfiîlerden hoşnut değildi⁶³². Esasen siyasî anlamda bu hoşnutsuzluk Zeydî-Sünnî iktidar mücadelesi olarak devam etmiştir. Yine de Zeydîlerin Şiîlikten çok Sünnîlere uyumlu yaşıyor olmaları her iki taraf arasındaki ilişkiyi kolaylaştıran bir unsur olmuştur.

Yemen'de Araplar doğal olarak Türklerle de etkileşim halinde olmuştur. Bu durum sosyal yaşama, hatta kullanılan dile de yansımıştır. Dolayısıyla Yemen lehçesi ile Türkçe arasında kelime alışverişi olmuştur. Osmanlı Devleti'nin askerî ve siyasî alanda öne çıkması nedeniyle benzer kelimeler en çok bu alanlarda olmuştur. Yemen'de idare, alış-veriş, yeme-içme, hayvan isimlerinde de Türkçeye benzer kelimeler kullanılmıştır⁶³³.

5.1.2. Zeydîler

Zeydîyye, Şiîliğin bir mezhebidir. Zeydîyye mezhebi ismini Hz. Ali'nin oğlu Hz. Hüseyin'in torunu olan, Zeyd b. Ali'den almıştır. Diğer Şiî mezhep kolları gibi Zeydîyye de Hz. Ali ve evlâdının imamete daha layık olduğu fikrine katılır. Fakat imâmet görüşleri diğerlerinden daha farklıdır⁶³⁴. Zeydîler, Hz. Ebûbekir ve Hz. Ömer'in imâmetini kabul etmişler ve bu kabul Zeydîlerin "*en üstün ve en erdemli kişi varken dahi az erdemli kişinin imâmetini kabul etmeleri*" olarak ifade edilmiştir⁶³⁵. Bu özellik Zeydîlerin daha ılımlı ve geliştirici olarak görülmesine neden olmuştur. Rafizîler olarak adlandırılan bir kısım bu iki imâmeti kabul etmemiştir fakat bu grup Yemen'de azınlıktadır. Zeydîyye usulde Mu'tezîlî, amelde ise Hanefî mezhebine yakın görülmüştür. Bunu kanıtlayacak çok fazla bilgi olmasa da mezhebin kurucusu Zeyd b. Ali'nin fikirlerinde, Ebû Hanîfe ve Vâsıl b. Ata'nın etkilerinin görülmesi bu fikri destekleyici unsur olmuştur⁶³⁶. Zeydîlerde bir kişinin imametini kabul etmenin diğer şartı, kişinin elinin silah tutması ve zalim olan

⁶³¹ Hasan Kadri, **a.g.e.**, 1328., s.28.

⁶³² Tanrıkkurt, **a.g.e.**, 1963., s.152.

⁶³³ Döner, E.-Özcan, Y. (2020). "Yemen Arapçasında Türkçe Unsurlar", **Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, C.20., S.2., s.815.

⁶³⁴ Doğan, İ. (1989). "Zeydiyye Mezhebi", C.3., S.3., **Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, s.100.

⁶³⁵ Gökalp, Y. (2013). "Zeydiyye", **TDV İslâm Ansiklopedisi**, C.44., İstanbul., s.328.

⁶³⁶ Doğan, **a.g.m.**, 1989., s.83-84.

idareciye başkaldırmasıdır⁶³⁷. Aslında mezhebin temel esaslarından olan bu şartlar Zeydî imamların yıllarca Osmanlı Devleti ile yaşadıkları sorunların çıkış noktasını teşkil etmiştir.

Zeydîlerin tam olarak yaşamlarını şekillendirmeleri Taberistan ve Yemen üzerinde hâkimiyet kurmaları ile başlamıştır. Taberistan’da 864 yılında ilk Zeydî devleti kurulmuş ve 65 yıl kadar varlığını korumuştur. 928 yılına gelindiğinde ise yıkılma süreci başlamış ve bu bölgede Zeydîlerin yerini Büveyhîler almıştır⁶³⁸.

Zeydîye ve İsmailîye gibi Şîî mezhep kollarının Yemen’de aktif hale gelmesi ise Abbasiler dönemine denk gelmektedir⁶³⁹. Zeydîlerin Yemen’e hâkim olması 893 yılına tekabül etmiştir. Bu hâkimiyet Yahyâ b. Hüseyin tarafından sağlanmıştır. Daha sonra oğlu Ebü’l Kasım Muhammed el-Murtazâ yönetime geçmiştir. Ebü’l Kasım’ın ardından imâmete gelen kardeşi Ebü’l-Hasan Ahmed b. Yahyâ En-Nâsır yönetiminde Kuzey Yemen hâkimiyet altına alınmıştır. 1047-1138 yılları arasında Yemen’de Zeydî hâkimiyeti bozulmuş ve Fâtımîler’in uzantısı olan Suleyhîler Yemen’e hâkim olmuştur. Yemen’de ikinci bir Zeydî İmamlar Devleti 1138 yılında Mütevekkil Alellah Ahmed b. Süleyman tarafından kurulmuştur ve hâkimiyeti 1170 yılına kadar devam etmiştir⁶⁴⁰.

1506’da Zeydî imamları hanedanlığı İmam Şerefüddin tarafından kurulmuştur. Bundan sonra Zeydîler San’a merkez olmak üzere faaliyetlerini giderek arttırmıştır⁶⁴¹. 1538 yılında Osmanlı Devleti’nin Yemen’e hâkim olmasıyla Zeydî imamların mücadelesi başlamıştır. Bulundukları bölgede oldukça nüfuzlu olan Zeydî İmamlar, Osmanlı Devleti hükümdarının halifeliğini tanımamıştır⁶⁴². Buna benzer olarak Zeydîlerin sadece Osmanlı Devleti ile değil başka Sünnî İslâm Devletleri ile de mücadele ettiği görülür. Abbasiler, Memluklar, Eyyûbîler bu devletlerdendir⁶⁴³.

Zeydîlerin mücadelelerinin bir yansıması olan isyanlar, yıllarca Osmanlı Devleti’ni meşgul etmiştir. Osmanlı Devleti hâkimiyetinin sağlanmasından 1635

⁶³⁷ Varol. **a.g.m.**, 2014., s.953.

⁶³⁸ Gökalp. **a.g.m.**, 2013., s.329.

⁶³⁹ Gökalp, Y. (2006). *“Zeydîlik ve Yemen’de Yayılışı”*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, s.14.

⁶⁴⁰ Gökalp. **a.g.m.**, 2013., s.329.

⁶⁴¹ Yavuz. **a.g.e.**, 2003., s.XXIII.

⁶⁴² Ehiloğlu. **a.g.e.**, 2001., s.133.

⁶⁴³ Gökalp. **a.g.t.**, 2006., s.91-170.

yılına kadar devam eden isyanlar sonucunda Yemen’de yeniden Zeydî hâkimiyetinin başladığı görülür⁶⁴⁴. Bu süreç kargaşa içinde, 1848 yılına dek iki asır kadar devam etmiştir. 1849 yılına gelindiğinde ise Yemen’de tekrar Osmanlı Devleti hâkimiyeti sağlanmış durumdadır. 1891 yılında Yemen’de tekrar bir Zeydî isyanı çıkmış ve Hicaz Valisi Fevzi Paşa tarafından bastırılmıştır. Bu isyanın lideri Zeydî İmam Muhammed Mansur b. Yahya Hamidüddin 1904 yılında vefat etmiştir. Bunun üzerine oğlu, tam olarak ismi “Yahya İbn-ül-İmam Mansur Billah Muhammed b. Yahya Hamidüddin” olan İmam Yahya, “El Mütevekkil Alellah” unvanıyla imamet görevine gelmiştir. İmam Yahya (1869-1948), en çok tanınan Zeydî İmamlarından biri olmuştur⁶⁴⁵. İmam Yahya imamet görevine geldikten sonra 1904-1905 yılında isyan çıkarmıştır. Bu isyanın bir sebebi de İmam Yahya’nın kendini kanıtlama ve imam olmak isteyen diğer adayları saf dışı bırakmak istemesidir. Söz konusu isyanı Ahmet Fevzi Paşa bastırarak San’a’ya girmiş ve anlaşma sağlanmıştır⁶⁴⁶.

İmamların hâkim oldukları bölgede birçok faaliyeti yönettiğini söylemek mümkündür. Yemen’de resmî kurumları işletip, halktan zekât olarak adlandırılan vergiyi almışlardır. Adaletin sağlandığı mahkemeleri kurulması, suçluların cezalandırılması ve bir ordu kurmak da imamın yürüttüğü işlerdendir⁶⁴⁷. Zeydîlerin Yemen’de kendine özel bölgeleri olduğu görülür. Özellikle Cebel denilen Yemen’in dağlık kısmında yaşamışlardır. Ayrıca Zeydîler Yemen’de yüksek yaylalar Sa’de, Yerin, Assâre arasındaki bölge el-Cevf de dâhil olmak üzere tüm doğu bölgesinde yaşamıştır⁶⁴⁸. Zeydîler aşiret olarak kabul edilmiştir. Osmanlı Devleti’nde aşiret olarak değerlendirilen topluluklar Dürziler, Kürtler ve Yemen’deki Zeydîler olmuştur⁶⁴⁹.

Yemen’deki Zeydî isyanları dinî, siyasî ve ekonomik sebeplere dayanmaktadır. Dinî sebep olarak halifelik makamına sahip olmak istemeleri ve mücadele etmeleri ön plana çıkar. Siyasî sebep ise Zeydî imamların, imamet makamının yanı sıra siyasî gücüde ellerinde tutmaları ile ilgilidir. Bu hususta Zeydîler için imamet, siyasal güce ulaştıran bir araç olarak nitelendirilebilir. Ekonomik sebep ise Yemen’in jeopolitik

⁶⁴⁴ Ahmed Râşid Paşa. **a.g.e.**, 2015, s.144.

⁶⁴⁵ Baytar, F.H.,(2015). *Osmanlı İmparatorluğu’nda Yemen’de Zeydi İmam Yahya’nın İsyanı (1904-1914)*. Yüksek Lisans Tezi, Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Antalya., s.79.

⁶⁴⁶ Âtîf Paşa, **a.g.e.**, H.1326. s.254.

⁶⁴⁷ Varol. **a.g.m.**, 2014., s.953.

⁶⁴⁸ Yavuz. **a.g.e.**, 2003., s.XXVI.

⁶⁴⁹ Georgeon. **a.g.e.**, 2006., s.309.

konumu ile ilgilidir. Hint Denizi ve Kızıldeniz'e kıyılarının olması Yemen'i stratejik bir noktaya taşıyordu. Bu nedenle Zeydîlerin mevcut ticareti ve limanları ellerinde tutma arzuları vardır⁶⁵⁰.

Zeydîler ile Osmanlı Devleti arasındaki son çatışma 1910 yılındaki isyan ile olmuştur. 1910-1911 isyanının sonucu olarak Zeydî İmam Yahya ile Osmanlı Devleti arasında Dean Antlaşması imzalanmıştır. 1918 yılında ise Yemen hâkimiyeti tamamen İmam Yahyâ'ya bırakılmıştır. Günümüzde Zeydîler Yemen'in San'a, Sa'de şehirleri ve farklı bölgelerinde yaşamakta olup kültürlerini devam ettirmektedir⁶⁵¹.

5.1.3. Yahudiler

Yahudilerin Yemen'e tam olarak ne zaman geldiği ile ilgili mevcut bilgiler birbirinden farklıdır. M.S. 2. yüzyılın sonlarına doğru Yemen'e geldikleri düşünülmektedir. Bu dönemde Yemen'e hâkim olan Himyeriler'in son hükümdarı Zû Nuvas Museviliği seçerek o dönem yayılmış olan Hristiyanlığa karşı bu dini yaymaya çalışmıştır⁶⁵². Bazı kaynaklar ise Yemen'de Yahudiliğin, Hristiyanlıktan önce var olduğunu belirtir⁶⁵³.

Bunun dışında çeşitli görüşler ve gerekçeler de vardır. Bu görüşlerden biri Hz. Musa'nın Mısır'dan çıkmasıyla birlikte İsrailoğullarından isyan edenlerin güneye gittikleri ve Yemen'deki Sebe melikesinin bu Yahudi soyundan geldiği yönündedir. Yemen'e gelen Yahudilerin, ırk olarak İsrailoğullarına mı mensup olduğu yoksa Yahudileşen Araplar mı olduğu konusu ise net değildir. Diğer bir görüş Sebe melikesi ile Hz. Süleyman'ın evlenmiş olduğu ve bu şekilde Yemen'e Yahudiliğin girdiği yönündedir. Bazı kaynaklar ise Sebe Melikesi ile Hz. Süleyman'ın görüştüğü ve Melikenin dönüşte Yahudi âlimleriyle Yemen'e geldiğini söyler. Bu görüşe göre söz konusu âlimler San'a'da ilk sinagogu inşa etmiştir.⁶⁵⁴ Habeş kaynaklarına göre Yahudiler bir göç sonucu Hicaz'a oradan da Yemen'de bulunan Sebe ve Himyeriler arasında yayılmıştır⁶⁵⁵.

⁶⁵⁰ Baştürk, S. (2013), "Yemen'de Osmanlı-Zeydî Mücadelelerinin Sebep ve Sonuçları", *Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Dergisi*, C.IX., S.I., Elazığ., s.14-15.

⁶⁵¹ Gökalp. *a.g.m.*, 2013., s.329.

⁶⁵² Barlak. *a.g.t.*, 2013., s.55.

⁶⁵³ Sırma. *a.g.e.*, 2015., s.33.

⁶⁵⁴ Şeker, C.(2016), *Geçmişten Günümüze Yemen Yahudileri*, Gece Kitaplığı, Ankara, s.24-25.

⁶⁵⁵ Sırma. *a.g.e.*, 2015., s.33.

Yemen’de Osmanlı Devleti hâkimiyetinin sağlanmasının ardından Sinan Paşa döneminde Yahudilere San’a’da ayrı bir mahalle verilmiştir ve çoğunlukla burada yaşamışlardır⁶⁵⁶. San’a’daki Yahudi mahalleleri dar sokaklı, kerpiç malzemeli alçak yapılı evlerden oluşmuştur. Bu evlerin ortasında geniş sofa vardır ve bu sofanın tavanında özellikle bir açıklık bırakılmıştır. Bu açıklığın özel bir anlamı vardır. Yemen’de Yahudiler gökten bir Peygamber yani Mesih ineceği inancına sahip oldukları için “*Peygamber Yolu*” denilen bu açıklığı evlerine yapmışlardır⁶⁵⁷.

Yemen’de sosyal yaşam içerisinde Yahudileri hemen fark etmek mümkündür. Yemenli Yahudiler zorunlu olarak saçlarına bir zülûf bırakmıştır. Ayrıca renkli ve ipekli giysiler yerine sadece siyah elbiseler giymek zorundaydılar. Yahudilerin yanlarında silah veya kesici aletler taşımaları yasaklanmıştır. Buna ilaveten Yahudilere araba, at gibi herhangi bir taşıta binmek yasaklanmış, bir Arap’ın sağından yürümelerine de izin verilmemiştir⁶⁵⁸. Bu yasaklara rağmen Arapların Yahudileri yaralamaları, öldürmeleri ve tecavüz etmeleri yasaklanarak can güvenlikleri sağlanmıştır.

Osmanlı Devleti’nde zimmi⁶⁵⁹ statüsünde yüzyıllarca yaşayan Yahudiler genelde büyük şehirlerde yaşayıp, ticaretle uğraşmışlardır. Yemen’de iklim, kültür ya da dinî farklılıklar olmasına rağmen bu durum Yemenli Yahudiler’de ticaretin gelişmesine hiçbir zaman engel olmamıştır⁶⁶⁰. Yemen’de en ıssız, ücra köylerde bile Yahudilere rastlamak mümkündür. Yemenli Yahudiler çiftçilik, ticaret ve sanat ile ilgilenip müskirat⁶⁶¹ üretmiştir. Yalnızca cizye vergisi ödemişlerdir. San’a’daki Yahudiler silah taşımamış, dağlık bölgelerdeki Yahudiler ise bölgedeki adetler gereği silah kullanmıştır. Yahudilerin dinî lideri hahamlar ise yalnızca ibadetle meşgul olmuştur. Yemen’deki Yahudilerin davaları ise şer’i mahkemelerce görülmüştür⁶⁶². Yahudiler çiftçilik yapan halka lazım olan aletleri ayrıca değerli eşyalar, elbiseler ve

⁶⁵⁶ Mahmud Nedim Bey, **a.g.e.**, 2001., s.26-27.

⁶⁵⁷ Ehiloğlu, **a.g.e.**, 2001., s.84.

⁶⁵⁸ Ehiloğlu, **a.g.e.**, 2001., s.105-106.

⁶⁵⁹ Zimmet kökünden gelen zımmî kendisine güvence verilen, koruma altına alınmış kişi demektir. İslâm devletlerinde Müslümanlarla birlikte yaşayan diğer din mensupları için kullanılmıştır. Bkz. Fayda, M. (2013). “Zimmî”, **TDV İslâm Ansiklopedisi.**, C.44., İstanbul., s.428; Zimmiler İslâm egemenliğini tanıyarak cizye ödemelerine karşılık olarak devletten kendilerini ve haklarını koruma güvencesini temin etmişlerdir. Bkz. Yaman, A. (2013). “Zimmî”, **TDV İslâm Ansiklopedisi.**, C.44., İstanbul., s.434.

⁶⁶⁰ Gülsoy, **a.g.m.**, 1997., s.45.

⁶⁶¹ Alkollü içkiler için kullanılan bir terim.

⁶⁶² Mahmud Nedim Bey, **a.g.e.**, 2001., s. 26-27.

silah temin etmişlerdir. Bunların dışında kuyumculuk da Yahudiler tarafından icra edilen bir meslektir⁶⁶³. 1890 yılına ait bir kaynakta Yahudilerin Yemen'in her yerine yayılmış durumda olduğu, sayılarının yaklaşık 60.000'i bulunduğunu; ayrıca hor görülüp, ezildiği iddia edilmiştir⁶⁶⁴.

1789 Fransız İhtilali'nin etkisiyle doğan milliyetçilik akımı ve daha sonra Filistin'de bir İsrail Devleti'nin kurulması çabaları Yahudilerin bulundukları bölgelerden göç etmesine neden olmuştur. Bu kapsamda tüm dünyada diğer azınlıklara verilen hakların Yemen'deki Yahudilere verilmemiş olması göçün iç sebebi olarak sayılabilir⁶⁶⁵. Yemen'den Filistin'e göçler 1881 yılında başlamış ve 1950 yılına kadar sürmüştür. Bu göç dalgasını ikiye ayırmak mümkündür. Birinci dalga 1881-1914 yılları arasında yaşanırken, ikinci dalga 1920-1950 yılları arasında yaşanmıştır. Yahudilerin büyük bir kısmı da 1950'den sonra Yemen'den İsrail'e göç etmiştir⁶⁶⁶. Yemen'e giden Yahudi misyonerler ise buradaki Yahudilere bir Yahudi devleti kurulması fikrini aşlamak amacındaydı. Yemen'de bu doğrultuda yapılmış faaliyetlerin çok erken yıllara dayandığını görmekteyiz. Örneğin 1730 yılında Yemen'deki iki Yahudi bilgin kitap satıp, Yemen Yahudilerinden para toplayıp Kudüs'teki Yahudi okulları için çalışmıştır. Ayrıca Henry Aaron Stern, Doktor Wolf ve Halevy isimlerindeki misyonerlerin Yemen'e farklı amaçlarla gidiyormuş gibi gözükmüş misyonerlik faaliyetlerinde bulundukları anlaşılmıştır⁶⁶⁷. Netice itibarıyla bulundukları diğer coğrafyalarda olduğu gibi Yemen'deki Yahudiler de Filistin'e göç etmiştir.

5.2. Eğitim ve Kültür Faaliyetleri

Osmanlı Devleti'nde 19. yüzyıla kadar mektepler ve medreseler dâhil olmak üzere tüm eğitim kurumları şeyhülislâmlık makamı tarafından idare edilmiştir. 1838 yılında ise Meclis-i Umûr-ı Nâfia kurulmuş, maarif işleri de buraya bağlanmıştır⁶⁶⁸. Tanzimat Fermanı'nın ilânı ile birlikte Osmanlı Devleti'nde başlatılan modernleşme

⁶⁶³ Yavuz. **a.g.e.**, 2003., s.XXXI.

⁶⁶⁴ Paterson, A. (1890). "Woman's Work In Heathen Lands In Connection With The Free Church Of Scotland". No:XXXII. January, *Women's Periodicals: Social and Political Issues.*, s.16.

⁶⁶⁵ Şeker. **a.g.e.**, 2016., s.181.

⁶⁶⁶ Kurt. **a.g.m.** 2013., s.401.

⁶⁶⁷ Sırma. **a.g.e.**, 2015., s.86-87.

⁶⁶⁸ Altınova Şahin, A. (2018). *Osmanlı Devleti'nde Rüşdiye Mektepleri*, Türk Tarih Kurumu Yayınları., Ankara., s.23.

çalışmaları eğitim ve öğretimde de etkisini göstermiştir. Bu kapsamda meclisler kurularak çalışmalara sistematik bir boyut getirilmiştir. 1845 yılında Meclis-i Maârif-i Muvakkat (Geçici Eğitim Meclisi) kurulmuştur. Bu meclis eğitim sisteminin Batıdaki gibi ilk, orta ve yüksekokul olmak üzere üç kademeli olması gerektiğini bildirmiştir. Ayrıca bu meclisin teklifiyle eğitim işlerinin tasarım ve nazırlığını yapmak üzere 1846'da Meclis-i Maârif-i Umûmiye (Genel Eğitim Meclisi) kurulmuştur. Daha sonra 1847'de sıbyan mektepleri ve rüşdiyelerin bağlandığı Mekatib-i Umumiye Nezareti kurulmuştur⁶⁶⁹. 1869 yılına gelindiğinde eğitim sistemi için çok önemli bir adım olan Maârif-i Umûmiye Nizâmnâmesi ilân edilmiştir⁶⁷⁰.

II. Abdülhamid dönemine gelindiğinde rüşdiye ve idâdîlerin yaygınlaşması için çalışılmıştır. Bu dönemde 29 vilayet 6 mutasarrıflık ve birçok kazada rüşdiyeler kurulmuştur⁶⁷¹. Buna ilâveten 1876 yılında yürürlüğü giren Kanun-i Esasi ile birlikte ilköğretimin mecburi olması Arap vilayetlerinde de etkisini göstermeye başlamıştır. Okulların devlet yönetiminde olmasının, söz konusu bölgelerde dış etkenlerin nüfuzunu kısıtlamaya, halkta bilinç oluşturmaya katkı sağlayabileceği düşüncesi hâkimdir.

18. yüzyıl sonları 19. yüzyılın başlarına kadar Arap vilayetleri de dâhil olmak üzere Osmanlı Devleti'nin hâkimiyet bölgelerinde geleneksel medrese eğitimi verilmiştir. Osmanlı Devleti'nin oluşturmaya çalıştığı modern eğitim sistemi ancak 19. yüzyılın sonlarında Arap vilayetlerine yansıyabilmiştir⁶⁷². Yemen valisi Hüseyin Hilmi Paşa'nın 1897 senesi itibarıyla Yemen'de gündüz ve yatılı olarak 36 mektebin yapılmış olduğunu belirtmesi bu görüşü kanıtlar niteliktedir. Buna ilâveten 1899 yılında Yemen'de mevcut sıbyan mekteplerinin ıslah edilmesi kararı alınmıştır. Ayrıca elli hane üzerinde olan köylerde bir ibtidâî, kaza merkezlerinde ise bir rüşdiye açılması planlanmıştır. İbtidâî mektepler sıbyan mekteplerin genişletilmiş halidir. Bu

⁶⁶⁹ Karal, E.Z. (2007). *Osmanlı Tarihi*, C.VI., Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara., s.170.

⁶⁷⁰ Somel, S.A. (2010). *Osmanlı'da Eğitimin Modernleşmesi (1839-1908)*, İletişim Yayınları, İstanbul, s.22.

⁶⁷¹ Lewis, B. (1993). *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, Çev., Metin Kırıatlı, TTK Yayınları, Ankara., s.180.

⁶⁷² Ganimi, E.R. (2003). "19. Yüzyılın İkinci Yarısında Arap Ülkelerindeki Osmanlı Eğitim Sistemi", C.1., S.1., *Orta Doğu Araştırmaları Dergisi*, T.C. Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Merkezi Yayınları, Elazığ., s.70.

mekteplere öğretmen yetiştirilmesi için vilayet merkezinde bir öğretmen okulu kurulması istenilmiştir⁶⁷³.

Yemen’de mekteplerin mali giderleri yerli halktan karşılanmaya çalışılmıştır⁶⁷⁴. 1884 yılında sadrazam Said Paşa’nın kararıyla "*Maarif hisse-i ianesi*" (maarif vergisi) alınmıştır. Bu şekilde öşür vergisi oranı arttırılıp imar ve maarif giderleri arasında bölüştürülmüştür. Yemen ve Trablusgarp gibi vilayetlerde eşrafın bu uygulamadan hoşnut olmadığını söylemek mümkündür⁶⁷⁵. 1912 yılında Yemen’de aşar vergisinden %5 oranında alınan bu maarif hissesinin artık alınmamasına karar verilmiştir⁶⁷⁶.

Yemen’de maddi durumu iyi olmayan öğrencilere, eğitim alabilmeleri için kolaylık sağlanmıştır. Örneğin 1912 yılında maddi durumu yetersiz on öğrenci yatılı mekteplere ücretsiz alınmıştır. Fakat babası Yemen’de şeyh olan bir öğrenci yatılı mektebe ücretsiz kabul edilmemiştir⁶⁷⁷. Bu örnekten hareketle nüfuzlu kişilere iltimas gösterilmemeye gayret edildiği söylenilebilir.

Mahmud Nedim Bey’in hatıratında bahsettiği üzere Sultan II. Abdülhamid, eğitim ile ilgili şikâyetler ve memnuniyetsizliklerden dolayı son çare olarak Yemen’deki mekteplerin tamamen kapatılmasını düşünmüştür. Fakat burada yerlilerin, Türk memur ve zabitanların çocuklarının okuması nedeniyle bu fikir sadece düşüncede kalmıştır⁶⁷⁸. Gayrimüslim halkın eğitimi ile ilgili bilgiler sınırlı olmakla birlikte 1910 yılında San’a’da Yahudilere ait 50 kişilik bir cemaat okulu olduğu anlaşılmaktadır⁶⁷⁹. Ayrıca Hudeyde sancağında İngiliz ve Fransız mektepleri de vardır. Bu mekteplere dair bilgi verilmesi için Muhaberat-ı Umumiye Dairesi, Yemen Vilayeti’ne bir telgraf göndermiştir. Bu telgrafta özellikle ruhsatsız eğitim faaliyetlerinin sürdürülmemesi adına uyarılarda bulunulmuştur⁶⁸⁰. Hatta daha sonra Hudeyde’de İngiliz Konsolosluğu’nun isteği ile açılmış olan mektebin ruhsatsız

⁶⁷³ Osmanlı Arşiv Belgelerinde Yemen, (2008). s.108-109.

⁶⁷⁴ Kodaman, B.(1999), *Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, s.64.

⁶⁷⁵ Georgeon. a.g.e., 2006., s.291-292.

⁶⁷⁶ BOA, Maarif Nezareti Tedrisat-ı İbtidâiye Kalemi (MF.İBT.) D:374. G:78. Lef:1/1. H-05-06-1330. (22 Mayıs 1912)

⁶⁷⁷ BOA, Maarif Nezareti Mektubi Kalemi (MF.MKT.) D:1177. G:39. Lef: 2/2. H-20-01-1330. (10 Ocak 1912)

⁶⁷⁸ Mahmud Nedim Bey, a.g.e., 2001., s. 21-22.

⁶⁷⁹ Ochsenswald. a.g.m., 1990., s.263.

⁶⁸⁰ BOA, DH.ŞFR. D:39. G:187. Lef:1. H-12-05-1332. (8 Nisan 1914)

olduğu tespit edilmiş ve kapatılması emredilmiştir. Fakat Hudeyde İngiliz Konsolosu bu konuda gerekeni hemen yapmamış ve sürecin aksamasına neden olmuştur⁶⁸¹.

Yemen’de Osmanlı Devleti hâkimiyetinin devam ettiği yıllarda kültürel anlamda önemli bir adım olarak matbaa da açılmıştır. Yemen’de ilk matbaanın 1877’de açıldığını belirten kaynaklar olduğu gibi⁶⁸² 1871-1873 yılları arasında Yemen’de valilik yapmış olan Ahmet Muhtar Paşa’nın bir matbaa açtığına dair bilgiler de mevcuttur⁶⁸³. Yemen Vilayeti matbaasına dair mevcut Osmanlı arşiv belgeleri ise 1886-1887 yıllarından başlamaktadır. Dolayısıyla 19. yüzyılın sonlarında Yemen’de matbaanın varlığından söz etmek mümkündür.

Yemen’de bulunan matbaaların basım faaliyetleri gösterdiğine dair bilgiler de mevcuttur. Bu kapsamda Yemen’de bir matbaada yerel gazeteler ve yıllıklar basılmıştır. Hatta Yemen için Matbaa-i Vilayet’de basılmış olan Hicri 1311 yılına ait salnamenin basım tekniği başarılı bulunmuştur⁶⁸⁴. 1913 yılında ise San’a’da bulunan bir matbaa kapatılmıştır. Bu matbaada çalışan Mahmud Efendi adında bir kişinin matbaa kapatılmış olmasına rağmen maaşını alamamış olması maddi yetersizliklerin yaşandığını göstermiştir⁶⁸⁵.

5.2.1. Medreseler

Osmanlı Devleti’nde medrese, ilk olarak Orhan Gazi döneminde 1331 yılında İznik’te kurulmuştur. Devletin fetihler yoluyla genişleyen sınırları ile doğru orantılı olarak medreselerin sayıları da artmıştır. Yeni fethedilen yerlere medrese yapmak ise zamanla bir gelenek haline gelmiştir⁶⁸⁶. Osmanlı Devleti’nde medreseler devlet kontrolünde olmayan, çoğunlukla vakfa bağlı eğitim kurumlarıdır. Medreseler, Müslümanlara dinî eğitim verilen sosyal bir kuruluş özelliği göstermektedir⁶⁸⁷.

⁶⁸¹ BOA, DH.İD. D:154. G:12. Lef:1/38. H-10-08-1332. (4 Temmuz 1914); BOA, DH.ŞFR. D:430. G:11. Lef:1/3. R-30-03-1330. (12 Haziran 1914)

⁶⁸² Ochsenwald. **a.g.m.**, 1990., s.263.

⁶⁸³ Ağanoğlu. **a.g.m.**, 2022., s.58.

⁶⁸⁴ BOA, BEO, D:477. G:35768. Lef:2/4. H-17-03-1312 (18 Eylül 1894).

⁶⁸⁵ BOA, DH.İD. D:195. G:10. Lef:1/4. H-23-11-1331. (24 Ekim 1913)

⁶⁸⁶ İşpirli, M. (2003). “Medrese”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C.28. Ankara, s.327-328.

⁶⁸⁷ Kodaman. **a.g.e.**, 1999., s.9-10.

Osmanlı Devleti'nde medreselerin gerileme göstermesi ise 17. yüzyıldan itibaren başlamıştır⁶⁸⁸.

Yemen'de ilk müstakil medreseler Eyyûbiler zamanında, Taiz ve Zebîd'de inşâ edilmiştir. Eyyûbilerden sonra ise Resuliler ve Tâhirîler medreseler yapmaya devam etmiştir. Bu dönemlerde ilim çalışmalarına çok önem verilmiştir. Öyle ki Tâhirîler döneminden kalma Âmiriyye Medresesi günümüzde varlığını korumaktadır. Osmanlı Devleti ise San'a sancağında medreseler inşa ettirmiştir. Bunlar Yemen Beylerbeyi Murad Paşa tarafından yaptırılan Âdiliyye Medresesi, Vezir Yemenli Hasan Paşa tarafından yaptırılan Bekîriyye Medresesi, Yavuz Sultan Selim dönemine ait Kemâliyye ve Neşşâr Mustafa Paşa Medresesi'dir⁶⁸⁹.

19. yüzyılda ise Yemen'deki medreseler eğitime devam ediyordu. 1882 yılına gelindiğinde çocuklar mekteplerde tahtaya yazarak okuma yapıyor ve ahalinin çoğunluğu okuma-yazma biliyordu⁶⁹⁰. Bunun yanı sıra Osmanlı Devleti, Arap vilayetlerinde kurulan yeni medreselerde Türkçe dilinin kullanılmasını önemsemiştir. Medreselerde Arap dili gramer kuralları da okutulmuştur. Fakat bu gramer kuralları da Türkçe içerisinde kullanılması gerektiği için öğretilmiştir. Eğitimin Türkçe ağırlıklı yapılması Arap halkı için zorlayıcı olmuştur. Dolayısıyla bu kurumlar daha çok memurların ve üst düzey kişilerin çocuklarını yetiştirmekle sınırlı kalmıştır⁶⁹¹.

Yemen'de medreseler misyonerlik faaliyetlerini yürütmek amacıyla Avrupa devletleri tarafından kullanılmıştır. Osmanlı Devleti, Yemen'de medreseler aracılığıyla yapılan bu misyonerlik faaliyetlerini engellemeye çalışmıştır. 19. yüzyılın son çeyreğinde Yemen'in Taiz sancağında İngiliz protestanlar misyonerlik faaliyetleri yürütmüştür. Bu faaliyetlerin önlenmesi ve halkın inancının güçlendirilmesi için Taiz merkezinde ve bağlı kazalarda birer medrese açılması istenmiştir. Farklı bir uygulama olarak bu medreseler için sancağın bütçesi yeterli gelmediğinde masraflara hazineden destek verilmiştir⁶⁹². 1898 yılında Yemen'de bu defa Sünni olmayıp propaganda yapan ulemaya karşı bir medrese açılması

⁶⁸⁸ Zengin, Z. S. (1998). "Osmanlılarda Medreselerin Islahı Çalışmaları", *Diyanet İlmî Dergi.*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, C. 34, S. 2, s.44.

⁶⁸⁹ Tomar. **a.g.m.**, 2013., s.415.

⁶⁹⁰ **Yemen Salnamesi**, H.1299. (1880/1881), s.80.

⁶⁹¹ Ganimî. **a.g.m.**, 2003., s.90.

⁶⁹² Gelişli, Y.(2005), "On Dokuzuncu Yüzyılda (Osmanlı Devleti'nin), Bağdat ve Yemen Vilayetlerinde Medreselerin Açılma Gerekçelerine İlişkin İki Belge" *Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, C.25, S.2, s.105.

istenilmiştir. Bu medresede Hanefî ve Şafîî fikhının öğretilmesi amaçlanmıştır⁶⁹³. 1910 yılında Yemen Vilayeti'nin ıslahına dair bir kanun lâyihası verilmiştir. Buna göre vilayetin bütün kaza ve nahiyelerinde Mekatib-i İbtidaiye ile gereken yerlerde Mekatib-i Rüşdiye, idâdiye ve leyliye⁶⁹⁴ ayrıca vilayet-liva merkezlerinde birer Sanayi Mektebi açılması söz konusu olmuştur. Buna ilaveten gereken yerlerde seyyar medrese açılması konusunda Yemen Valiliği'nden görüş istenilmiştir⁶⁹⁵. Yemen'de medrese eğitimi dinî ve sosyolojik açıdan önemli bir yer tutmuştur.

5.2.2. Sıbyan Mektepleri ve İbtidâîler

Osmanlı Devleti'nde sıbyan mektepleri eğitim-öğretimin ilk aşamada yapıldığı kurumlardır. Dolayısıyla eğitim sisteminin temelini teşkil etmiştir. Sıbyan mektepleri mimarî olarak çoğunlukla ahşap veya kargir malzemeden yapılmış olup tek odalıdır⁶⁹⁶. II. Mahmud döneminde yayınlanan ferman ile sıbyan mekteplerine gitmek zorunlu kılınmıştır. Söz konusu mekteplerin programları kuruluşundan 1924'de son bulmasına kadar sürekli değişikliğe uğramıştır. 1846'da mekteplerde eğitim-öğretim süresi dört yıl olarak belirlenmiştir. 1869 Maârif-i Umûmiyye Nizamnamesine göre eğitim süresi aynı kalmış mektebe başlama yaşı ise erkek çocuklarında 7, kız çocuklarında 6 olarak belirlenmiştir⁶⁹⁷. Bu gelişmelerin sonucu olarak iki farklı mektep ortaya çıkmıştır. Bunlardan birisi geliştirilmiş mektepler olan ibtidâîler diğeri ise aynı şekilde kalmış sıbyan ve mahalle mektepleridir. Sultan II. Abdülhamid dönemine gelindiğinde ise ilkokullar artık ibtidâî olarak biliniyordu. Çoğu sıbyan mektebinin ibtidai mektebe dönüşmesi ve İstanbul'da 22 ibtidâî açılması bu dönemde gerçekleşmiştir⁶⁹⁸.

1871 yılında Yemen Valisi Ahmet Muhtar Paşa, bölgeyi idarî ve askerî alanda teşkilatlandırmıştır. Bunun gelişmelerin yanı sıra Yemen'de konuşulan dil Arapça olduğu için gönderilen memurların Arapça bilmesi şartı bir önlem olarak alınmıştır.

⁶⁹³ BOA, Y.MTV. D:183. G:93. Lef:1/2. H-17-06-1316. (2 Kasım 1898)

⁶⁹⁴ Yatılı okullara verilen isim.

⁶⁹⁵ BOA, MF.MKT. D:1156. G:60. Lef: 1/4. H-11-07-1328. (19 Temmuz 1910)

⁶⁹⁶ Ahunbay, Z. (2004). "Mektep-Mimari", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C.29., Ankara., s.7.

⁶⁹⁷ Baltacı, C. (2004). "Osmanlılarda Mektep", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C.29., Ankara., s.6-7.

⁶⁹⁸ Gelişli, Y. (2002). "Osmanlı İlköğretim Kurumlarından Sıbyan Mektepleri (Kuruluşu, Gelişimi ve Dönüşümü)", *Türkler Ansiklopedisi*, C.15., Edt., Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca., Yeni Türkiye Yayınları, Ankara., s.47.

Bu durumun eğitim alanına bir yansıması ise ibtidâî ve idâdî mekteplerinde Arapça tedrisat yapılmasının kararlaştırılması olmuştur⁶⁹⁹. 1890 yılında Yemen'in San'a sancağında çeşitli mahallelerde bulunan ibtidâîlerdeki toplam öğrenci sayısı 865'tir⁷⁰⁰. 1895 yılına ait kayıtlara göre yine San'a'da 169 ilkokul öğrencisi vardır⁷⁰¹.

1899 yılında Yemen'de eğitimi yetersiz olan sıbyan mektepleri ıslah edilmek istenmiştir. Bu kapsamda elli haneyi aşmış her köyde birer ibtidaî mektebi ve bu mekteplere öğretmen yetiştirmek üzere vilayet merkezinde bir Darulmuallimîn (öğretmen okulu) kurulmasına karar verilmiştir⁷⁰². Sonradan sancak merkezlerinde de öğretmen okulu kurulması istenmiştir⁷⁰³.

İbtidaî mekteplerde okutulan ders programları Kur'an-ı Kerim, Tecvid, İlmihal Esmâi Türkiyye, Hesab, İmlâ, Risale-i Ahlak, Hüsn-i Hat ve Sarf olarak belirlenmiştir. Bu dersler özellikle halkın devlete olan bağlılığının artmasını amaçlayarak düzenlenmiştir. Ayrıca Osmanlı Devleti'nin İslâm'a olan hizmetlerinin anlatıldığı bir kitap basılması ve bu bölgeye gönderilmesi kararlaştırılmıştır⁷⁰⁴. 1914 yılında Yemen'in Perim kazasındaki ibtidaî mektebi için Osmanlı memleketleri haritası ve Asya, Avrupa Afrika haritaları istenmiştir. Bu nedenle ibtidâîlerde Harita/Coğrafya üzerine eğitim verildiğini de söylemek mümkündür⁷⁰⁵.

Yemen'de açılacak olan ibtidaîlerin masraflarının, kurulacakları yerlerden alınan vergiye eklenmesi uygun görülmüştür⁷⁰⁶. 1911 yılında Hicaz, Yemen, Arnavutluk gibi bölgelerdeki, ibtidaî mekteplerde ve rüşdiyelerde okutulan özellikle tarih, coğrafya kitaplarının resimli olması sakıncalı görülmüştür. Bu nedenle de resimsiz kitaplar tedarik edilmiştir⁷⁰⁷. Ayrıca Yemen'de maarif konularının konuşulması için Vilayet Maarif İbtidâî Meclisi yılda 2 kez toplanıyordu. Daha sonra Yemen Valiliği bu meclisin yılda 1 kez toplanılmasını uygun görmüştür⁷⁰⁸.

⁶⁹⁹ BOA, MV. D:231. G:236. Lef:1/3. H-02-09-1331. (5 Ağustos 1913)

⁷⁰⁰ Yemen Salnamesi, H.1307. (1889/1890), s.75.

⁷⁰¹ Yemen Salnamesi, H.1313. (1895/1896), s.254-255.

⁷⁰² Osmanlı Arşiv Belgelerinde Yemen, (2008). s.109-111.

⁷⁰³ Osmanlı Arşiv Belgelerinde Yemen, (2008). s.114.

⁷⁰⁴ BOA, Y.MTV. D:195. G:34. Lef:3/4. H-06-06-1317. (12 Ekim 1899); Osmanlı Arşiv Belgelerinde Yemen, (2008). s.116.

⁷⁰⁵ BOA, MF.İBT. D:513. G:75. Lef: 1/1. H-10-10-1332. (1 Eylül 1914)

⁷⁰⁶ BOA, MF.MKT. D:310. G:45. Lef: 1/7. H-28-10-1313. (12 Nisan 1896)

⁷⁰⁷ BOA, MF.İBT. D:348. G:100. Lef: 1/2. H-24-11-1329. (16 Kasım 1911)

⁷⁰⁸ BOA, MF.İBT. D:348. G:59. Lef: 1/2. H-22-11-1329. (14 Kasım 1911)

5.2.3. Rüşdiyeler

Rüşdiyeler, sıbyan mektepleriden sonra gelen eğitim kurumlarıdır ve II. Mahmud döneminde açılmıştır⁷⁰⁹. Başlangıçta sınıf-ı sani (ikinci sınıf) ismiyle kurulmuş olan mektep, daha sonra padişahın isteğiyle “*rüşdiye*” adını almıştır. Padişahın bu mekteplere rüşdiye ismini vermesinin nedeni öğrencilerin *sinn-i rüşde*⁷¹⁰ gelinceye kadar bu mektepte eğitim görecekt olmaları ve rüşdlerini ispatlamaları ile ilgilidir. Şubat 1839 yılında sıbyan mektepleri ile askerî okullar arasında yer alan rüşdiye mekteplerinin kurulması kararlaştırılmıştır. Rüşdiyelerin, sıbyan mektepleri ile meslekî okullar arasında bir köprü görevi görmesi amaçlanmıştır. Fakat ekonomik yetersizlikler ve yanı sıra eleman yetersizliği nedeniyle 19. yüzyılın başında çok az rüşdiye açılabilmiştir⁷¹¹. 1847 yılına gelindiğinde ise İstanbul’da Kemal Efendi tarafından açılan ilk rüşdiyeden beklenen sonuç alınmıştır. Bu kapsamda 1848 yılında Meclis-i Maârif-i Umûmiye’nin hazırladığı lâyhada rüşdiyelerin taşrada da yayılması gerektiği bildirilmiştir⁷¹².

Rüşdiyeler, İdâdîler ve Dârülfünûn’a öğrencileri hazırlayan bir basamak olması nedeniyle ortaokul olarak değerlendirilmiştir. Başlangıçta sadece Müslüman öğrenci alınan rüşdiyelere 1867 yılından itibaren Hristiyan öğrenciler de alınmıştır. 1868 yılında çeşitli vilayetlerde toplamda 31 tane rüşdiye açılmıştır. Bu dönemde rüşdiyelerin sayısı oldukça artış göstermiştir. Sadece bir yıl sonra, 1869 Maârif-i Umûmiye Nizamnâmesi yayımlandığı dönemde vilayetlerde 87, İstanbul’da ise 12-13 kadar rüşdiye vardır⁷¹³.

1869 Maârif-i Umûmiye Nizamnâmesi’nde rüşdiyelerle ilgili düzenlemeler mevcuttur. Bu düzenlemeye göre 500 haneyi aşkın yerleşimlerde birer erkek rüşdiyesi açmak uygun görülmüştür. Ayrıca önce vilayet merkezlerinde daha sonra ise büyük şehirlerde olmak üzere birer kız rüşdiyesi açılması planlanmıştır. Bu

⁷⁰⁹ Öztürk, C. (2008).“Rüşdiye”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C.35. s.300.

⁷¹⁰ Ergenlik çağı veya yaşı anlamına gelmektedir.

⁷¹¹ Altınova Şahin. *a.g.e.*, 2018., s.25.

⁷¹² Somel. *a.g.e.*, 2010., s.94.

⁷¹³ Kodaman. *a.g.e.*, 1999., s.91-93.

okulların ihtiyaçlarının karşılanması için yerel Maarif İdaresi sandığı uygun görülmüştür. Rüşdiyelerin öğrenim süreleri ise 4 yıl⁷¹⁴ olarak belirlenmiştir⁷¹⁵.

1875 yılından itibaren gerek yüksek askerî okullara, gerek Harbiye'ye öğrenci yetiştirilmesi için askerî rüşdiyeler açılmaya başlanmıştır. Aynı şekilde Yemen'in San'a sancağında da yerli halktan zâbıt yetiştirmek için bir askerî rüşdiye açılmıştır⁷¹⁶. Bu mektebe San'a çevresinde yaşayan Zeydî çocuklar gitmiştir. Taiz ve Asir sancaklarında da askerî rüşdiye açılması söz konusu olmuştur. 1908 yılında ise San'a ve Taiz'de bulunan Rüşdi-i Askerî mektepleri idâdîye dönüştürülmüştür⁷¹⁷.

1891 yılında San'a Mekteb-i Rüşdiyesi'nde, 8 tane sınıf-ı evvel, 9 tane sınıf-ı sani, 15 tane sınıf-ı salis, 6 tane sınıf-ı rabia, 38 tane sıbyan sınıfı öğrencisi olmak üzere 78 ortaokul öğrencisi vardır⁷¹⁸. 1895 yılına gelindiğinde San'a'daki ortaokul öğrenci sayısı 97'ye ulaşmıştır⁷¹⁹. Bu verilerden anlaşılabileceği üzere öğrenci sayısı her geçen yıl artmıştır.

1899 yılında Yemen'de kaza merkezlerinde birer rüşdiye açılması kararlaştırılmıştır. Sanayi Mektepleri gibi bu mekteplerin masrafları da kahve ihracatından alınan komisyondan karşılanmıştır⁷²⁰.

Osmanlı Devleti'nde 1858 yılında açılan İnâs Rüşdiyesi⁷²¹(Kız Rüşdiyesi) Yemen Vilayeti'nde de kurulmuştur. 1909 yılında Yemen vilayet merkezinde bir İnâs Rüşdiyesi açılmıştır. Muallime-i Evvelliğine ise Dârülmuallimat mezunu olan Halise Hanım adında bir kişinin tayin edilmiştir⁷²². Mevcut kayıtlardan anlayabileceğimiz üzere yatılı Mekatib-i İdâdîye'den mezun bir kişi, bir sene

⁷¹⁴ Rüşdiyelerin 1869 Maârif-i Umûmiyye Nizamnâmesi'nde 4 yıl olarak belirlenen öğrenim süresi, 1892 yılında 3 yıla indirilmiştir. Taşrada bazı rüşdiyeler idâdîlerle birleştirilirken bu durum İstanbul için söz konusu olmamıştır. Bkz. Kodaman. **a.g.e.**, 1999., s.366.

⁷¹⁵ Öztürk. **a.g.m.**, s.301-302.

⁷¹⁶ **Osmanlı Arşiv Belgelerinde Yemen**, (2008). s.338-339; **Yemen Salnamesi**, H. 1311 (1893/1894), s.131.

⁷¹⁷ **BOA**, BEO, D:3426. G:256913. Lef:1/2. H-11-10-1326 (6 Kasım 1908).

⁷¹⁸ **Yemen Salnamesi**, H.1308. (1890/1891), s.107.

⁷¹⁹ **Yemen Salnamesi**, H.1313. (1895/1896), s.254-255.

⁷²⁰ **BOA**, Dahiliye Nezâreti Mektubî Kalemi (DH. MKT.) D:2198. G:90. Lef:1/1. H-26-12-1316. (7 Mayıs 1899).

⁷²¹ Kızların ortaokul eğitimini tamamlayabilmesi için İstanbul'da Cevrî Kalfa İnâs Rüşdiyesi açılmıştır. Başlangıçta kız çocuklarının bu yaşlarda okula gitmesine alışık olmayan halk talep göstermese de yapılan duyurular ve emirler neticesinde zamanla öğrenci sayısı artmıştır. Öztürk. **a.g.m.**, 2008., s.301.

⁷²² **BOA**, MF.MKT. D:1135. G:59. Lef: 2/2. H-17-06-1327. (6 Temmuz 1909).

Dârülmuallemiye-i Rüşdiyye’de⁷²³ tahsil görerek rüşdiyye öğretmenliğine tayin edilebiliyordu⁷²⁴. 1905-1906 yılları arasında Dârülmuallimîn bulunan 32 vilayetten birisi de Yemen’dir. Fakat ne sıbyan mekteplerine ne de rüşdiyye ve ibtidâîlere bu Dârülmuallimînlerden yeterince öğretmen yetiştirilememiştir. Bu nedenle 1876-1909 yılları arasında ilk ve ortaokullarda medrese kökenli öğretmenler görevlendirilmiştir. Özellikle rüşdiyye ve idâdîlerde din ve ahlak, Farsça ve Arapça gibi dersler medrese çıkışlı kişilerce verilmiştir⁷²⁵. Bu durum eğitimin istenilen seviyede yürütülememesine neden olmuştur.

1912 yılında Yemen’de rüşdiyeler yeterli sayıda görülüyordu fakat ibtidâîye mekteplerinin arttırılması gerekiyordu⁷²⁶. Yine de bundan sonraki süreçte Yemen’de rüşdiyeler ve idâdîler maddi yetersizlikler içinde hızla arttırılmaya çalışılmıştır.

Yemen’de bir süre bulunan Şahap Nazmi Coşkunlar adındaki bir maarifçinin aktardığı bilgilere göre 1913 yılı sonunda San’a’da ve Taiz’de iki askerî rüşdiyye mektebi, San’a’da bir idâdî ve dârülmuallimîn ve bir de ona bağlı olarak kurulmuş tatbikat mektebi vardır. Bu mekteplerden yeterli düzeyde olanı ise San’a Askerî Rüşdiyyesi’dir. Söz konusu rüşdiyyede neredeyse 300 kadar öğrenci vardır. Bu mektebin kapatılmasından sonra ise buradaki öğrenciler idâdî mektebine nakledilmiştir⁷²⁷. Mevcut bilgilerden anlaşılacağı üzere Birinci Dünya Savaşı öncesinde, Yemen’deki rüşdiyelerde eğitim faaliyetleri sürdürülmüştür.

5.2.4. İdâdîler

Osmanlı Devleti eğitim sisteminde rüşdiyelerden sonra gelen eğitim kurumu idâdîlerdir. İdâdîler lise düzeyinde eğitim veren kurumlardır. Askerî ve mülkî

⁷²³ Osmanlı Devleti’nde rüşdiyelerin sayısı arttıkça öğretmen ihtiyacı da aynı oranda artmıştır. Öğretmen yetiştirmek için ilk Dârülmuallimîn-i Rüşdî 1848’de İstanbul-Fatih’te açılmıştır. Bkz. Öztürk. **a.g.m.**, 2008., s.301; Dârülmuallimînler II. Abdülhamid döneminde İstanbul başta olmak üzere birçok vilayet merkezinde kurulmuştur. Maarif Nezaretince ıslah edilmişlerdir. Bunun yanı sıra taşra okullarının mevcut öğretmen ihtiyacına karşılık olarak vilayet merkezlerinde Dârülmuallimîn-i Sıbyan açılması düşünülmüştür. Bu şekilde taşradaki sıbyan mekteplerine öğretmen yetiştirilebilecektir. Tüm devletin sıbyan mekteplerine öğretmen ihtiyacı bu şekilde karşılanamayacağı için yerinde öğretmen yetiştirme usulü benimsenmiştir. Dârülmuallimînlere öğrenci bulmak zorlaşınca 1888 tarihi itibarıyla bazı vilayetlerde masrafları mahallince karşılanarak kaza, sancak, nahiye, köylerden yetenekli kişiler kabul edilmiştir. Bkz. Kodaman. **a.g.e.**, 1999., s.150-154.

⁷²⁴ BOA, MF.İBT. D:241. G:2. Lef: 2/2. H-09-08-1327. (26 Ağustos 1909).

⁷²⁵ Kodaman. **a.g.e.**, 1999., s.153-154.

⁷²⁶ BOA, Maarif Nezareti Tedrisat-ı İbtidâîye Kalemi (MF. İBT.) D:397. G:22. Lef:1/2. H-03-11-1330. (14 Ekim 1912)

⁷²⁷ Ehiloğlu. **a.g.e.**, 2001., s.259.

yüksekokullara öğrenci yetiştiren idâdîler bu özelliğiyle ikiye ayrılmıştır⁷²⁸. 1899 yılında, önceden Hudeyde ve San'a'da açılan sanayi mektepleri ve kazalardaki rüşdiyelerin ihtiyacı karşılamaması nedeniyle sancak merkezlerinde birer idâdî mektebi kurulmasına karar verilmiştir. Ayrıca bu okullara yerli halktan alınacak 50 öğrencinin devlet bursu ile okutulması Babiâli tarafından emredilmiştir⁷²⁹.

Yemen Vilayeti ile Osmanlı Devleti yönetimi arasında kullanılan dil farklılığı vardır. Bu farklılık idâdî mekteplerdeki eğitimde sorun teşkil etmiştir. Bu nedenle 1911 yılında içlerinde Yemen'in de olduğu birçok Arap vilayetinde idâdî öğrencilerinin Osmanlıca bilmedikleri için Arapça eğitim görmeleri talep edilmiş ve resmi bir değişiklik olana kadar bu talep kabul edilmiştir⁷³⁰.

Bir süre Yemen'de bulunmuş olan maarifçi Şahap Nazmi Bey'e göre San'a'da bulunan idâdî mektebi yaklaşık 400 öğrenci kapasitesine sahiptir. Bu idâdî mektebi önceden sanat okulu olarak yapılan binada bulunmuştur. Mektep, Birinci Dünya Savaşı öncesinde sultanîye çevrilmiştir. Fakat dönemin maarif umumî programı uygulanamamış, yerlilerden de istenilen düzeyde talebe yetiştirilememiştir. Yine de San'a Sultanîsi birkaç yıl Baha Toven adında bir müdür tarafından idare edilmiştir. Savaş sırasındaki zorluklara rağmen buradan mezun olup eğitimi devam ettirerek doktor, profesör, bankacı olan kişiler olmuştur⁷³¹. Buradan anlaşılacağı üzere Yemen'de okullar gerekli maarif programlarını uygulamakta zorluk çekmiştir. Savaşın olağanüstü koşulları nedeniyle eğitimi istenilen düzeyde yürütmek daha da zor bir hâl almıştır.

5.2.5. Aşiret Mektepleri

Aşiretler, kuruluştan itibaren Osmanlı Devleti sosyal yapısının bir parçası olmuştur. Osmanlı Devleti'nde yaşayan aşiretler, kuruluştaki olumlu rol oynarken sonradan bu durum değişmiştir. Aşiretlerin bulunduğu bölgelerde bazı istenmeyen sorunlar görülmeye başlamıştır. Devlet yaşanan toplumsal sıkıntıları önlemek amacıyla 18. ve 19. yüzyıllar boyunca aşiretleri çeşitli bölgelere iskân etmiştir. Doğu Anadolu, Güney Doğu Anadolu ve Suriye bu iskân bölgelerindendir. 19. yüzyılda

⁷²⁸ Öztürk, C. (2000) "İdâdî", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C.21., s.464.

⁷²⁹ *Osmanlı Arşiv Belgelerinde Yemen*, (2008). s.114.

⁷³⁰ BOA, MF,MKT. D:1166. G:26. Lef: 5/11. H-01-02-1329. (1 Şubat 1911)

⁷³¹ Ehiloğlu. a.g.e., 2001., s.259-263.

Osmanlı Devleti içerisindeki milletler bağımsızlık hareketlerine başlamıştır. Bununla birlikte Arap milliyetçiliği de yavaş yavaş etkisini göstermeye başlamıştır. Bu nedenle Arap bölgelerindeki aşiretler de Osmanlı Devleti için bir sorun haline gelmiştir. Bölgede Osmanlı Devleti ve hilafetine olan tepkiler artınca Sultan II. Abdülhamid çeşitli önlemler almak istemiştir. Aşiret Mektepleri de bu doğrultuda planlanmış bir eğitim uygulamasıdır⁷³². Aşiret Mekteplerinin asıl amacı dönemin “İslâm Birliği” politikasını sağlayarak Osmanlı Devleti hâkimiyetine katkıda bulunmak olmuştur. Bunun yanı sıra mektepler, söz konusu aşiretlerin iskânını da kolaylaştırmıştır⁷³³.

1892 yılında Aşiret Mektebi’nin açılması için hazırlıklara başlanmıştır. Bu hususta çalışma yapması için önceden Yemen ve Hicaz valiliği yapan Osman Nuri Paşa görevlendirilmiştir. Nuri Paşa çözülmeye başlayan Arap aşiretlerinin eğitim yoluyla kazanılabileceğini söylemiştir. Aşiret okullardan mezun olanların çeşitli görevlere getirilmesi ve geldikleri bölgelere tekrar gönderilmesiyle devletin hâkimiyetinin sağlanması amaçlanmıştır. Ayrıca Nuri Paşa bu mekteplere aşiretlerin önde gelen ailelerinden kabiliyetli, 12-16 yaş arasındaki çocukların alınmasını önermiştir. Mekteplerdeki öğretmenler ve tüm görevliler donanımlı ve eğitim programına uygun olmasına özen gösterilmiştir. Eğitim süresi 5 yıldır ve öğrenciler için her ay 30 kuruş maaş belirlenmiştir. Mektep 4 Ekim 1892 tarihinde İstanbul’un Beşiktaş semtinde açılmıştır. Öğrencilere okulda halifelğin de temsilcisi olan sultana itaat etmeleri öğretilmiştir. İlk olarak Osmanlı Türkçesini öğrenen öğrenciler tüm dersleri Türkçe olarak öğreniyordu. Bu mekteplerin müfredatı ise rüşdiye ve idâdîlerdeki müfredata denk olacak şekilde hazırlanmıştır⁷³⁴.

Sultan II. Abdülhamid’in uyguladığı siyaset ve yatırımları sonucu şikâyet edenler olsa da Yemen’de bulunan kabilelerden çocuklarının İstanbul’da eğitim görmesini isteyenler de olmuştur. Sultan II. Abdülhamid bu doğrultuda Yemenli öğrencilerin İstanbul’da eğitim görmesi konusunda emir vermiştir. 1903 yılında Sultan II. Abdülhamid’in talebi ile Yemen’den İstanbul’a 83 öğrenci gelmiştir. Eğitimleri süresince kendilerine hazineден aylık 200’er kuruş maaş verilmiş ve sağlık kontrolleri yapılmıştır. Ayrıca bu öğrencilerden 33’ünün yüksekokulda,

⁷³² Akpınar, A. (1997). *Osmanlı Devleti’nde Aşiret Mektebi*, Göçebe Yayınları, İstanbul., s.11-14.

⁷³³ Akpınar. **a.g.e.**, 1997., s.19.

⁷³⁴ Somel. **a.g.e.**, 2010., s.294.

16'sının ibtidâîlerde, 28'inin ise sanayi mekteplerinde tahsil görmesi uygun bulunmuştur. Hastalığı tespit edilmiş olan 6 öğrenci ise hastaneye sevk edilmiştir⁷³⁵. Aynı şekilde 1907 yılında Yemen'den İstanbul'a 79 öğrenci gelmiştir. Bu öğrencilerden çoğunluğu San'a sancağından gelmiş olup, 14 tanesi Yemen'e geri dönmek istemiştir⁷³⁶.

Başarılı olan öğrenciler olduğu gibi İstanbul'a gelip tahsil yapmaya hevesli olmadığı anlaşılan öğrenciler de olmuştur. Bu kişiler Yemen'e tekrar dönmüştür. Onlara kendi memleketlerinde istihdam sağlanmıştır⁷³⁷. Örneğin, Aşiret Mektebi mezunu Seyid Ali Efendi adında bir kişi Yerîm Rüşdiyesi Muallim-i Evvelliğine getirilmiştir⁷³⁸. Aşiret Mekteplerinde uygunsuz davranışlarda bulunan öğrenciler ise bir süre cezalandırıldıktan sonra memleketine geri gönderilmiştir⁷³⁹.

Yemen'den İstanbul'a Aşiret Mekteplerine gönderilen öğrencilerin gidiş ve dönüş masraflarının karşılanması problemi ortaya çıkmıştır. Mektebin hazırlık aşamasında masrafların Darüşşafaka tarafından karşılanmasına karar verilmiş fakat ilk sene masraflar Maarif Vekâleti tarafından karşılanmıştır⁷⁴⁰. 1895 yılındaki kayıtlarda ise Aşiret Mekteplerine gönderilen öğrencilerin yol masraflarının Maarif Nezaretince tahsis edildiğini görmekteyiz⁷⁴¹. Buna ilaveten ailelerini ziyarete gidip dönen öğrencilerin masraflarının Yemen Vilayeti gelirlerinden karşılanması istenmiştir⁷⁴².

20. yüzyılın başlarına gelindiğinde ise İstanbul'da Aşiret Mekteplerinin artık faaliyet göstermediği anlaşılmaktadır. 1907 yılında eğitim dönemi bitince bir daha açılmayan Aşiret Mektebinin son öğrencileri Mekteb-i Harbiye'ye kaydedilmiş ve eğitimlerini tamamlamışlardır⁷⁴³.

⁷³⁵ Osmanlı Arşiv Belgelerinde Yemen, (2008). s.122-129.

⁷³⁶ Osmanlı Arşiv Belgelerinde Yemen, (2008). s.135-145.

⁷³⁷ BOA, ZB. D:360. G:59. Lef: 1/3. R-22-05-1325. (4 Ağustos 1909)

⁷³⁸ BOA, MF.İBT. D:150. G:41. Lef: 1/1. H-15-06-1322. (27 Ağustos 1904).

⁷³⁹ BOA, Yıldız Perakende Mâbeyn Cetvelleri (Y.PRK.MBC) D:8. G:57. Lef:1/2. H-05-08-1310. (22 Şubat 1893)

⁷⁴⁰ Akpınar. a.g.e., 1997., s.24.

⁷⁴¹ BOA, BEO, D:557. G:41720. Lef:2/3 H-16-07-1312.

⁷⁴² BOA, Dahiliye Nezâreti Mektubî Kalemi (DH. MKT.) D:2504. G:147. Lef:1/1. H-13-03-1319. (30 Haziran 1901).

⁷⁴³ BOA, Y.MTV. D:301. G:74. Lef:1/2. H-12-07-1325. (21 Ağustos 1907).

5.3. Sağlık Hizmetleri

5.3.1. Hastaneler

Yemen’de bulunan hastaneleri genel, askerî ve gureba olmak üzere üç kategoriye ayırmak mümkündür. Yemen, isyanların ve dolayısıyla askerî gelişmelerin sıkça yaşandığı bir bölge olması nedeniyle bölgede askerlere verilen sağlık hizmetleri ön planda tutulmuştur. Bu nedenle Yemen’de askerî hastaneler sıklıkla tesis edilmiştir. Özellikle askerî hastaneler Yemen’in San’a, Hudeyde, Taiz ve Hudeyde sancaklarında kurulmuştur. Ayrıca kazalarda da iyi düzeyde askerî hastaneler vardır. Örneğin San’a’ya bağlı Menaha kazasında elli yatak kapasiteli bir askerî hastane bulunuyordu⁷⁴⁴. Yine Taiz’de, Havz-ı eşref adlı bölgede seksen yataklı bir askerî hastane ayrıca bir gureba hastanesi kurulmuştur⁷⁴⁵. Askerî hastanenin bulunduğu bir diğer sancak Asîr’dir. Birinci Dünya Savaşı’nın başlamış olduğu yıllarda Asîr’deki askerî hastanenin liva merkez hükümet konağına dönüştürülmesine karar verilmiştir⁷⁴⁶. Yemen’de göreve getirilen valiler ihtiyaç doğrultusunda hastane inşa ettirmiştir. Ahmed Eyüb Paşa’nın valiliği sırasında da (1871-1873) ihtiyaç olduğu için San’a’ya 300 yataklı bir hastane yaptırılmıştır⁷⁴⁷.

1907 yılında Yemen ve Hicaz’a gidip gelen askerler için kolaylık olması nedeniyle Portsaid sahilinde bir hastane yapılması istenmiştir. 600 metrelik bir arsaya yapılacak olan bu hastaneye 3.000 lira masraf bedeli belirlenmiştir⁷⁴⁸.

Yemen’de gureba hastaneleri ise fakirler ve kimsesizler için hizmet vermiştir. Fakat bu hastaneler zaman zaman maddi yetersizlik nedeniyle gerektiği şekilde hizmet verememiştir. Örneğin 1909 yılında San’a sancağında bulunan gureba hastanesinin eşya, yiyecek gibi gereksinimleri yetersizdir ve çalışan memurlar maaşlarını alamamışlardır⁷⁴⁹.

Yemen’de sağlık hizmetlerine ek olarak askeriye özel bir de eczane bulunuyordu. Bu eczane San’a sancağında hizmet veriyordu. Ayrıca bundan başka

⁷⁴⁴ İbrahim Abdüsselam Paşa. **a.g.e.**, 2008., s.35.

⁷⁴⁵ İbrahim Abdüsselam Paşa. **a.g.e.**, 2008., s.83.

⁷⁴⁶ **BOA.**, (ML.EEM.) D:1158. G:11. Lef: 1/14. R-14-04-1331. (27 Haziran 1915)

⁷⁴⁷ Âtîf Paşa, **a.g.e.**, H.1326. s.129.

⁷⁴⁸ **BOA**, Y.MTV. D:295. G:163. Lef:1/2. H-30-01-1325. (15 Mart 1907)

⁷⁴⁹ **BOA**, HR.TO. D:400. G:38. Lef:1/5. M-25-08-1909.

halk ve memurlar için de bir eczane açılmıştır⁷⁵⁰. San'a Belediyesi eczanesine gelen ecza ve tıbbi aletler ise Lafonten adlı bir kumpanya aracılığıyla tedarik edilmiştir⁷⁵¹. Lafonten Vapur Kumpanyası daha önce Liverpool'dan İstanbul'a da tıbbi malzeme getiren bir şirkettir⁷⁵².

Yemen gibi Osmanlı Devleti'ne uzak vilayetler için hastane gemileri veya hububat nakliyatı yapan gemiler çok önemliydi. Trablusgarp Savaşı'nın yaşandığı sırada ise Osmanlı Devleti'nin Yemen'e sevk ettiği hastane ve hububat gemileriyle birlikte diğer gemilerine de İtalyanlar tarafından el konulmuştur. Devlet bu durum karşısında, Cidde ve Hudeyde'ye giden hububat ve hastane gemilerine engel olunmaması için çabalarda bulunmuştur⁷⁵³. Bu amaçla Yemen'deki hasta askerleri taşıyacak olan ve İtalyanlar tarafından alı konulan Kayseri ve Kızılırmak adlı hastane gemilerinin serbest bırakılması ısrarla istenilmiş ve bu durum iki devlet arasında bir sorun haline gelmiştir⁷⁵⁴. Bu sorun söz konusu gemilerin kurtarılmasıyla son bulmuştur. Netice itibarıyla Yemen'de askerî hastanelerin bölgenin siyasî durumu ile doğrudan ilişkili olarak daima ön planda olduğunu söylemek mümkündür. Gerekli masraflar ve çalışmalar da bu doğrultuda yapılmıştır.

5.3.2. Salgın Hastalıklar

Salgın bir kavram olarak kısa sürede insan, hayvan veya bitkilerin büyük bir kısmına bulaşmış hastalıklar için kullanılmaktadır⁷⁵⁵. Yemen'de salgın hastalıklar sıklıkla ortaya çıkmıştır. Kolera bu hastalıklardan en yaygın olanıdır. Çok sayıda Türk askeri bu hastalıktan dolayı şehit olmuştur⁷⁵⁶. Ayrıca hacılar da bu salgınlardan etkilenmiştir. Yemen'in Asîr sancağı, Hicaz ile sınır olduğu için Yemen'den Hicaz'a yayılan bir salgın hastalığın hacılar vasıtasıyla Osmanlı Devleti'ne de yayılma ihtimali bulunuyordu. Bu önlemlerin alınması hayati bir önem taşıyordu⁷⁵⁷. Yemen'de koleranın dışında veba, frengi, tifo gibi hastalıklar da görülmüştür. 1870-

⁷⁵⁰ Âtîf Paşa, **a.g.e.**, H.1326. s.225.

⁷⁵¹ **BOA**, DH.İD. D:83. G:19. Lef:1/4. H-17-12-1330. (27 Kasım 1912)

⁷⁵² **BOA**, Y.MTV. D:245. G:112. Lef:1/2. H-13-03-1321. (9 Haziran 1903)

⁷⁵³ **BOA**, MV. D:158. G:32. Lef:1/1. H-21-11-1329. (13 Kasım 1911)

⁷⁵⁴ **BOA**, BEO, D:4036. G:302658. Lef:1/8. H-19-05-1330. (6 Mayıs 1912)

⁷⁵⁵ Ağır, S. (2020). *Osmanlı'da Karantina Uygulama Süreçleri Ve Tepkiler (1865-1914)*, Yüksek Lisans Tezi., Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara., s.5

⁷⁵⁶ Ehiloğlu. **a.g.e.**, 2001., s.73.

⁷⁵⁷ Telli, H. (2021) "Yemen'in Asîr Sancağında Veba ve Kolera Salgını (1874-1903)", *İslâm'da Sağlık ve Koruyucu Hekimlik*, Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Yayınları, Ağrı., s.354.

1873 yılları arasında Yemen'e toplamda 22.000 asker gelmiş bunlardan neredeyse 4.000'i şehit olmuştur. Bu askerlerin 1.800 kadarı salgın hastalıklardan dolayı vefat etmiştir⁷⁵⁸. 19. yüzyılda Asîr sancağının Mehâil, Kunfide (Kunfuza), Benî Şehr ve Ğamid kazalarında veba ve kolera hastalıkları ortaya çıkmıştır. 1900 yılında Asîr sancağında görülen veba hastalığı 15 kişinin vefat etmesine neden olmuştur⁷⁵⁹. Yemen'de 1905 yılında çıkan isyanda ise yaklaşık 9.000 asker tifüsten dolayı şehit olmuştur⁷⁶⁰.

İsyanların çok olduğu Yemen'e Anadolu'dan yapılan asker sevkıyatı da salgınlardan etkilenmiştir. 1911'de İzmir'de bulunan 13. Alayın 2. Taburunun mevcudu arttırılıp Yemen'e sevk edilmesi düşünülürken, İzmir'de kolera hastalığının ortaya çıkmasıyla askerler gönderilememiş ve tekrar geldikleri yere dönmüştür⁷⁶¹. 20. yüzyıl başlarında koleranın Anadolu'da İzmir, Arabistan'da Yemen ayrıca Rusya'da da yayılmasından dolayı başkent İstanbul'da tedbir alınması istenilmiştir⁷⁶². Bu kapsamda Yemen'den gelen vapurlar da karantinaya alınmak suretiyle boğazlardan geçirilmiştir⁷⁶³. Ayrıca salgına karşı bir önlem olarak sıhhiye heyetlerinden yararlanılmıştır. Hudeyde sancağı ve civarında asker ile halk arasında yayılan koleranın önlenmesi için bölgeye bir sıhhiye heyeti gönderilmiş ve bu heyet faydalı çalışmalarından dolayı ödüllendirilmiştir⁷⁶⁴.

Yemen'de kolera gündelik hayatın akışını fazlaca etkilemiştir. Hudeyde Limanı aynı zamanda posta gemilerinin geldiği bir liman olduğu için burada kolera salgını varken Mısır gemileri uğramamış ve bu nedenle posta hizmeti sekteye uğramıştır⁷⁶⁵. Ayrıca burada görev yapan memurlardan kolera nedeniyle ölenler olmuştur. Hudeyde sancağının, Menaha kazasında Posta ve Telgraf Başmüdürlüğü Başkâtibi olan, Kanuni Arif Bey ve oranın Posta ve Telgraf Müdürü olan Tevfik Şakir Efendi de 1911 yılında kolera nedeniyle vefat etmiştir⁷⁶⁶. 1911 yılında

⁷⁵⁸ Âtîf Paşa, **a.g.e.**, H.1326. s.128.

⁷⁵⁹ Telli, **a.g.m.**, 2021., s.357-359.

⁷⁶⁰ Ochsenwald, **a.g.m.**, 1990., s.261.

⁷⁶¹ **BOA**, DH.İD. D:19 G:22. Lef:1/12. H-24-01-1329. (25 Ocak 1911)

⁷⁶² **BOA**, Dahiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Tahrirât Kalemi (DH.EUM.THR.) D:64. G:84. Lef:1/4. H-12-05-1329. (11 Mayıs 1911)

⁷⁶³ **BOA**, Sadâret Eyâlât-I Mümtâze Kalemi Mısır Eyaleti (A.}MTZ.(05)) D:32. G:127. Lef:1/3. H-04-09-1331. (7 Ağustos 1913)

⁷⁶⁴ **BOA**, DH.İD. D:142. G:1. Lef:1/67. H-27-10-1329. (21 Ekim 1911)

⁷⁶⁵ **BOA**, BEO, D:265. G:19807. Lef:3/11. H-14-02-1311. (27 Ağustos 1893)

⁷⁶⁶ Tanrı Kurt, **a.g.e.**, 1963., s.62.

Yemen'deki isyanda görev alan İsmet (İnönü) Bey hatıralarında buradaki askerlerin sağlık durumunu şöyle anlatmaktadır;

*“Yemen’de bir mühim mesele askerin sıhhatini korumaktı. Büyük hareket zamanları, her yerde, az çok toplanmış olan büyücek kuvvetler bir salgına uğrarlardı. Memleketin her tarafından gelen arslan gibi erler, Yemen’in türlü hummalı hastalıkları içinde erirlerdi. Bildiğimiz sıtmanın çeşitleri vardı. Bunlara karşı mukavemet ve müdafaa ilaçları bugünkü tesirde değildi. Ama asıl fena olan, o devre göre de, bizim sıhhiye hizmetleri daima çok eksik ve kusurlu işlerdi.”*⁷⁶⁷

Ayrıca aynı isyanın askerî harekâtı sırasında kolera salgını da baş göstermiş, İsmet Bey tecrübeli olduğunu belirttiği Abdülselem Paşa'ya kolera olup olmadığını sorarak emin olmak istemiştir. Kolera salgını olduğu anlaşılmınca da acil önlemler alınmaya çalışılmıştır. Bunların yanı sıra Yemen’de frengi hastalığının yayılma alanı da geniş olmuştur. Özellikle San’a, Hudeyde ve Taiz civarlarında yayılmıştır⁷⁶⁸. 1913 yılında Yemen’in Aden şehrinde veba salgını görülmüştür. Eş zamanlı olarak Basra Vilayeti’nde de veba salgını olmuş ve tedbir alınmaya çalışılmıştır⁷⁶⁹.

Yemen’de salgın hastalıklarla baş edebilmek için aşılama işlemleri yapılmıştır. Bu amaçla San’a sancağında bir Aşı Merkezi kurulmuş ve kurumun inşasında çalışan kişiler ödüllendirilmiştir⁷⁷⁰.

Bölgede salgınların yaşanması durumunda resmî yazışmalar birçok kurum arasında sağlanmıştır. Yemen’in Asîr sancağında meydana gelen salgınlarda genelde padişah, sadrazam, bakanlıklar, askerî kurumlar, ilgili vilayetler ve yerel sağlık kurumları arasında yazışmalar gerçekleşmiştir. Salgın hastalıklar iş birliği ve koordinasyon ile kontrol altına alınabilmektedir. Yemen’de bölgedeki sağlık durumu ve vaka sayıları özellikle Sıhhiye Nezareti’ne ve Dâhiliye Nezareti’ne bildirmiş, merkezden gelen talimatlar doğrultusunda hareket edilmiştir⁷⁷¹.

Osmanlı Devleti modern anlamda salgını önleyebilmek için karantina sistemini kullanmıştır. Tüm dünyada olduğu gibi Osmanlı Devleti’nde de Sanayi Devrimi sonrası taşımacılık alanındaki gelişmeler insan sağlığını etkilemiştir. Örneğin vapur yolculuklarının yaygınlaşması salgın hastalıkların artmasının bir nedeni olarak ortaya

⁷⁶⁷ Selek. **a.g.e.**, 1997., s.84,86.

⁷⁶⁸ **BOA**, DH.MUİ. D:2. G:53. Lef:3/8. H-17-08-1327. (4 Ağustos 1909).

⁷⁶⁹ **BOA**, BEO, D:4184. G:313785. Lef:2/4. H-16-07-1331. (21 Haziran 1913)

⁷⁷⁰ **Osmanlı Arşiv Belgelerinde Yemen**, (2008). s.114; **BOA**, DH.İD. D:47. G:15. Lef:1/4. H-28-01-1329. (29 Ocak 1911)

⁷⁷¹ Telli. **a.g.m.**, 2021., s.361.

çıkmiştir. Bu durum büyük önlemler alınmasını gerektirmiştir. II. Mahmud döneminde 1831’de bir Karantina Nezareti kurulmuştur⁷⁷². 1838 yılında Karantina Meclisi kurulmuştur. 1850 yılından itibaren geniş çaplı karantina ağları oluşturulmuştur. 1867 yılında ise Sıhhiye Meclisi “*Kolera Nizamnamesi*” hazırlamıştır. Karantina süresi ise 10 gün olarak belirlenmiştir⁷⁷³.

Yemen’in Hicaz’a yakın ve hacıların uğradığı limanlara sahip olması karantina merkezlerinin oluşturulmasını gerektirmiştir. 1881 yılında önemli bir limanı olan Hudeyde’ye karantina merkezi yapılmıştır. Aslında Hudeyde limanında var olan karantinahane uygun bulunmayıp yenisinin yapılması gerekli görülmüştür. Bu karantinahane için 2.300 riyal masraf bedeli belirlenmiştir⁷⁷⁴. Sıhhiye İdaresine bağlı Hudeyde’deki bu karantinahane dışında, Muha, Luhayye, Cizan ve Kamaran’da karantina bölgeleri bulunmaktadır⁷⁷⁵. 1883 yılında ise Bahr-ı Ahmer’den gelen yolcular için Kamaran Adası’ndaki tahaffuzhane (karantina uygulama merkezi) yeterli gelmediği için Perim Adası’na yakın olan Şeyh Said mevkiinde bir tahaffuzhane yapılması uygun görülmüştür⁷⁷⁶. 1913 yılına gelindiğinde Yemen’den Mısır’a gelen zabitanlar ve onların etrafındakilerin bulunduğu vapurlar karantina altına alındıktan sonra geçirilmiştir⁷⁷⁷. Birinci Dünya Savaşı’nın başladığı dönemde İstanbul Sağlık Kurulu, Osmanlı Devleti’nin karantina hizmetlerini yürütüyordu. Söz konusu kurulda İtilaf Devletleri’nin temsilcileri de bulunuyordu⁷⁷⁸. Osmanlı Devleti Yemen’den çekilene kadar coğrafi uzaklığa rağmen salgın hastalıklara kayıtsız kalmamış; salgının yayılmasını engellemek ve mevcut hastaları tedavi etmek için elindeki kaynaklarını kullanmaktan çekinmemiştir. Fakat kaynakların yetersizliği ve bölgeye ulaşımındaki zorluk olumsuz sonuçlar doğurmuştur. Yemen’de çıkan isyanlar ve Birinci Dünya Savaşı sırasında bölgedeki askerler hastalıklardan oldukça etkilenmiş ve çok sayıda şehit verilmiştir.

⁷⁷² Böke, P.(2009). “İzmir Karantina Teşkilatının Kuruluşu Ve Faaliyetleri (1840-1900)”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, S.VIII/18-19., s.138-139.

⁷⁷³ Ağır. a.g.t., 2020., s.42.

⁷⁷⁴ Osmanlı Arşiv Belgelerinde Yemen, (2008). s.157.

⁷⁷⁵ Barlak. a.g.t., 2013., s.132.

⁷⁷⁶ Osmanlı Arşiv Belgelerinde Yemen, (2008). s.159.

⁷⁷⁷ BOA, Sadâret Eyalet-i Mümtâze Mısır (A.}MTZ.(05)), D:32. G:127. Lef:1/3. H-04-09-1331. (7 Ağustos 1913)

⁷⁷⁸ Abiş. a.g.t., 2021., s.17.

5.3.3. Hilâl-i Ahmer Cemiyeti

Hilâl-i Ahmer Cemiyeti 11 Haziran 1868 tarihinde “Osmanlı Yaralı ve Hasta Askerlere Yardım Cemiyeti” adıyla kurulmuştur. Yani resmî kuruluşu 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi’nden önce gerçekleşmiştir. Cemiyet ilk faaliyetlerine bu savaş sırasında başlamış ve 1877 yılında “Osmanlı Hilali Ahmer Cemiyeti” adını almıştır. Zaman zaman faaliyetleri kesintiye uğrayan cemiyet Osmanlı Devleti sağlık sistemi adına önemli bir kurum olmuştur⁷⁷⁹. Yemen’de zaman zaman Hilâl-i Ahmer Cemiyeti ile temasa geçilmiştir. 1912’de Yemen’deki hasta askerlerin memleketlerine nakledilmesi için Hilâl-i Ahmer Cemiyeti’nin de gerekli yardımı göstermesi bir telgrafla istenilmiştir⁷⁸⁰. Yemen Kuva-yı Umumiye Kumandanlığı’ndan gelen söz konusu telgraf suretinde perişan haldeki askerin 1.600’ü Hudeyde’de olmak üzere sayının 2.500’e vardığı ve her gün birçoğunun kurban gittiği yazmaktadır. 1913 yılında Bağdad, Musul, Yemen ve San’a çevresinde İane-i Harbiye ve Hilâl-i Ahmer için yardımlar toplanıldığı anlaşılmaktadır⁷⁸¹. Bu tarihlerde Hilâl-i Ahmer Cemiyeti’nin İstanbul’da dört şubesi vardır. Bunlar Kadıköy, Erenköy-Göztepe, Adalar ve Ayastefanos-Makriköy’de bir kadınlar şubesidir. İstanbul ve taşra şubeleri sayısı ise toplamda on dördtür⁷⁸². 1923 yılında Lozan Antlaşması sonrası Yemen’de kalmış olan Türk Ordusu’na mensup zabitan ve kişilerin Türkiye’ye sevk edilmesi için Hilâl-i Ahmer Cemiyeti’nden yardım talep edilmiştir. Fakat cemiyetin o bölgede bir teşkilatı olmaması ve imkânların yetersiz olması nedeniyle bu talep yerine getirilememiştir⁷⁸³.

⁷⁷⁹ Bilgiç, F.T., (2017). *Savaş Seferberliğinde Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti’nin Rolü (1914-1918)*, Yüksek Lisans Tezi., Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü., Ankara, s.64-65.

⁷⁸⁰ BOA, DH.İD. D:29. G:56. Lef:3/11. H-12-06-1330. (29 Mayıs 1912)

⁷⁸¹ BOA, DH.SYS. D:112. G:17. Lef:14/25. H-13-05-1331. (20 Nisan 1913)

⁷⁸² Bilgiç, a.g.t., 2017., s.73.

⁷⁸³ BOA, HR.İM. D:93. G:54. Lef:1/14. M-29-12-1923.

6. SONUÇ

Yemen, kuzeyde Suudi Arabistan, güneyde Aden Körfezi, batıda Kızıldeniz doğuda ise Umman ile komşudur. Coğrafi açıdan Arabistan Yarımadası'nın güneyinde yer alması Yemen'i önemli bir bölge haline getirmiştir. Bu durum Yemen'in idarî, sosyal, siyasî ve ekonomik yapısına etki etmiş ve şekillendirmiştir.

16. yüzyılda Portekizlilerin Kızıldeniz ve Hint Denizi'nde faaliyet göstermesi, 19. yüzyıla gelindiğinde ise İngilizlerin bölgedeki hâkimiyet sahasını genişletme çabaları Osmanlı Devleti'nin bölgeye daha fazla yoğunlaşmasına neden olmuştur. Yemen'e Osmanlı Devleti hâkimiyetiyle birlikte çok sayıda idari görevli atanmıştır. Üst düzey idarî görevlilerin sık sık değişmesinde ise bölgenin siyasi ve demografik yapısı büyük rol oynamıştır. Valiler, Yemen Vilayeti'nde bir idarî amir olmalarının yanı sıra komutanlık görevini de üstlenmiştir. Ayrıca Yemen'de vali, mutasarrıf ve kaymakam arasında idarî hiyerarşi tesis edilmiştir. Yemen Vilayeti, 1871 yılında Ahmet Muhtar Paşa valiliği sırasında dört sancağa (San'a, Hudeyde, Asîr, Taiz) ayrılmış, bu taksimat Yemen idarî yapısında uzun yıllar boyunca bir düzen sağlamıştır. Merkez sancak San'a ise diğer üç sancağa göre daha fazla gelişim göstermiştir. Yemen'de sık sık yaşanan Zeydî isyanlarının sonuncusu olan 1910-1911 isyanında İmam Yahya ile Osmanlı Devleti arasında Dean Antlaşması imzalanmıştır. Bu antlaşma ile Cebel yani dağlık kısmın idarî yönetimi İmam Yahya'ya verilmiş fakat bu yetki valilik statüsünde olmamıştır. Yemen'de idarenin sağlanmasında bölgede yapılan bayındırlık faaliyetleri de büyük önem taşımıştır. Bu kapsamda imar çalışmaları yapılmış, demiryolu hattı projesi planlanmış ve posta-telgraf teşkilatları kurulmuştur. Yemen mimarisi, çok eskiden beri bölgede hâkimiyet sağlamış devletlerin mimari tarzını yansıtmakla birlikte kendine özgü tarzını da muhafaza etmiştir. Yemen mimarisinde camiiler ve kaleler oldukça ön planda olmuştur.

Yemen'de önemli bir gelişme de şüphesiz ki demiryolu projesinin gündeme gelmesidir. Söz konusu proje için bir süre yapım masraflarını üstlenecek bir şirket aranmıştır. Bunun için başta Almanlar düşünülse de daha sonra Fransız bir şirkete projenin yapımı verilmiştir. Demiryolu projesi ile asker sevkiyatının kolaylaşması ve isyanlara daha kısa sürede müdahale edilmesi amaçlanmıştır. Ayrıca demiryolu

projesinin yapılması durumunda Yemen'deki ticari ve askeri faaliyetlere olumlu yönde etki edeceği Avrupalı devletler tarafından da tespit edilmiş ve bu durum yazılan raporlara yansımıştır. Demiryolu projesi dâhilinde üretilen fikirler bölgenin kalkınmasını sağlayacağı için bazı taraflarca olumlu karşılanmamış, bu durum bölgede çıkarların gözetildiğinin net bir göstergesi olmuştur. Söz konusu proje için tüm hazırlıklar sürerken 1911 yılında Trablusgarp Savaşı'nın çıkması nedeniyle proje yarım kalmış daha sonra Fransız şirket anlaşmayı fesh etmiştir. Şirketin elinde bulunan malzemeler ise yapımına devam edilen Hicaz Demiryolu projesine aktarılmıştır. Yemen'de telgraf hattı ise 1910-1911 yılları arasında bazı merkezler arasında (Hudeyde-San'a, San'a-Taiz, Taiz-Sebid) mevcut olup, Yemen'in geneline yayılamamıştır. Fakat Osmanlı Devleti'nin özellikle telgraf sistemine askerî haberleşmeyi sağlaması açısından 1911 isyanı sırasında yatırım yaptığı görülmektedir. Gerek posta gerekse telgraf sistemi, önce isyanlar sonra Birinci Dünya Savaşı'nın olağanüstü koşulları nedeniyle kesintiye uğramıştır.

Yemen'de ticaret, tarım ve hayvancılık faaliyetleri ekonomik yapıyı oluşturan temel unsur olmuştur. Yemen halkı ticaret ve zirai faaliyetlerle ilgilenmiştir. Kahve, tömbeki, kat bitkisi ticareti ayrıca dericilik ve dokumacılık faaliyetleri önemli bir yer tutmuştur. Kahve tüccarlarından alınan verginin bir miktarı ise eğitim alanında kullanılmış daha sonra bu vergi kişilerin isteği doğrultusunda alınmıştır. Yemen'de kahve üretimi günümüzde de önemini korumakta ve ihracatı yapılmaktadır. Tömbeki adlı nargile ile içilen tütün ise 1912 yılında devlet kontrolü altında tutuluyordu. 1914 yılında ise daha önceden var olan tömbeki kaçakçılığı devam ediyordu. Osmanlı Devleti ise bu kaçakçılık faaliyetlerini engellemeye çalışmıştır. Yemen mebusları da sorunun çözülmesine dair fikirler üretmiştir. Bunlardan farklı olarak günümüz insan hakları kurallarına aykırı gözüke de Yemen'de uzun yıllar köle ticareti yapılmıştır. Sadece Arabistan'da değil tüm dünyada yaygın olan bu ticaretin önlenmesi için Yemen'e hâkim olan Osmanlı Devleti çaba göstermiştir. Ayrıca köle ticaretinin önlenmesi konusunda İngiltere ile siyasî bazı anlaşmazlıklar yaşanmıştır. 1908-1914 yılları arasında Osmanlı Devleti, Yemen'de deniz yoluyla yapılan tömbeki, köle ve silah kaçakçılığı ile mücadele etmeye devam etmiştir.

Yemen, yer altı madenleri açısından çok zengin bir coğrafyadadır. Bu durum sömürge arayışı içerisinde olan Avrupa devletlerinin de dikkatini çekmiştir. Fakat

maden kaynaklarının fazla olması, işletme yeterliliğinin az olması nedeniyle bölgede halkın refahını sağlayamaya yetmemiştir. Yemen’de yönetim farklılığından dolayı vergilendirme sisteminde bazı sorunlar yaşanmıştır. Öyle ki bölge halkı hem Osmanlı Devleti’ne hem de bölgedeki şeyhlere vergi vermek zorunda kalmıştır. Bu durum halka ağır gelmiştir. Tanzimat Fermanı’nın ilânı ile vergi sistemi değişikliğe uğramış örfi vergiler yerine “*ancemaatin*” adında tek bir vergi alınmaya başlanmıştır. Böylece herkesin gelirine göre vergi vermesine dayalı bir sisteme geçilmiştir. Fakat bu sistem Yemen’de daha sonra uygulanabilmiştir. Yemen’de gelir en çok aşar (öşür) vergisinden sağlanmıştır. Bu vergi daha çok askerî harcamalarda kullanılmıştır. II. Meşrutiyet’in ilânı ile vergi sisteminde bazı değişiklikler yaşanmıştır. Cizye vergisine Meşrutiyet yönetimi zihniyetine uymaması dolayısıyla “*bedel-i askeri*” veya sadece “*vergi*” denilmesi uygun bulunmuştur. 1911 yılında ise Yemen’de “*iane-yi cihadiyye*” adında bir tür yardım vergisi toplanmıştır. Ayrıca Birinci Dünya Savaşı sırasında savaş koşulları sebebiyle vergilendirmede hafifletici uygulamalar devreye sokulmuştur. Osmanlı Devleti son döneme kadar vergi sisteminde kolaylaştırıcı bir yöntem izlemiş fakat bölgede ikili vergi toplama usulü dolayısıyla devlete karşı duyulan düşmanlık isyan boyutuna ulaşmıştır.

Yemen’de demografik yapıyı farklılaştıran unsur mezhepler olmuştur. Bölgede Şafîî, Hanefî, Vehhâbî, Zeydî, İsmailî gibi çeşitli mezhepler vardır. Mezhepsel çeşitlilik Yemen’de kültürel yapıyı etkilemesinin yanı sıra siyasî gelişmeleri, ekonomik faaliyetleri hatta eğitim durumunu da etkilemiştir. Örneğin ekonomik olarak mezhepsel farklılıklar nedeniyle bazı ürünlerin (tömbeki gibi) ticareti ve tüketimi bir bölgede yoğun olarak yapılırken bir başka bölgede yapılmamıştır.

Yemen’de nüfusun çoğunluğunu Zeydîler ve Şafîîler oluşturmuştur. 1910-1911 yılları arasında Yemen ve Asîr’de toplam nüfusun 6 milyona yaklaştığı bilinmektedir. Bölgede Zeydîler etkin rol oynamış ve sık sık isyan çıkarmıştır. Bu isyanlar Zeydîlikte bulunan imamet anlayışı ile Osmanlı Devleti’ndeki hilafet anlayışının uyuşmamasında kaynaklanmıştır. Ayrıca Yemen’de Yahudiler ve Hristiyanlar da yaşamıştır. Yahudiler ticarette etkin bir rol oynamıştır. Sosyal yaşam içerisinde kendilerine bir statü belirlenmiş ve bir takım kurallarla kısıtlanmışlardır. Lakin Yemen’deki Yahudiler neredeyse Araplaşmış bir şekilde bu kurallara itiraz

etmeden riayet etmiştir. Yine de Yahudilerin can güvenliği Yemen’de korunmuş, İsrail Devleti’nin kurulmasıyla Filistin’e göç etmişlerdir.

Yemen’de, eğitim ve kültür faaliyetleri çok eskiden beri medreseler aracılığıyla sürdürülmüştür. Osmanlı Devleti, maarif alanında yapmış olduğu değişiklikleri kendisine bağlı vilayetlerde de uygulamıştır. Böylece Yemen’de Osmanlı Devleti hâkimiyeti boyunca ibtidâîler, rüşdiyeler, idâdîler ve sultanîler açılmıştır. 1908-1914 yılları arasında Yemen’de eğitim faaliyetleri sürdürülmüş fakat zaman zaman yaşanan isyanlar ve savaşlardan dolayı kesintiye uğramıştır. Osmanlı Devleti’nin maarif alanında yaptığı ıslahatları, oldukça uzakta olan Yemen’de hemen hayata geçirebilmek mümkün olmamıştır. Bu nedenle ıslahatlar Yemen’de daha geç uygulanmıştır. 1913 yılında Yemen’in San’a ve Taiz sancağında askerî rüşdiyeler, idâdîler bulunmaktadır. Ayrıca Yemen’in Hudeyde sancağında İngilizlere ve Fransızlara ait mektepler de bulunuyordu. Osmanlı Devleti özellikle bu yabancı okullar hakkında bilgi edinmek istemiş ve ruhsatsız okul açılmamasını emretmiştir. Yemen’de bu okulların yanı sıra Yahudilere ait cemaat okulu da vardır. Dolayısıyla devlet kontrolü altında olmak suretiyle buradaki azınlıkların da eğitimlerine devam ettiğini belirtmek gerekir. Öte yandan eğitim kurumlarında misyonerlik faaliyetlerinin sürdürülmesi özellikle İngilizler ve İtalyanlar için önemli olan bu bölgede tahmin edilmesi zor bir gelişme değildir. Ayrıca bölgede yaşanan gelişmeler konsolosluklar ya da ajanlar aracılığı ile Avrupa devletlerine bildirilmiştir. Yemen’de eğitim zor şartlar altında olsa da veya istenilen verimlilikte olmasa da Osmanlı Devleti hâkimiyeti boyunca sürdürülmüştür.

Yemen’de sağlık hizmetlerinin gelişmesi için çeşitli çalışmalar yapılmıştır. Özellikle bölgeye isyanlardan dolayı gelmiş binlerce askere hizmet vermesi için askerî hastaneler kurulmuştur. Sık sık ortaya çıkan veba, kolera, tifo, frengi gibi hastalıklar gerek 1910-1911 yılı isyanında gerekse Birinci Dünya Savaşı’nda Osmanlı askerini çok fazla etkilemiştir. Yemen’de bu salgın hastalıklarla mücadele edebilmek adına aşı evleri, karantinahaneler inşa edilmiştir. Osmanlı Devleti hâkimiyetinin son dönemlerinde ise söz konusu sağlık kurumlarında maddi yetersizlikler yaşanmıştır.

Osmanlı Devleti, Yemen’de askerî düzenin sağlanması adına önemli bir adım atarak 1873 yılında San’a’da Yedinci Orduyu kurmuştur. Bu ordu kurulmadan önce

Mekke ve Medine’de bulunan askerlerden Yedinci Ordu oluşturulması düşünülmüştür. Fakat ordu kurulduğunda Anadolu ve Suriye’den sonra da Rumeli’den kuvvet nakledilmiştir. Yedinci Ordu’ya, Redif birlikleri de destek mahiyetinde katılmıştır. 1910-1911 yılları arasındaki isyanlarda Yedinci Ordu’nun yanı sıra Redif birlikleri de planlanan harekât doğrultusunda faaliyet göstermiştir. Coğrafi uzaklık, yaşanan hastalıklar dolayısıyla Redif birliklerinin Anadolu’dan Yemen’e gelmesi ve daha sonra geri dönmeleri de kolay olmamıştır. Buna ilaveten Yemen’de genel güvenliğin tesisi için zaptiye ve jandarma teşkilatı oluşturulmuştur. Gerek zaptiye gerekse jandarma kuvvetleri son döneme kadar sorunlu bölgelere nakledilerek güvenliği sağlamada rol oynamıştır.

Yemen, 16. yüzyıldan 20. yüzyıla kadar (Zeydî imamların yönetimi ele geçirdiği dönemler dışında) Osmanlı Devleti’ne bağlı kalmış ancak çoğu zaman sükûnetin sağlanamadığı bir vilayet olmuştur. Birinci Dünya Savaşı öncesinde Osmanlı Devleti ve ona bağlı olan vilayetlerde genel olarak asayiş bozulmuş durumdadır. Özellikle Balkanlar ve Arap Yarımadası, farklı ulusların bulunduğu bölgeler olması nedeniyle her an sorun çıkması mümkün bölgeler haline gelmiştir. Öte yandan bu bölgeler üzerinde Avrupa devletlerinin etkisinin olması Osmanlı Devleti’nin işini daha da zorlaştırmıştır. Üstelik bu coğrafyanın uzaklığı, dönemin ekonomik şartları ve ulaşımın zor olması Yemen idaresinde her zaman büyük bir dezavantaj olmuştur.

20. yüzyılda Yemen’de meydana gelen isyanlarla Osmanlı Devleti ciddi şekilde mücadele etmiştir. Çok sayıda kuvvet Yemen’e nakledilmiştir. Çoğu zaman maddi yetersizlikler, çok sayıda asker ihtiyacının doğması, hastalıklar ve coğrafi zorluklar askerî harekâtları etkilemiştir. 1911’de imzalanan Dean Antlaşması ile İmam Yahya isyanının son bulması bölgede bir nebze sakinlik yaratsa da Asîr’de Seyyid İdrisi ve güneyde İngiliz problemi sürmüştür. Bu nedenle Osmanlı Devleti bu sorunları halletme yoluna gitmiştir. Fakat bu sırada önce Trablusgarp Savaşı daha sonra ise Balkan Savaşları patlak vermiştir. Sonrasında ise Birinci Dünya Savaşı’na doğru giden süreç başlamıştır. Güney Yemen’de İngilizler hâkimiyet alanlarını genişletmiş ve kuzeyde bulunan Seyyid İdrisi ile anlaşma sağlamıştır. Yemen’in, Birinci Dünya Savaşı’nda bir cephe olmasına karar verilip seferberlik ilân edilince derhal askerî hazırlıklara da başlanmıştır. Savaş sırasında Laheç’de olduğu gibi

başarılar da elde edilmiştir. Fakat Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'ndan yenik olarak çıkması bölgeden çekilmesine neden olmuştur. Birinci Dünya Savaşı sona erdiğinde bölgede Seyyid İdrisi, İngilizler ve İmam Yahya kalmıştır. Lakin birbirinden farklı iki dini lider ve bir Avrupa devletinin aynı coğrafyada hüküm süremeyeceği açıktır. Osmanlı Devleti ise Mondros Mütarekesi ve sonrasında imzalanacak Lozan Antlaşması gereği bölgeden tamamen çekilmiştir. Yemen, 1967'de İngilizlerin de bölgeden çekilmesiyle tamamen İmam Yahya yönetimine bırakılmıştır.

Sonuç olarak Osmanlı Devleti bir vilayet olarak Yemen'de kurmuş olduğu idarî, ekonomik ve sosyal yapıyı 1908-1914 yılları arasında da sürdürmüştür. 1911 yılında İmam Yahya'ya verilmiş olan ayrıcalıklar yönetsel çatlaklıklara sebep olsa da Osmanlı Devleti'ni birden fazla sorunla mücadele etmekten uzak tutmuştur. Bu yıllarda Yemen gelişme göstermeye devam etse de bu gelişmeleri olumsuz yönde etkileyen birçok faktör vardır. Ayrıca Yemen ekonomik olarak nispeten kendisini kalkındırabilecek bir düzeyde olsa da halkın genel olarak sefalet çektiğini belirtmek gerekir. Son dönemlerde ekonomik sıkıntılar askerî ve idarî alanda fazlasıyla hissedilmiş, bu durum resmî yazışmalara da yansımıştır.

1908-1914 yılları arasında Osmanlı Devleti genelinde siyasî gelişmeler yoğun olmuş şüphesiz bu gelişmelerin etkisi vilâyetlere de yansımıştır. Bu yansımaların olumlu tarafları olduğu gibi olumsuz yönleri de mevcuttur. Bu bağlamda II. Meşrutiyet'in ilânı her ne kadar sevinçle karşılansa da dinî yönden Osmanlı Devleti'nin giderek hilafetten uzaklaştığı fikri en çok Arap vilayetlerinde karşılık bulmuştur. Fakat Meşrutiyet'in ilânı isyanların yaşanmasında tek başına bir sebep olamaz. Nitekim Meşrutiyetten önce de Yemen'de birçok isyan çıkmıştır. Söz konusu isyanlar idarî yönetimi, ekonomiyi, eğitim ve sağlık sistemini çok fazla etkilemiştir. 1908-1914 yıllarını kapsayan süreç Yemen'in çatışmalar içinde olduğu, yetersizliklerin yaşandığı aynı zamanda da Yemen tarihi açısından net gelişmelerin meydana geldiği bir zaman dilimi olmuştur. Nitekim Yemen'in bugünkü şeklini almasını sağlayan önemli aşamalar bu dönemde gerçekleşmiştir. Günümüzde Yemen'de Osmanlı Devleti'nden kalan birçok eserin mevcut olması ayrıca büyük bir Türk Şehitliği'nin var olması burada derin bir tarih yattığının göstergesidir.

KAYNAKÇA

1. ARŞİV BELGELERİ

1.1. Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

- BOA, A.}MKT.MHM. D:451. G:8.
BOA, A.}MKT.MHM. D:467. G:68.
BOA, A.}MKT.MHM. D:683. G:30.
BOA, Bâb-ı Âli Evrak Odası (BEO) D:3964. G:297235.
BOA, BEO, D: 3973. G:297965.
BOA, BEO, D:1238. G:92805.
BOA, BEO, D:1353. G:101435.
BOA, BEO, D:265. G:19807.
BOA, BEO, D:3426. G:256913.
BOA, BEO, D:3647. G:273473.
BOA, BEO, D:3685. G:276307.
BOA, BEO, D:3786 G:283915.
BOA, BEO, D:3791. G:284277.
BOA, BEO, D:3836. G:287644.
BOA, BEO, D:3997. G:299741.
BOA, BEO, D:4036. G:302658.
BOA, BEO, D:4057. G:304258.
BOA, BEO, D:4079. G:305866.
BOA, BEO, D:4124. G:309254.
BOA, BEO, D:4138. G:310281.
BOA, BEO, D:4148. G:311032.
BOA, BEO, D:4184. G:313785.
BOA, BEO, D:4204. G:315276.
BOA, BEO, D:477. G:35768.
BOA, BEO, D:539. G:40395.
BOA, BEO, D:557. G:41720.
BOA, BEO. D:3685. G:276307.
BOA, BEO. D:3853. G:288962.
BOA, BEO. D:3857. G:289269.
BOA, BEO. D:3897. G:292222.

BOA, BEO. D:3939. G:295412.

BOA, Dahiliye Nezâreti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti Beşinci Şube (DH.EUM.5.Şb.) D:83. G:11.

BOA, Dahiliye Nezâreti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti Muhasebe Kalemi (DH.EUM.MH) D: 237. G: 20

BOA, Dahiliye Nezâreti Emniyet-i Umumiye Tahrirât Kalemi (DH.EUM.THR.) D:64. G:84.

BOA, Dahiliye Nezâreti İdare-i Umumiye (DH.İ.UM) D:77. G:1.

BOA, Dahiliye Nezâreti İdari Kısım (DH.İD..) D:160. G:48.

BOA, Dahiliye Nezâreti Mektubî Kalemi (DH.MKT.) D:2628 G:94.

BOA, Dahiliye Nezâreti Muhaberât-ı Umumiye İdaresi (DH.MUİ.) D:1. G:25.

BOA, Dahiliye Nezâreti Sicill-i Ahvâl Defterleri (DH.SAİD.d) D:22. G:7.

BOA, Dahiliye Nezâreti Siyasî Kısım Evrakı (DH.SYS) D:96. G:1.

BOA, Dahiliye Nezâreti Şifre Kalemi (DH.ŞFR.) D:341. G:107.

BOA, Dahiliye Nezâreti Tesrî-i Muamelat ve Islahat Komisyonu (DH.TMIK.S) D:21. G:58.

BOA, DH.İ.UM. D:27. G:12.

BOA, DH.İ.UM. D:27. G:8.

BOA, DH.İD. D:129. G:11.

BOA, DH.İD. D:142. G:1.

BOA, DH.İD. D:154. G:12.

BOA, DH.İD. D:19 G:22.

BOA, DH.İD. D:195. G:10.

BOA, DH.İD. D:25. G:14.

BOA, DH.İD. D:29. G:56.

BOA, DH.İD. D:54. G:37.

BOA, DH.İD. D:83. G:19.

BOA, DH.İD. D:90. G:20.

BOA, DH.MKT. D:114. G:43.

BOA, DH.MKT. D:1469. G:80.

BOA, DH.MKT. D:154. G:31.

BOA, DH.MKT. D:1556. G:84.

BOA, DH.MKT. D:2203. G:68.

BOA, DH.MKT. D:2566. G:41.

BOA, DH.MKT. D:2731. G:38.

BOA, DH.MKT. D:2765. G:83.;

BOA, DH.MKT. D:2861. G:85.
BOA, DH.MKT. D:2873. G:7.
BOA, DH.MKT. D:2895. G:48.
BOA, DH.MKT. D:2906. G:102.
BOA, DH.MKT. D:488. G:65.
BOA, DH.MKT. D:752. G:58.
BOA, DH.MUİ. D:1. G:10.
BOA, DH.MUİ. D:1. G:27.
BOA, DH.MUİ. D:1. G:33.
BOA, DH.MUİ. D:1. G:51.
BOA, DH.MUİ. D:1. G:73
BOA, DH.MUİ. D:141. G:65.
BOA, DH.MUİ. D:144. G:28.
BOA, DH.MUİ. D:2. G:53.
BOA, DH.MUİ. D:41. G:8.
BOA, DH.MUİ. D:87. G:48.
BOA, DH.SYS. D:112. G:17.
BOA, DH.ŞFR. D:274. G:101.
BOA, DH.ŞFR. D:287. G:75.
BOA, DH.ŞFR. D:39. G:187.
BOA, DH.ŞFR. D:430. G:11.
BOA, DH.ŞFR. D:46. G:253.
BOA, DH.ŞFR. D:503. G:48.
BOA, DH.TMIK.S., D:21. G:58.
BOA, Hariciye Nezâreti İdare (HR.İD) D:171. G:64.
BOA, Hariciye Nezâreti İstanbul Murahhaslığı (HR.İM) D:13. G:1.
BOA, Hariciye Nezâreti Londra Sefareti (HR.SFR.3) D:182. G:25
BOA, Hariciye Nezâreti Siyasî Kalemî (HR.SYS.) D:107. G:27.
BOA, Hariciye Nezâreti Tahrirât-ı Hariciye Odası (HR.TH) D:52. G:66.
BOA, Hariciye Nezâreti Tercüme Odası (HR.TO.) D:405. G:63.
BOA, HR.İM. D:93. G:54.
BOA, HR.SFR.3. D:116. G:21.
BOA, HR.SYS. D:2470. G:60.
BOA, HR.TH. D:110. G:70.

BOA, HR.TH. D:83. G:59.
BOA, HR.TO. D:400. G:38.
BOA, İ.DH. D:1470. G:79.
BOA, İ.DH. D:1474. G:48.
BOA, İ.DH. D:1480. G:42.
BOA, İ.DH. D:1483. G:15.
BOA, İ.DH. D:1490. G:64.
BOA, İ.DH. D:1498. G:18.
BOA, İ.DH. D:645. G:44831.
BOA, İ.HB. D:74. G:14.
BOA, İ.MMS. D:135. G:12.
BOA, İ.MMS. D:135. G:22.
BOA, İ.MMS. D:136. G:21.
BOA, İdari Dâhiliye Nezareti (İ.DH.) D:1470. G:79.
BOA, İrâde Dosya Usulü İrâdeler Tasnifi (İ.DUİT) D:67. G:15.
BOA, İrâde Harbiye Nezareti (İ.HB) D:89. G:22.
BOA, İrâde Kânun ve Nizâmât (İ.KAN.) D:6. G:28.
BOA, İrâde Meclis-i Mahsûs (İ.MMS) D:46. G:1937.
BOA, Maarif Nezareti Mektubi Kalemi (MF.MKT.) D:1177. G:39.
BOA, Maarif Nezareti Tedrisat-ı İbtidâiye Kalemi (MF.İBT.) D:374. G:78.
BOA, Meclis-i Vükelâ (MV.) D:154. G:64.
BOA, MF.İBT. D:150. G:41.
BOA, MF.İBT. D:241. G:2.
BOA, MF.İBT. D:348. G:100.
BOA, MF.İBT. D:348. G:59.
BOA, MF.İBT. D:513. G:75.
BOA, MF.MKT. D:1135. G:59.
BOA, MF.MKT. D:1156. G:60.
BOA, MF.MKT. D:1166. G:26.
BOA, MF.MKT. D:310. G:45.
BOA, MV. D:154. G:102.
BOA, MV. D:158. G:32.
BOA, MV. D:162. G:27.
BOA, MV. D:165. G:2.

BOA, MV. D:170. G:56.
BOA, MV. D:220. G:187.
BOA, MV. D:231. G:236.
BOA, MV. D:41. G:29.
BOA, Sadâret Âmedî Kalemi (A.}AMD.) D:64. G:54.
BOA, Sadâret Eyalet-i Mümtâze Mısır (A.}MTZ.(05)) D:32. G:127.
BOA, Sadâret Mektubî Kalemi Mühimme Odası (A.}MKT.MHM.) D:743. G:11.
BOA, Sadâret Mektubî Kalemi Nezâret ve Devair (A.}MKT.NZD) D:215. G:5.
BOA, ŞD. D:2779. G:11.
BOA, Şûrâ-yı Devlet (ŞD.) D:2787. G:43.
BOA, Y.MTV. D:183. G:93.
BOA, Y.MTV. D:195. G:34.
BOA, Y.MTV. D:245. G:112.
BOA, Y.MTV. D:27. G:98.
BOA, Y.MTV. D:295. G:163.
BOA, Y.MTV. D:301. G:74.
BOA, Y.PRK.ASK. D:28. G:47.
BOA, Y.PRK.BŞK. D:35. G:54.
BOA, Yıldız Mütenevvi Maruzât Evrakı (Y.MTV) D:17. G:16.
BOA, Yıldız Perakende Askeri Maruzâtı (Y.PRK.ASK) D:22. G:43.
BOA, Yıldız Perakende Mâbeyn Cetvelleri (Y.PRK.MBC) D:8. G:57.
BOA, Yıldız Perakende, Başkitâbet Dairesi Evrakı (Y.PRK.BŞK) D:76. G:34.
BOA, Yıldız Perakende, Posta ve Telgraf (Y.PRK.PT) D:7. G:22.
BOA, Yıldız Perakende, Umum Vilayetler (Y..PRK.UM..) D:76. G:43.
BOA, Yıldız Sadâret Resmi Evrakı (Y.A.RES) D:96. G:24.
BOA, Zabtiye Nezâreti (ZB.) D:464. G:153.
BOA, ZB. D:360. G:59.
BOA, ZB. D:464. G:89.

1.2. ATASE Arşivi

ATASE Arşivi, BDH, K:163, D:718-51, F:44.
ATASE Arşivi, BDH, K:2023, D:544, F:1/3.
ATASE Arşivi, BDH, K:2071, D:26, F:2/1.
ATASE Arşivi, BDH, K:2073, D:36, F:10.

ATASE Arşivi, OİH, K:44, D:200-2. F:2/12.

ATASE Arşivi, OİH, K:44, D:200-2. F:2/22-23.

ATASE Arşivi, OİH, K:44, D:200-2. F:2/9.

ATASE Arşivi, OİH, K:44-1, D:201-6, F:6/6.

ATASE Arşivi, OİH, K:44-1, D:201-6, F:6/7-6/8.

2. YAYINLANMIŞ BELGELER ve RESMÎ YAYINLAR

F.O. 233/149: Newspaper Cuttings Vol. I. January 1, 1911 - December 31, 1911. MS Papers of British Consulates and Legation in China. The Nationals.

F.O. 26/9624(i). agb; Report by Sir Gerard Lowther and others 31.01.1910. Ottoman Empire in 1909.

F.O. 28/9811(i). agb; Report by Sir Gerard Lowther and Others 14.02.1911. Ottoman Empire in 1910.

F.O. 52/10000(i). agb; Report by Sir Gerard Lowther and Others 31.01.1912. Ottoman Empire in 1911.

National Archives (United States), MS Turkey: Records of the U.S. Department of State, 1802-1949: Records of the Department of State Relating to Internal Affairs of Turkey, 1910-1929. Central File: Decimal File 867.00, Internal Affairs Of States, Turkey, Political Affairs., January 24th, 1910 - February 27, 1913. January 24, 1910 - February 27, 1913.

National Archives (United States), MS Turkey: Records of the U.S. Department of State, 1802-1949: Records of the Department of State Relating to Internal Affairs of Turkey, 1910-1929. Central File: Decimal File 867.77, Internal Affairs Of States, Turkey, Railway. Concessions. Construction. Equipment., Dec. 3, 1909 - March 13, 1911. December 3, 1909 - March 13, 1911.

National Archives (United States), MS Turkey: Records of the U.S. Department of State, 1914: Records of the Department of State Relating to Internal Affairs of Turkey, 1914. Central File: Decimal File 867.00/607., Internal Affairs Of States, Turkey, Political Affairs., March 19th, 1914 - March 21, 1914. February 20, 1914.

National Archives (United States), MS Turkey: Records of the U.S. Department of State, 1914: Records of the Department of State Relating to Internal Affairs of Turkey, 1914. Central File: Decimal File 867.00/608., Internal Affairs Of States, Turkey, Political Affairs., February 24, 1914.

T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Gen. Müd. Osmanlı Arşiv Daire Başkanlığı, (2008). *Osmanlı Arşiv Belgelerinde Yemen*, Yayın No:92, İstanbul.

T.C. Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı., ***Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, Hicaz, Asir, Yemen Cepheleri ve Libya Harekâtı 1914-1918***,(1978). C.VI., Genelkurmay Başkanlığı Yay., Ankara.

Yemen Salnamesi, H.1298 (1880/1881)

Yemen Salnamesi, H.1299. (1880/1881)

Yemen Salnamesi, H.1305/1306. (1888)

Yemen Salnamesi, H.1306. (1888-1889)

Yemen Salnamesi, H.1307. (1889/1890)

Yemen Salnamesi, H.1308. (1890/1891)

Yemen Salnamesi, H.1313. (1895/1896)

3. GAZETELER

Hikmet Gazetesi, 24 Eylül 1911.

Sabah, 20 Mart 1911.

San'a Gazetesi., 14 Aralık 1911.

San'a Gazetesi., 25 Ocak 1912.

Tanin, 29 Nisan 1910.

Tanin, 18 Şubat 1911.

Tanin, 7 Nisan 1911.

Tanin, 6 Mayıs 1911.

4. TELİF – TETKİK ESERLER, MAKALELER VE TEZLER

Abiş, R. (2021). ***I. Dünya Savaşı'nda Kızıldeniz'de Osmanlı Adaları***, Yüksek Lisans Tezi., Kütahya Dumlupınar Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü., Kütahya.

Ağanoğlu. H.Y.(2022). “Osmanlı Arşiv Belgelerinde Yemen”, ***Derin Tarih Dergisi.***, S.119., s.53-62.

Ağır, S. (2020). ***Osmanlı'da Karantina Uygulama Süreçleri Ve Tepkiler (1865-1914)***, Yüksek Lisans Tezi., Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü., Ankara.

- Ahmed Râşid Paşa, (2015). **Yemen ve San'a Tarihi**, C.1-2, Yay. Haz., Güllü Yıldız-Filiz Dıġıroġlu, İstanbul Fetih Cemiyeti, İstanbul.
- Ahmet İzzet Paşa, (2017). **Feryadım İstiklâl Harbi'nin Gerçekleri.**, C.I., Timaş Yayınları. Ankara.
- Ahunbay, Z. (2004). "Mektep-Mimari", **TDV İslâm Ansiklopedisi**, C.29., Ankara., s.7-9.
- Akalın, D. – Şimşek K. (2017). "Yemen Valisi Ahmed Muhtar Paşa Dönemi ve Yemen'de Osmanlı İdaresi (1868-1909)", **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, XVII/34. s.5-42.
- Akpınar, A. (1997). **Osmanlı Devleti'nde Aşiret Mektebi**, Göçebe Yayınları, İstanbul.
- Alabsi, N.-Komatsu, T. (2014). "Characterization Of Fisheries Management İn Yemen: A Case Study Of A Developing Country's Management Regime", **Marine Policy**, S.50. s.89-95.
- Al-Gerafi, E. (2022) "Hasan Paşa Dönemi", **Derin Tarih Dergisi**, S.119., s.64-68.
- Altınova Şahin, A. (2018). **Osmanlı Devleti'nde Rüşdiye Mektepleri**, Türk Tarih Kurumu Yayınları., Ankara.
- Armaoġlu, F. **20. Yüzyıl Siyasî Tarihi.**, C.1-2., Alkım Yayınevi., İstanbul.
- Ateş, T. (1989). **Siyasal Tarih I**, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi., İstanbul.
- Âtîf Paşa, (1326). **Yemen Tarihi**, Şirket-i Tab'iye, C.2, İstanbul.
- Attia, A.S.,(2020) "Traditional Multi-Story House (Tower House) in Sana'a City, Yemen. An Example of Sustainable Architecture", **Alexandria Engineering Journal**, Alexandria University. S.59. s.381-387.
- Aydın, M. (1998). "Hüseyin Hilmi Paşa (1855-1923)", **TDV İslâm Ansiklopedisi**, C.18. İstanbul., s.550-551.
- Aydın, M.A.-Hamîdullah, M.(2006). "Köle", **TDV İslâm Ansiklopedisi**, C.26., s.237-246.
- Ayışığı, M. (1999), "Osmanlı'nın Son Vilayeti Yemen", **XIII. Türk Tarih Kongresi-Kongreye Sunulan Bildiriler**, Ankara. s.1985-2019.
- Ayışığı, M. (2013), **Mareşal Ahmet İzzet Paşa Askerî ve Siyasî Hayatı**, Türk Tarih Kurumu, Ankara.
- Azizova, E. (2012). "Tihâme", **TDV İslâm Ansiklopedisi**, C.41. İstanbul. s.153-154.

- Küçükönder, O. (2007). *Yemen-Türkiye Ticari İlişkileri*, Yüksek Lisans Tezi., Marmara Üniversitesi Ortadoğu Araştırmaları Enstitüsü., İstanbul.
- Baltacı, C. (2004). “Osmanlılarda Mektep”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C.29., Ankara., s.6-7.
- Barlak, Y. (2013). *Dinî ve Siyasî Yönden Osmanlı Devleti İdaresinde Yemen (1872-1909)*. Basılmamış Doktora Tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun.
- Barlak, Y. (2017) “Yemen’de Bir Osmanlı Arap Şehri: San’a”, *İSTEM*, S.30. s.333-354.
- Baştürk, S. (2013), “Yemen’de Osmanlı-Zeydî Mücadelelerinin Sebep ve Sonuçları”, *Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Dergisi*, C.IX., S.I., Elazığ. s.11-20.
- Baytar, F.H.,(2015). *Osmanlı İmparatorluğu'nda Yemen'de Zeydî İmam Yahya'nın İsyanı (1904-1914)*. Yüksek Lisans Tezi, Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Antalya.
- Bayur, Y.H., (1991). *Türk İnkılabı Tarihi*, C.2., K.I., Türk Tarih Kurumu Basımevi., Ankara.
- Beksaç, E. (1992). “Bekîriyye Camii”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C.5., İstanbul. s.363.
- Bektaş, Y. (2000). “The Sultan’s Messenger: Cultural Constructions of Ottoman Telegraphy, 1847- 1880”, *Technology and Culture*, S.41. s.669-696.
- Bilge, M.L. (2009). “San’a”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C.36., İstanbul., s.88-90.
- Bilgiç, F.T., (2017). *Savaş Seferberliğinde Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti’nin Rolü (1914-1918)*, Yüksek Lisans Tezi., Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü., Ankara.
- Biren, T.(2006). *II. Abdülhamid, Meşrutiyet ve Mütareke Hatıraları*, İstanbul.
- Bostan, İ. (1982). “Muhammed Hilal Efendi’nin Yemen’e Dair İki Layihası”, *Osmanlı Araştırmaları (The Journal Of Ottoman Studies)*, C.3., İstanbul. s.301-326.
- Bostan, İ. (2010). “Taiz”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C.39., İstanbul., s.448-450.
- Bostan, İ. (2013). “Yemen - Osmanlı Dönemi”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C.43. İstanbul., s.406-412.
- Bostan, İ. (2022).“Yemen’e Hakim Olmak Hindistan’a Hakim Olmaktır”., *Derin Tarih Dergisi*, S.119., s.40-52.

- Böke, P.(2009). “İzmir Karantina Teşkilatının Kuruluşu ve Faaliyetleri (1840-1900)”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, S.VIII/18-19. S.137-159.
- Çadırcı, M. (1963). “Anadolu’da Redif Askeri Teşkilâtının Kuruluşu”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C.8., S.14. s.63-75.
- Çadırcı, M. (2007). *Tanzimat Sürecinde Türkiye - Ülke Yönetimi*, İmge Kitabevi., Ankara.
- Çakaloğlu, C. (2010) “1911 Yemen İsyanının Bastırılmasında Üsküp, Gilan, Kalkandelen ve Preşova Taburları”, *Uluslararası Balkanlarda Türk Varlığı Sempozyumu-II*, C.I., Celal Bayar Üniversitesi Yayını., Manisa. s.270-298.
- Çakaloğlu, C. (2009). “Yemen İsyanı ve Tokat Redif Taburu (1905-1906)”, *Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, S.1. s.24-46.
- Çelik, M. (1999), *XIX. Yüzyılın Sonu ve XX. Yüzyılın Başında Yemen*, Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ.
- Coğ, M.(2006). “Yemen Layihaları”, *Fırat Üniversitesi Ortadoğu Araştırmaları Dergisi*, C.IV., S.1., Elazığ., s.127-195.
- Davidson, Roderic H. (2003) “Osmanlı İmparatorluğuna Elektrikli Telgrafın Girişi”, Çev.,M. B. Durdu, *OTAM*, S.14, Ankara., s.347-386.
- Doğan, İ. (1989). “Zeydiyye Mezhebi”, C.3., S.3., *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Samsun., s.83-107.
- Döner, E.-Özcan, Y. (2020).”Yemen Arapçasında Türkçe Unsurlar”, *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C.20., S.2., s.802-829.
- Dresch, P. (2000). *A History Of Modern Yemen.*, Cambridge University Press.
- Duysak. C., (2005). *Osmanlı Belgelerine Göre Asîr Bölgesinde Seyyid İdrisî İsyanı ve Sonuçları (1908-1918)*, Yüksek Lisans Tezi., Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü., İstanbul.
- Engin, N. (2002). “Osmanlılar’da Kölelik”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C.26., Ankara., s.246-248.
- Erdem, Y.H. (2013). *Osmanlı’da Köleliğin Sonu 1800-1909*, Çev., Bahar Tırnakçı, Kitap Yayınevi, İstanbul.
- Erim, N., (1953). *Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri*, C.I, (Osmanlı İmparatorluğu Antlaşmaları), Türk Tarih Kurumu Yayınları., Ankara.
- Ertur, E.K. (1994). *Tamu Yelleri (Emekli Yargıç Hüseyin Kâmil Ertur’un Anıları)*. Türk Tarih Kurumu Basımevi., Ankara.

- Fayda, M. (2013). “Zimmî”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C.44., İstanbul., s.428-434.
- Ganimî, E.R. (2003). “19. Yüzyılın İkinci Yarısında Arap Ülkelerindeki Osmanlı Eğitim Sistemi”, C.1., S.1., *Orta Doğu Araştırmaları Dergisi*, T.C. Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Merkezi Yayınları, Elazığ., s.69-98.
- Gelişli, Y. (2002). “Osmanlı İlköğretim Kurumlarından Sıbyan Mektepleri (Kuruluşu, Gelişimi ve Dönüşümü)”, *Türkler Ansiklopedisi*, C.15., Edt., Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca., Yeni Türkiye Yayınları, Ankara.
- Gelişli, Y. (2005), “On Dokuzuncu Yüzyılda (Osmanlı Devleti’nin), Bağdat ve Yemen Vilayetlerinde Medreselerin Açılma Gerekçelerine İlişkin İki Belge” *Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, C.25, S.2. s.83-113.
- Georgeon, F. (2006). *Sultan Abdülhamid*, Çev., Ali Berktaş, Homer Kitabevi, İstanbul.
- Gökalp, Y. (2006). “*Zeydilik ve Yemen’de Yayılışı*”, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Gökalp, Y. (2013). “Zeydiyye”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C.44. İstanbul., s.328-331.
- Gül, A.R. (2009), *Osmanlı’nın Yemen Macerası: Yemen-Asir-Hicaz*, Basım Yeri Yok., Ankara.
- Güleç, İ. (2022). “Edebiyatımızda Yemen”, *Derin Tarih Dergisi*, S.119. s.72-79.
- Gülsoy, U. (1994). *Hicaz Demiryolu*, Eren Yayıncılık., İstanbul.
- Gülsoy, U. (1997). “Yemen Demiryolu Projesi”, *Tarih ve Medeniyet Dergisi*, S.41., s.44-49.
- Gülsoy, U. (2010). *Kutsal Proje*, Timaş Yayınları., İstanbul.
- Gülsoy, U.- Ochsenwald, W. (1998) “Hicaz Demiryolu”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C.17. s.441-445.
- Günel, G.-Dişli G. (2010). “Yemen’de Türk İzleri”, *Vakıflar Dergisi*, S.34. s.201-213.
- Güran, T. (1997). *Osmanlı Devleti’nin İlk İstatistik Yıllığı 1897*, Tarihi İstatistikler Dizisi, C.5., T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, Ankara.
- Güran, T. (1997). Güran, T. (1997). *Osmanlı Devleti’nin İlk İstatistik Yıllığı 1897*, Tarihi İstatistikler Dizisi, C.5., T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, Ankara.

- Güran, T. (1997). *Osmanlı Dönemi Tarım İstatistikleri 1909, 1913,1914*. Tarihi İstatistikler Dizisi, C.3. TC. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, Ankara.
- Halaçoğlu, Y. (1991). “Asır”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C.3., s.482-484.
- Hatipoğlu, T. (2004), *Yemen’in Osmanlı’dan Ayrılışı (Kopuşu)*, Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- İbrahim Abdüsselam Paşa,(2008). *Yemen Seyahatnamesi*, Pan Yayıncılık, İstanbul.
- İnal, M.K., (1953). *Osmanlı Devrinde Son Sadrâzamlar*, İstanbul.
- İnalcık, H. (2003). *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600)*, Çev., Ruşen Sezer, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- İşpirli, M. (1992). “Beylerbeyi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C.6., s.69-74.
- İşpirli, M. (2003). “Medrese”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C.28. Ankara., s.327-333.
- Karal, E.Z. (2007). *Osmanlı Tarihi*, C.VI., Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- Karal, E.Z. (2007). *Osmanlı Tarihi*, C.VIII., Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- Kassim, S.-Croucher R., (2006). “Khat Chewing Amongst UK Resident Male Yemeni Adults: An Exploratory Study”, *International Dental Journal*., S.56.
- Keha, M. (2002). *Salnamelere Göre Yemen Tarihi*, Yüksek Lisans Tezi., Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü., Erzurum.
- Kennedy, P.(1998). *Büyük Güçlerin Yükseliş ve Çöküşleri.*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları., Ankara.
- Kılıç, O. (2016). “İlk Osmanlı Hâkimiyeti Döneminde Yemen Vilayeti/Eyaleti’nin İdari Taksimatı ve Yöneticileri”, *Uşak Üniversitesi I. Ululararası Osmanlı’nın Birinci Hâkimiyet Döneminde (M.1517-1635) Yemen Sempozyumu Bildirileri*, Uşak.
- Kılınç, T. (2022) “Yemen’in Modern Tarihi”, *Derin Tarih Dergisi.*, S.119. s.94-99.
- Kodaman, B.(1999), *Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- Kömürcü, B. (2019), *Amerikan Konsolosluk Raporlarına Göre Yemen ve Yemen Demiryolu Projesi*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Kurşun, Z. (2022). “Mutlu Yemen’in Son Mutlu Günleri”, *Derin Tarih Dergisi.*, S.119. s.86-93.

- Kurşun, Z. (2008), “Said Paşa, Küçük”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C.35., İstanbul. s.576-578.
- Kurt, H. (2013). “Yemen - Fiziki ve Beşeri Coğrafya”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C.43. İstanbul., s.400-401.
- Kurtuluş, R. (1998). “Hudeyde”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C.18., İstanbul., s.299-301.
- Kuzucu, K.- Koz, M.S., (2021). *Türk Kahvesi*, Yapı Kredi Yayınları., İstanbul.
- Lewis, B. (1993). *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, Çev., Metin Kırıtlı, TTK Yayınları, Ankara.
- Mahmud Nedim Bey, (2001). *Arabistan'da Bir Ömür Son Yemen Valisinin Hatıraları Veya Osmanlı İmparatorluğu Arabistan'da Nasıl Yıkıldı?*, Derleyen: Ali Birinci, İsis Yayınları, İstanbul.
- Mehra, R.N.(1988). *Aden & Yemen (1905-1919)*, Agam Prakashan., Delhi.
- Mustafa bin Mustafa, (2015). *Bir Osmalı Bürokratının Uzakdoğu Seyahati*, Haz. Ahmet Uçar, Çamlıca, İstanbul.
- Ochsenwald, W. (1990). “The Impact Of Ottoman Rule On Yemen, 1849-1914”, V. Milletlerarası Türkiye Sosyal Ve İktisat Tarihi Kongresi - Tebliğler, *Türk Tarih Kurumu Yayınları*, Ankara. s.255-265.
- Odunkıran, F.-Alpaydın, B.(2014). “Klâsik Türk Şiirinde Mükeyyifât Unsuru Olarak Kahve ve "Hikâye-i İcâd-ı Kahve-i Yemen", *VIII. Milletlerarası Türkoloji Kongresi*, İstanbul., s.44-80.
- Ortaylı, İ. (2008), *Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi*, Cedit Neşriyat, Ankara.
- Ortaylı, İ. (2020). *Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahallî İdareleri (1840-1880)*, Türk Tarih Kurumu, Ankara.
- Otyam, F. (1981), *Adı Yemendir*, Ağaoğlu Yayınevi, İstanbul.
- Öke, M.K.-Karaman, L.(2008). *Adı Yemendir*, Ufuk Kitapları., İstanbul.
- Öngör, S. (1965). *Orta Doğu (Siyasi ve İktisadi Coğrafya)*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Yayınları, Ankara.
- Örenç, A.F. (2020). “Mutasarrıf”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C.31., Ankara., s.377-379.
- Özcan, A. (1999). “İâne”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C.19., İstanbul., s.228-332.
- Özcan, A. (2013). “Zaptiye”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C.44., İstanbul., s.128-130.

- Özcan, A. (2007). “Redif”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C.34., İstanbul., s.524-526.
- Özdağ, A. (2018). “Afrika’da Esir Ticaretinin Yasaklanması: Brüksel Konferansı (1890)”, *ANKASAM Bölgesel Araştırmalar Dergisi*, C.2., S.1. s.244-302.
- Özgen, A. (2001). *1272H/1855–6 ile 1328H/1910 Yılları Arasında Suriye, Bağdat, Basra, Musul, Beyrut, Hicaz ve Yemen Vilayetlerinin İdari Taksimatı*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Niğde Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2001.
- Özkaya, Y. (2002). “Kaymakam”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C.25., Ankara., s.84-85.
- Öztürk, C. (2000). “İdâdî”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C.21., İstanbul., s.464-466.
- Öztürk, C. (2008). “Rüşdiye”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C.35., İstanbul., s.300-303.
- Özyüksel, M. (2013). *Osmanlı İmparatorluğu’nda Nüfuz Mücadelesi Anadolu ve Bağdat Demiryolları.*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları., İstanbul.
- Paterson, A. (1890). “Woman’s Work In Heathen Lands In Connection With The Free Church Of Scotland”. No:XXXII. January, *Women’s Periodicals: Social and Political Issues*.
- Polat, Ü.G. (2017). “Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Yemen ile İlişkiler (1911-1938)”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, S.96. s.113-154.
- Polat, Ü.G. (2019). *Türk-Arap İlişkileri Eski Eyaletler Yeni Komşulara Dönüşürken (1914-1923)*, Kronik Kitap., İstanbul.
- Quataert, D. (2008). *Anadolu’da Osmanlı Reformu ve Tarım*. (Çev. Nilay Özok Gündoğan-Azat Zana Gündoğan). Kültür Yayınları, İstanbul.
- Rageh, H.M.Y. (2019). *Hüseyin Hilmi Paşa’nın Yemen Valiliği ve Faaliyetleri*, Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Rize.
- Rüşdî, *Yemen Hâtırası*, Dersaadet: Matbaa-yı Osmaniye, H-1325 (1907/1908).
- Rüşdü Paşa, (2004). *Ah O Yemen'dir (Yemen Hatıratı)*, Haz. Faruk Yılmaz, Berikan Yayınları, Ankara.
- Selçuk, M.(2012). “Hudeyde Mebusu Zühdü Efendi ve Yemen Layihası”, *History Studies*, s.309-326.
- Selek, S. (1997). *İsmet İnönü’nün Hatıraları Genç Subaylık Yıllarım (1884-1918)*, Yenigün Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık, İstanbul.

- Sert, S. (2009). *Son Osmanlı Yemen Valisi Mahmut Nedim Bey Hayatı ve Faaliyetleri (1857-1940)*, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Tarih Enstitüsü, İstanbul.
- Sert, S.(2013). “Osmanlı Devleti'nin Son Türkiye Cumhuriyeti'nin İlk Yemen Valisi Mahmud Nedim Bey (1856-1940)”, *Ortadoğu ve Afrika Araştırmaları Derneği-Marmara Üniversitesi*, Edt., Zekeria Kurşun-Haydar Çoruh. İstanbul. s.123-155.
- Sırma, İ.S. (2015). *Osmanlı Devleti'nin Yıkılışında Yemen İsyanları*, Beyan Yayınları, İstanbul.
- Sırma, İ.S. (1982). “Yemen'in Geo-politik Durumu ve Osmanlı Devleti'ne Katılması”, *Tarih Enstitüsü Dergisi*, S.12, İstanbul. s.427-444.
- Somel, S.A. (2010). *Osmanlı'da Eğitimin Modernleşmesi (1839-1908)*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Sönmez, A. (2006). “Zaptiye Teşkilatı'nın Düzenlenmesi(1840-1869)”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C.25., S.39., s.201. s.199-219.
- Sungur, M. (2002). “XIX. yüzyıl Osmanlı Devleti'nde Taşra İdaresi ve Vilayet Yönetimi”, *Türkler*, C.13., Ankara.
- Şeker, C.(2016), *Geçmişten Günümüze Yemen Yahudileri*, Gece Kitaplığı, Ankara.
- Tabakoğlu, A. (2011) “Tekâlîf” , *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul., C.40., s.336-337.
- Tanrıkurt, A. (1963). *Yemen Notları*, Güzel Sanatlar Matbaası, Ankara.
- Taşbaş, E. (2018). “Osmanlı Devleti'nin Ortadoğu'da Köle Ticaretini Engelleme Çalışmaları”, *Akademik İncelemeler Dergisi*, C.13., S.2. s.119-157.
- Telli, H. (2021) “Yemen'in Asîr Sancağında Veba Ve Kolera Salgını (1874-1903)”, *İslâm'da Sağlık ve Koruyucu Hekimlik*, Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Yayınları, Ağrı., s.354-380.
- Tomar, C. (2013). “Yemen-Kültür ve Medeniyet” *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C.43. s.414-416.
- Turan, M. (1997). “20. Yüzyılın Başlarında Osmanlı Dış Politikasında Orta Doğu'nun Önemi ve Hicaz Demiryolu'na Dair Bir Belge”, *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C.1., S.3., s.133-155.
- Türker, A. (2019). *19. Yüzyılda Yabancı Seyyahlara Göre Osmanlı Devletinde Kahvehaneler*. Yüksek Lisans Tezi, Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gümüşhane.

- Türklü, M.E., (2016). “Tanzimat Döneminde Ancemaatin Vergi Uygulaması ve Yaşanan Usulsüzlükler Üzerine Bazı Şikâyetler (1841-1865)”, **Current Research in Social Sciences.**, S.2(3). s.130-142.
- Uçarol, R. (1996), “Gazi Ahmed Muhtar Paşa”, **TDV İslâm Ansiklopedisi**, C.13. İstanbul. s.445-448.
- Uzman, N. (2015). “Balkan Savaşlarında Gönüllü Birlikler”, 100. Yılında Balkan Harbi., Ed. Çağatay Özdemir., **Türk Yurdu.**, Ankara., s.268-276.
- Uzunçarşılı, İ.H. (1983). **Osmanlı Tarihi**, 4. Baskı, C.2. TTK Yayınları, Ankara.
- Ünal, M.A. **Osmanlı Müesseseleri Tarihi**, Fakülte Kitabevi Yayınları.
- Various Documents., 1903., Aden, Afghanistan, Constantinople, Persia and Arabia, Tibet, Turkey., JC 18/10/1-9., Memorandum on the Boundary of the British Protectorate near Aden. University of Birmingham Library. p.1-9.
- Varol, M. (2014). “1902’de Yemen’e Gönderilen Osmanlı Nasihat Heyeti Ve Hasan Halid Efendi’nin Raporu: “Yemen İllerinde Bir Şeyh Zade”.**, VIII. Milletlerarası Türkoloji Kongresi.**, İstanbul. s.952-981.
- Yaman, A. (2013). “Zimmî”, **TDV İslâm Ansiklopedisi.**, C.44., İstanbul., s.434-438.
- Yavuz, H. (2003). **Yemen’de Osmanlı İdâresi ve Rumûzî Târîhi**, C.I, TTK Basımevi, Ankara.
- Yazan, Ö. (2018). “19. YY. Sonlarında Osmanlı Tarım İşletmelerinde Yönetim ve Muhasebe Uygulamaları: “Çiftlik İdaresi” Örneği”, **Muhasebe ve Finans Tarihi Araştırmaları Dergisi.**, s.280-332.
- Yeşilyurt, Y. (2011). **Yemen’de Osmanlı-İngiliz Mücadelesi (1871-1914)**, Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.
- Yeşilyurt, Y. (2018). “Büyük Harpten Sonra Yemen Cephesinde Mütarekenin Gölgesinde Kalmış Bir Başarı: Laheç Zaferi (1915)”, **Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi.** S.27. s.23-48.
- Yeşilyurt, Y. (2010). **Siverekli M.Nurettin Bey Hayatı ve Yemen Lâyihası**, Fenomen Yayınları., Erzurum.
- Yeşilyurt, Y. (2016). “Türk Halk Kültüründe Yemen Temalı Konular ve Yemen’de Türk Kültür Varlıkları”, **Yeni Türkiye**, Ortadoğu Özel Sayısı, S.85. s.712-725.
- Yeşilyurt, Y. (2018). “I.Dünya Savaşı’nda Yemen’de Osmanlı-İngiliz Mücadelesi ve Mark Sykes’in Yemen’den Gönderdiği Rapor”, **Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi.**, Erzurum. s.357-373.

Yıldırım, M. (2001) *XVI. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nin Kızıldeniz, Yemen, Basra Körfezi ve Habeşistan Politikaları*. Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta.

Yıldız, M.C., (2010) “Coffeehouses as an İnformal Education İnstitution and Coffeehouses of Egypt”, *Procedia Social and Behavioral Sciences*. s.1362-1367.

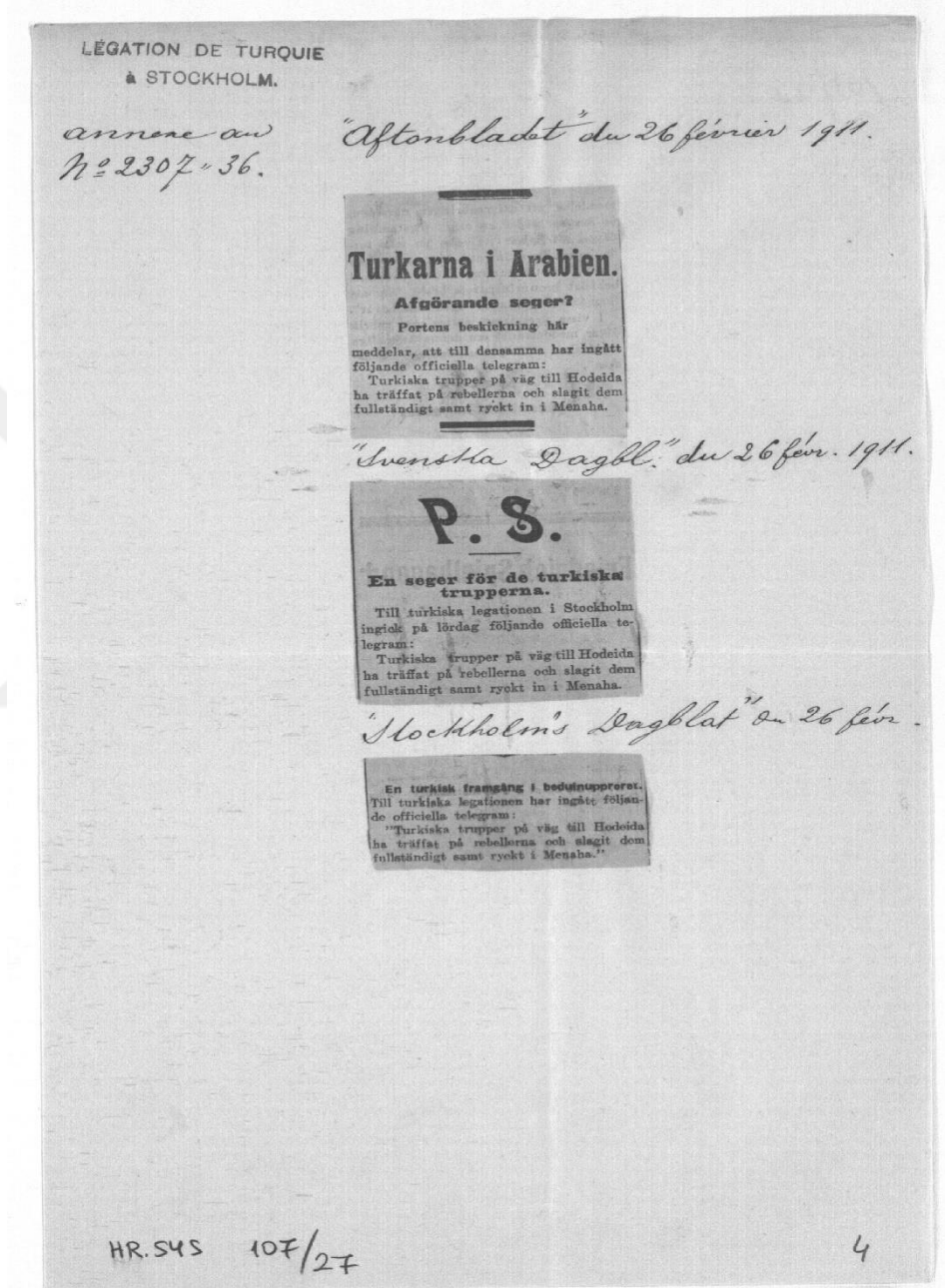
Zahran, M.A.-Khedr, A.,-Dahmash, A.-El-Ameir, Y.A., (2014). “Qat farms in Yemen: Ecology, dangerous impacts and future promise”, *Egyptian Journal Of Basic And Applied Sciences*., S.1. s.1-8.

Zengin, Z. S. (1998). “Osmanlılarda Medreselerin İslahı Çalışmaları”, *Diyanet İlmî Dergi*., Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, C. 34, S.2. s.43-52.

EKLER

EK-1. Türk askerinin 1911'de isyanı bastırıp San'a'ya girmesine dair gazete haberleri.

HR.SYS.00107

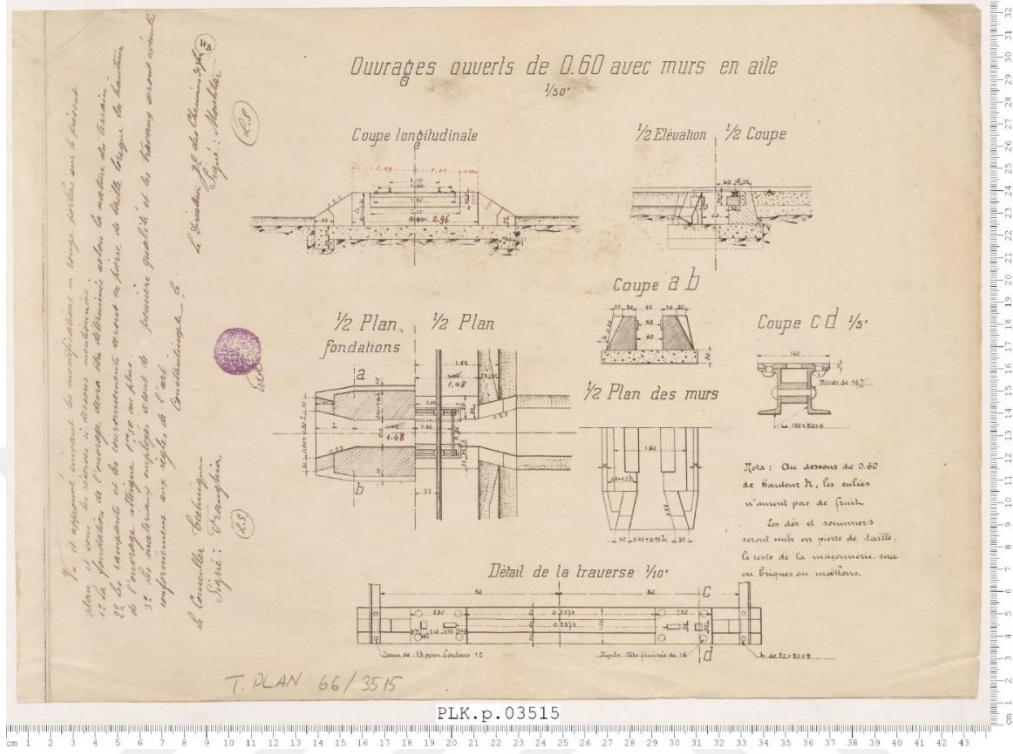
Kaynak: BOA, HR.SYS., 107/27

EK-2. 1909 yılında Yemen ve Asîr'in siyasî ve idarî durumu hakkında bilgi veren belge.

Kaynak: BOA, Y.EE., 36/103

EK-3. 1911 yılında Yemen’de yapılacak Hudeyde-San’a demiryolu hattını gösteren etüd.

Kaynak: BOA, PLK.p., 3515.

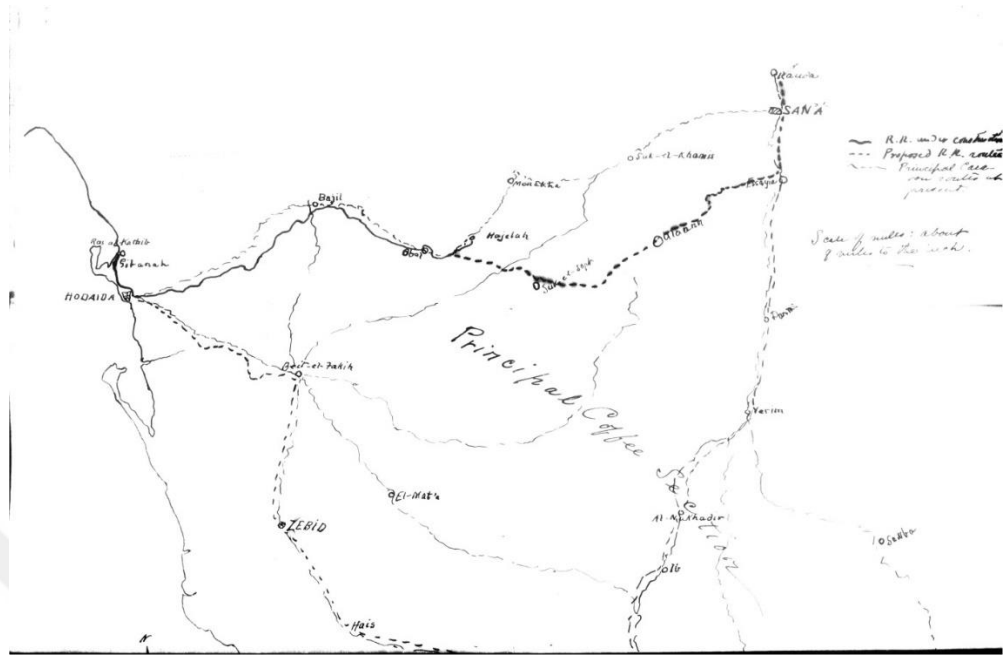
EK-4. Birinci Dünya Savaşı sırasında Tihame cephesini gösteren harita.

Kaynak: Milli Kütüphane - 2018 HARİTA 217

İstanbul: Askeri Mecmua, 1935, (İstanbul: Askeri Matbaa)

EK-5. Yemen’de yapılması planlanan demiryolu haritası.

Kaynak: Millet Kütüphanesi

National Archives (United States), MS Turkey: Records of the U.S. Department of State, 1802-1949: Records of the Department of State Relating to Internal Affairs of Turkey, 1910-1929. Central File: Decimal File 867.77, Internal Affairs Of States, Turkey, Railway. Concessions. Construction. Equipment., Dec. 3, 1909 - March 13, 1911. December 3, 1909 - March 13, 1911.

EK-6. Yemen Vilayeti Haritası.

Kaynak: Milli Kütüphane – HRT 1994 D 1789

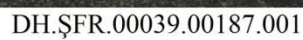
T.C. BASBAKANLIK OSMANLI ARSIVI DAİRE BASKANLIĞI (BOA) •

اريد انك تبيد سي مايت سي
 "فلاسه"
 حكمنا اذ لا علم افترج بجموه اندام اربعه
 - حوصل بلديه تركه لا ترد

[illegible]

OSMANLI ARŞIVI		
DH.MUI		
2-2	53	2

T.C. BASBAKANLIK OSMANLI ARSIVI DAİRE BASKANLIĞI (BOA) ◀

173

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Adı-Soyadı : Ayşen ACAR

Uyruğu : T.C.

Eğitim

Derece	Eğitim Birimi	Mezuniyet Tarihi
Yüksek Lisans	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi	2022
Lisans	Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi	2018
Lise	Aydınlıkevler Ticaret Meslek Lisesi	2013

Yabancı Dil

İngilizce

